

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

ГРИНЬКО Ю. М., ДОМБРОВСЬКА С.М., ПАЛЮХ В.В.

**ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ МОЛОДІ**

Черкаси 2024

УДК 351.014.61:378.011.3](477)

Монографію розглянуто та рекомендовано до друку Вченою Радою
Національного університету цивільного захисту України
Протокол № 3 від 24. 10. 2024

Рецензенти:

Сиченко В.В. – ректор комунального закладу вищої освіти "Дніпровська академія неперервної освіти" Дніпропетровської обласної ради" доктор наук державного управління, професор, Заслужений працівник освіти України

Парубчак І.О. – в.о. ректора Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького, доктор наук державного управління, професор.

Формування державної політики патріотичного виховання молоді:
Монографія / Ю.М. Гринько, С.М. Домбровська, В.В. Палюх : НУЦЗУ. 2024.
176с.

У монографії запропоновано систематизація теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів формування державної політики патріотичного виховання. Досягнення визначеної мети зумовило необхідність дослідити основні тенденції зміни патріотичних цінностей молоді та охарактеризувати методичні підходи до державної політики патріотичного виховання молоді. Було систематизовано інноваційні технології державної політики патріотичного виховання молоді, і окреслено напрями формування державної політики патріотичного виховання. При проведенні дослідження обґрунтовано концептуальні основи формування державної політики патріотичного виховання, та виокреслено напрями формування цілей та принципів реалізації державної політики патріотичного виховання.

Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові прийоми досліджень і спеціальні методи, що ґрунтуються на сучасних наукових засадах управлінської, економічної і споріднених з ними наук.

Інформаційну базу дослідження становили нормативно-правові акти, праці зарубіжних і вітчизняних учених, Інтернет-ресурси, статистична інформація Державного комітету статистики України та інших центральних органів виконавчої влади.

Ю.М. Гринько
С.М. Домбровська,
В.В. Палюх
2024

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ I. НАУКОВІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

- 1.1. Сутність та зміст патріотичного виховання в державі
- 1.2. Патріотизм як явище суспільної свідомості
- 1.3. Основні сучасні тенденції зміни патріотичних цінностей молоді

РОЗДІЛ II. ОЦІНКА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

2.1. Методичні підходи до державної політики патріотичного виховання молоді

2.2. Аналіз соціального механізму формування державної політики патріотичного виховання

2.3. Інноваційні технології державної політики патріотичного виховання молоді

РОЗДІЛ III. НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

3.1. Формування державної політики патріотичного виховання

3.2. Стратегічні основи формування державної політики патріотичного виховання

3.3. Формування цілей та принципів реалізації державної політики патріотичного виховання

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ВСТУП

В епоху інформаційного суспільства виховання повинне наближати молодь, незалежно від національної приналежності, до вищих людських цінностей, до збереження світу, місця існування людей, людської культури, оскільки нова епоха пред'являє нові вимоги до розвитку міждержавних відносин, а відповідно - до виховання поколінь, які представлятимуть обличчя кожної нації. Серед цих пріоритетів особливе місце займає проблема патріотичного виховання. Патріотичне виховання складне в своєму прояві в силу специфічності політики кожної держави і одночасно універсальне для усіх за своєю глибинною суттю.

Але справа не лише в необхідності державної політики в області освіти і виховання, потрібна нова концепція патріотичного виховання. На основі нової концепції важливе підвищення виховної ролі освіти і пошук сучасних освітніх технологій в підготовці викладачів, здатних виховувати в представниках юних поколінь патріотів Української держави. Звідси - імперативи в перегляді змісту освіти і його гуманітарної складової, що втратила ідеологічний базис.

Патріотизм повинен набути нових, гуманістичних рис, розвиватися в руслі загальних тенденцій еволюції людського суспільства, щоб відповідати сучасним імперативам, які закладено в «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року». Не допускаючи пропаганди і переваги своєї нації над іншими, патріот повинен поважати і визнавати патріотизм і досягнення інших народів. Патріотизм повинен виховуватися на основі толерантності — здатності бачити в іншій системі цінностей те, що може допомогти в рішенні і загальних проблем, і розвитку загальнолюдської культури. Цей загальнолюдський вимір патріотизму може донести до свідомості підростаючих поколінь тільки викладач, який повинен розвинути у свідомості майбутніх поколінь не лише гордість за українську культуру, але і здатність до плідного діалогу зі Світом. У зв'язку з цим поняття патріотизм

набуває значною мірою гуманістичні риси і втрачає вузько-національний характер.

Проблемам формування державної політики патріотичного виховання молоді в навчальних закладах України, її соціальному, правовому, управлінському аспектам, присвячена значна кількість наукових праць.

Значний внесок у розвиток теорії та методології розробки даної теми, зробили сучасні дослідники, а саме: В. Бакуменко, С.Вавренюк, С. Домбровська, О.Крюков, В. Сиченко, А. Ромін, В. Луговий, О. Машков, С.Майстро, Ю.Степанов, О. Поступна та ін.

Необхідною підставою для аналізу теоретичних конструктів вивчення проблем становлення аспектів патріотичного виховного процесу стали підходи, представлені у наукових працях таких дослідників, як: Л. Антонова, В.Баглик, Л. Белової, А. Губенка, В.Дзюндзюка, В. Кононовича, В. Палюха, А. Хмирової, В. Шведун, В. Якушик та ін..

Ці дослідження є значним внеском у теорію, методологію та практику реалізації формування державної політики патріотичного виховання.

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів формування державної політики патріотичного виховання.

Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові прийоми досліджень і спеціальні методи, що ґрунтуються на сучасних наукових засадах управлінської, економічної і споріднених з ними наук. В основу методології дослідження було покладено системний підхід, методологічна специфіка якого визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і механізмів, що її забезпечують, на виділення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх у єдину теоретичну картину.

Інформаційну базу дослідження становили нормативно-правові акти, праці зарубіжних і вітчизняних учених, Інтернет-ресурси, статистична інформація Державного комітету статистики України та інших центральних

органів виконавчої влади.

Основні положення й висновки дисертації можуть використовуватися фахівцями під час написання підручників і навчальних посібників, створення навчально-методичної літератури; в роботі органів державної влади та у процесі формування сучасних засад державної політики патріотичного виховання.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Список використаних джерел включає 237 найменувань.

РОЗДІЛ І.

НАУКОВІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

1.1. Сутність і зміст патріотичного виховання в державі.

Патріотичне виховання як державно-управлінська проблема у всі часи займала особливе місце не лише в духовному житті суспільства, але і в усіх найважливіших сферах його діяльності - в ідеології, політиці, культурі, економіці, екології і так далі. У зарубіжній науці питання патріотичного виховання розглядалися в працях Сократа, Демокрита, Я.А. Коменського, К.А.Гельвеція, Ж.Ж. Руссо, та інші [122]. В українській науці проблемі патріотичного виховання також присвячені багато наукових досліджень. Видатні педагоги вважали патріотизм прагненням людини до процвітання Вітчизни, основою його духовного життя.

Величезний вплив на розвиток педагогічної думки і школи, патріотичного виховання зробив Ян Амос Коменський [114]. Виходячи з природи людини, він ділить життя підрастаючого покоління на чотири вікові періоди, по 6 років кожен (таблиця. 1).

Таблиця 1 *Вікові періоди становлення молоді людини*

Вікові періоди	Вікові показники
дитинство	від народження до 6 років включно
отроцтво	від 6 до 12 років
юність	від 12 до 18 років
змужнілість	від 18 до 24 років

Джерело: [114, 116]

У основу цього ділення, було закладено вікові особливості:

- дитинство характеризується посиленням фізичним зростанням і розвитком органів чуття;
- отроцтво — розвитком пам'яті і уяви з їх виконавчими органами;
- юність, окрім вказаних якостей, характеризується більш високим рівнем розвитку мислення і змужнілість — розвитком волі і здатністю зберігати гармонію.

Патріотизм в людині виховується на самих ранніх східцях його становлення. Спочатку це любов до батьків, потім до свого дому, місця, де він народився, а потім — до Вітчизни [102].

Наслідуючи Платона і Арістотеля, основними добродіями Коменський вважав мудрість, помірність, мужність і справедливість [122]. Головним засобом виховання цих якостей був приклад батьків.

Проте, вже в період середньовіччя сформувалася теорія авторитарного виховання, яка в різних формах продовжує існувати і нині. Одним з яскравих представників цієї теорії був німецький педагог І.Ф. Гербарт, який зводив виховання до управління дітьми. Мета цього управління - пригнічення дикої жвавості дитини, "яка кидає його зі сторони в сторону", управління дитиною визначає його поведінка в даний момент, підтримує зовнішній порядок, вважав Гербарт.

З іншого боку як вираження протесту проти авторитарного виховання виникає теорія вільного виховання, висунена Ж.Ж. Руссо. Він призивав поважати в дитині зростаючу людину, не ускладнюючи, а стимулюючи в ході виховання природний розвиток дитини. Педагогічні висловлювання Руссо пропитано ідеями гуманізму і демократизму, глибокою любов'ю до дитини, турботою про його усебічний розвиток, вихованні у дитини любові до своєї Вітчизни [112].

В історії світової педагогіки А.С. Макаренко уперше створив систему патріотичного виховання і успішно управляв нею. У основу її" було покладено

методику організації трудового і естетичного виховання, формування свідомої дисципліни, створення виховуючих традицій, які А.С. Макаренко розглядав в єдності з багатосторонньою життєдіяльністю дітей. Крім того, А.С. Макаренко наповнив розуміння колективу новими елементами. Його організаційно-педагогічні знахідки — різновікові загони, ради командирів, загальні збори, самоврядування — розвивали почуття товариства, якості лідера, відповідальну участь в громадському житті. Основне завдання виховання А.С. Макаренко бачив в підготовці нової людини, у вихованні людини-творця, людини-громадянина, людини-патріота [119]. "Для нашого суспільства, — говорив А.С. Макаренко, потрібна не просто номенклатура моральних норм, а струнка і практично реалізуєма цілісна моральна система, виражена, з одного боку, в серйозних філософських розробках і, з іншого боку, в системі громадських патріотичних традицій" [119, с.78].

Оригінальну цілісну педагогічну систему створив В. А. Сухомлинський. Ним робився акцент на формування системи моральних цінностей. Велику увагу В. А. Сухомлинський приділяв вихованню громадянськості, любові до рідного краю, патріотизму. "Вчительська професія, - писав В. А. Сухомлинський, - це людинознавство, постійне проникнення, що не припиняється, в складний духовний світ людини. Я твердо переконаний, що цей корінь закладається в людині ще в дитинстві і отрочстві, закладається і в сім'ї, і в школі. Він закладається турботами старших - батька, матері, учителя, які виховують дитину у дусі любові до людей, повага до людини, до своєї Вітчизни "[124, с.70-71].

В ході Великої Вітчизняної війни, коли вирішувалося питання про долю нашої Вітчизни, армія і народ проявили істинний, небувалий за силою патріотизм, який став основою духовно-моральної переваги над непереможним ворогом. Патріотизм українського народу у Другій Світовій війні не має світових аналогів і буде завжди предметом гордості народу за героїчний подвиг наших предків. Цей історичний факт свідчить про те, що форма влади, громадська система не в змозі зробити вирішальної дії на вищі

духовні цінності народу в роки великих випробувань.

У 60-80-і рр. ХХ ст. теорія і практика патріотичного виховання знайшла відображення в наукових роботах [129] та ін.

Нині виховання громадянськості і патріотизму визначається Законом України «Про освіту» [100] в якості одного з принципів державної політики в області освіти. У теж час, проблема патріотичного виховання людини завжди стояла у ряді головних проблем державного управління. У тій або іншій формі кожна людина постійно є суб'єктом процесу патріотичного виховання : спочатку учнем-вихованцем, потім учителем-вихователем, причому не лише відносно своїх дітей, учнів, студентів, але і відносно своїх підлеглих, та і просто менш досвідчених учасників спільної діяльності. А оскільки вихованець, що навчається або студент не просто об'єкт, на який спрямовані засоби навчання і виховання, але є його учасником, суб'єктом .

Відомо, що ефективність патріотичного виховання зростає при взаємоспрямованому процесі, суть якого, в справжній роботі розуміється як трансляція колективного досвіду від покоління до покоління, на певній фазі свого історичного буття, на певній території, в складній взаємній суб'єктній взаємодії людей. Розглянемо суть, зміст патріотизму і особливості процесу патріотичного виховання.

Патріотизм є в усіх історичних епохах і народах, та притаманний усім поколінням. З розвитком суспільства, умов його існування міняється зміст патріотизму, але глибинна та його сутність залишається незмінною: любов і відданість Батьківщині і своєму народу; готовність до будь-яких випробувань, до подвигів в ім'я інтересів своєї Батьківщини; активна діяльність в інтересах Вітчизни [38]. Проте в сучасній науці не існує єдиної думки з питання про суть патріотизму.

Разом з цим існують і інші точки зору при визначенні патріотизму : риса моралі (Г. І. Щукіна), сукупність моральних почуттів і рис поведінки (І.Ф. Харламов), сукупність почуттів, принципів і якостей (Л.І. Мищенко), частина духовності особи (В.В. Корженко) та інші [101].

Такий набір думок обумовлений складністю даного явища. У сучасних умовах виникає наполеглива необхідність уточнити суть цього поняття, оскільки успішність проведення виховної роботи з підростаючим поколінням безпосередньо залежить від правильного визначення початкових понять і положень. Виявлення суті патріотизму стає можливим на підставі аналізу його структури. Віднесення цього явища до розряду моральних почуттів відображено з усією повнотою його суті, оскільки почуття розглядаються як переживання людиною свого відношення до навколишньої дійсності; як особлива форма відображення дійсності. Моральні почуття визначаються як переживання людиною свого відношення до вчинків і дій, регульованих нормами моральності.

При розгляді структури патріотизму ми виділили емоційно-психологічний компонент тільки як один із складових, нерозривно пов'язаний з раціонально-ідеологічним і дієво-практичним компонентами, оскільки справжній патріотизм припускає не лише переживання людиною свого відношення до Батьківщини і Вітчизни, але і усвідомлення нею свого патріотичного боргу і його реалізацію в патріотично спрямованій діяльності.

З урахуванням структури патріотизму занадто вузьким видається його визначення як політичного і (чи) морального принципу. Політичний принцип як засадниче фундаментальне положення, яким людина керується в діяльності, припускає облік поняття патріотизму, а саме, визначає варіативну, відбиваючу поняття "Вітчизна". Проте це поняття виступає в єдності з поняттям "Батьківщина", що характеризує природну прихильність людини до рідної землі. Таке однобоке розуміння патріотизму веде до визначення поняття і до його збіднення. Віднесення патріотизму до різних принципів, якщо вони розглядаються як початок, якому підпорядковані норми, що визначають порядок взаємовідносин людини з суспільством, іншими людьми, відбиває раціонально-ідеологічну і дієво-практичну складові патріотизму, не зачіпаючи емоційно-психологічної складової [6, с.59].

Правомірнішою є точка зору, що визначає патріотизм як сукупність

почуттів, принципів і якостей (Л.І.Мищенко та ін.). Але і таке трактування не цілком відбиває суть патріотизму і його природу. Ми розглядаємо патріотизм як складне явище, як невід'ємну частину соціально-моральної спрямованості особи. Це обумовлено наступним:

- виділення в структурі патріотизму ключових понять - "Батьківщина" і "Вітчизна" - припускає включення в зміст патріотизму таких складових, як любов до Батьківщини, вірність Вітчизні і служіння їм, що визначає поєднання позитивного емоційного відношення до рідної землі і до своєї країни, суспільства на цьому етапі розвитку;

- любов до рідних місць, до рідної мови, повага до свого народу, до його звичаїв і традицій і ін. відносяться до моральних почуттів, що характеризують переживання людини на основі співвідношення вчинків людей з моральними нормами.

Ці норми виробляються в суспільстві з урахуванням загальнолюдських цінностей і конкретних історичних особливостей. Спонукаючи людину до служіння Вітчизні, патріотизм має соціальний характер, є соціально обумовленим. Форма прояву патріотизму може бути різною:

- на методологічному рівні патріотизм реалізується як моральний принцип;
- на емоційно-психологічному - як моральне почуття;
- на поведінковому - як моральна якість [13].

Таке трактування дозволяє дати цілісну характеристику даного явища і виявити його суть.

Кардинальні перетворення, що відбуваються в нашій країні, накладають відбиток на усі сфери життя суспільства, у тому числі і на сферу виховання молодого покоління, що обумовлює необхідність виявлення особливостей змісту патріотизму в сучасних умовах. Важливою особливістю є посилення особової значущості патріотизму для кожної людини. Традиційно колективний характер патріотизму, його спрямованість на загальне благо поєднується зараз з турботою про себе, про своїх близьких. Поліпшення

добробуту кожної людини зв'язується зі зміцненням держави, її економіки, стабільності в суспільстві.

Іншою важливою особливістю змісту патріотизму в сучасних умовах є його спрямованість не лише на майбутнє, але і на сьогоднішній день. Патріот своєї Батьківщини безпосередньо бере участь в рішенні завдань, що стоять перед країною. Підйом економіки, становлення демократичної держави безпосередньо залежать від виконання кожним членом суспільства свого патріотичного боргу, який реалізується не лише в героїчних вчинках, але і в повсякденних справах. Це обумовлює ще одну особливість сучасного патріотизму, яка полягає в тому, що справжній патріотизм має нескороминущий характер, відноситься до розряду загальнолюдських цінностей. Любов до Батьківщини проявляється незалежно від суспільно-економічних, політичних умов в державі, що обумовлює підвищення значущості в змісті патріотизму такого признаку, як народність, що припускає повагу до традицій і звичаїв свого народу, до рідної мови, знання історії своєї країни. Народність у визначенні змісту патріотизму в сучасних умовах, звернення до понять "Батьківщина", "Вітчизна" складає основу патріотизму [28].

Визначення змісту патріотизму в сучасних умовах здійснюється з урахуванням наступних чинників:

- перехід економіки країни на ринкові стосунки;
- активне відродження національних традицій при значному впливі на цей процес релігії;
- зміна концептуальних підходів в навчанні і вихованні підростаючого покоління і ін.

Важливим моментом у визначенні змісту патріотизма є посилення взаємозв'язку особової значущості патріотизму і його колективного характеру. Інваріантною складовою патріотизму є відношення до Вітчизни. Це вище почуття обумовлює трансформацію потреб суспільства, Вітчизни у власні потреби окремої особи. Усі форми відношення виражають потребу

людини в інших людях і прагнення принести їм користь. Патріотизм, як і колективізм, вбирає в себе єдність і різноманіття особових і громадських цілей, взаємодію, співпрацю людей. Це визначає спрямованість особи не лише на власне "Я", але і на інших людей, що виражається в прагненні взаємодіяти, співчувати, приносити користь. Проявом цього служить усвідомлення і виконання людиною свого патріотичного обов'язку. У сучасних умовах в змісті патріотизму залишається єдність громадських і особистих інтересів людини, громадянина. Проте при цьому акцент дещо зміщується.

Державна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 року [78], визначила зміст патріотичного виховання як готовність громадянина до виконання конституційного обов'язку. Конституційний обов'язок громадянина слід розуміти як виконання вимог Конституції України, що визначають обов'язки і права його в мирний і військовий час, а також в гідному служінні своїй Вітчизні, готовності розділити її долю.

З урахуванням проведеного аналізу, правомірно включити в зміст патріотизму такі складові, як:

- відношення до Вітчизни, до рідних місць, рідної мови;
- повагу до історії Вітчизни, до звичаїв і традицій свого народу, розуміння завдань, що стоять перед країною, і свого конституційного обов'язку;
- повагу до інших народів, їх звичаїв і культури, нетерпимість до расової і національної неприязні;
- прагнення до зміцнення честі і гідності Вітчизни, повага до Збройних Сил; готовність захищати Вітчизну і служити його інтересам;
- активна і свідома участь в трудовій діяльності при поєднанні особистих і громадських інтересів.

Нині, коли все ще триває етап вироблення провідної національної ідеї в Україні, в працях багатьох вітчизняних науковців наголошуються різні точки зору на явище патріотизму, як стержневого компонента загальнонаціональної

ідеї, покликаної служити об'єднанню і зміцненню українського суспільства і держави [72, 91, 157]. Ідеологічний "вакуум" сучасного суспільства і необхідність вироблення державно-патріотичної ідеології, що зв'яже долю і добробут людини з долею і благом країни, відмічають К. Михайлова [154], та ін. Для робіт вищеназваних авторів характерна одностайна думка про необхідність вироблення патріотичного концепту, як запоруки подолання нинішньої кризи.

Світова управлінська практика показує, що тільки система може забезпечити ефективність виховного процесу. Звідси витікає, що для підвищення ефективності процесу патріотичного виховання молоді, що вчиться, в умовах регіональної освіти необхідно створити систему, яка працюватиме і, отже, забезпечуватиме досягнення високих результатів в патріотичному вихованні молоді, в окремо взятому регіоні і в цілому - в державі. Для створення такої системи має бути зацікавленість регіональних органів влади, оскільки освітні установи не в змозі розв'язати цю проблему самостійно. Звідси стає необхідним розробити організаційно-соціальні основи патріотичного виховання молоді, які забезпечать послідовність рішення цієї задачі.

У визначенні Н. Хмирової система патріотичного виховання представляє "сукупність певного змісту, методів, напрямів і організаційних форм, що відповідають як загальним принципам виховання, специфічним вимогам патріотичного, так і принципам системного підходу і що забезпечують за умови максимальної щільності зв'язку між собою найбільш успішне і послідовне формування у школярів - майбутніх захисників Батьківщини морально-політичних, вольових і фізичних якостей, а також основ військової і військово-технічної підготовки" [222].

І перше, і друге визначення містять окремі компоненти системи патріотичного виховання, але істотним недоліком цих визначень є відсутність цільового компонента, адже саме мета виступає в соціальних системах "Як один з найважливіших системоутворюючих чинників, як визначальний компонент

якості цієї системи" [15].

Ми вважаємо, що якнайповніше і містке визначення системи дала С.Толстоухова. Вона підкреслює, що система "Є єдністю і сукупністю цілей і завдань, змісту, принципів, методів і засобів, організаційних форм, що забезпечують цілісну, організовану, поступову, безперервну, активну дію усього виховного процесу на свідомість, почуття і поведінку слухачів з метою усебічної підготовки їх до виконання свого військового обов'язку перед Батьківщиною". Крім того, С. Толстоухова, виділила компоненти системи : навчальний процес, позакласна (поза аудиторна виховна і позашкільна робота) [215, 216].

Виходячи з існуючих визначень системи патріотичного виховання, спираючись на думку авторитетних учених, ми вивели визначенням системи стосовно нашої роботи. При цьому ми виходимо з того, що нині патріотичне виховання молоді, проводиться несистемно, епізодично, по зауваженню. Для того, щоб патріотичне виховання набуло системності, необхідною умовою, як ми вважаємо, являється контроль з боку органів державної влади за процесом патріотичного виховання в навчальних закладах, які є основною організаційною ланкою патріотичного виховання молоді.

Відповідно до цього ми визначили систему патріотичного виховання молоді в умовах регіональної освіти як сукупність категорій управлінської науки (зміст, цілі, завдання, принципи, методи, форми), що забезпечують насичення засобами патріотичного виховання навчально-виховний процес в навчальному закладі, при скоординованій діяльності суб'єктів (сім'я, педагоги, колектив, громадські організації, етнічні співтовариства, засоби масової інформації), спрямованій на виховання патріотизму молоді.

Процес патріотичного виховання молоді, як об'єкт нашого дослідження, є складовою частиною виховного процесу. Аналіз наукової літератури з цієї проблеми показує, що, визнаючи патріотичне виховання як необхідну складову частину виховної роботи, різні учені відносять його до різних напрямів. Так, Вавренюк С. [35] вважав, що виховання є умисна, організована,

тривала дія на розвиток цього організму, що об'єктом такої дії може бути будь-яка жива істота — людина, тварина, рослина. Бурега В. трактував виховання як умисну планомірну дію однієї людини на іншу в цілях розвитку біологічно або соціально корисних природних властивостей особи. Соціальна суть виховання не була розкрита на достовірно науковій основі і в цьому визначенні [34]. Ми солідарні з тим, що, характеризуючи виховання лише як дію, вчені ще не розглядали його як двосторонній процес, в якому активно взаємодіють вихователі і слухачі, як організацію життя і діяльності вихованців, накопичення ними соціального досвіду. Школяр, студент в їх концепціях виступав переважно як суб'єкт виховання. Зрештою розвиток особистості відбувається в єдності набутих знань і ціннісних орієнтацій, зовнішніх впливів і психологічних процесів людини. Отримані знання допомагають йому удосконалювати працю, діяльність — основний зміст людського життя, його існування. Людина виступає як частина буття, перетворююча реальність, включаючись в міф, в його нескінченне буття. Іншими словами, людина перетворить світ і самого себе тільки через пізнання і діяльність.

У вітчизняній літературі підкреслюється активність індивіда в процесі засвоєння соціального досвіду, де він перетворює себе, як особу, затверджується як громадянин і вносить певні корективи в існуючі соціальні зв'язки в суспільстві. Палюх В. визначає цей процес як "засвоєння індивідом соціального досвіду, в ході якого створюється конкретна особа громадянина-патріота" і як "засвоєння індивідом певної системи соціальних ролей і культури"[172].

Домбровська С. відмічає, що це є одночасно "процес формування і розвитку особистості громадянина..., процес оволодіння людським індивідом досвідом соціального життя"[87, с.34].

Поступна О., розглядаючи його як закономірність антропогенезу, визначає у філогенетичному аспекті його як процес становлення і функціонування різних типів осіб. Ми згодні що, вони розрізняються

способом оволодіння і творчого збагачення соціального досвіду попередніх поколінь. При цьому Поступна О. підкреслює, що хоча "людині властиві біологічний і соціальний ознаки, головним чинником, що утворює суть людини являється соціальна сторона; причому джерелом соціальної сили є соціальні стосунки, а спілкування між людьми, визначає багатство соціального життя" [193, с.67].

Зважаючи на структуру і зміст поняття "патріотизм", ми визначаємо патріотичне виховання молоді, в умовах регіональної освіти як процес взаємодії вихователів і вихованців, спрямований на розвиток патріотичних почуттів, формування патріотичних переконань і стійких норм патріотичної поведінки, патріотичних цінностей; виховання поваги до природи, національної культури, народних традицій, рідної мови, малої батьківщини, готовності до виконання конституційного обов'язку перед Вітчизною.

Виділяючи патріотичне виховання у відносно самостійний напрям виховної роботи, ми вважаємо, що необхідно відмітити його органічний взаємозв'язок з іншими напрямками (моральним, трудовим, естетичним та ін. вихованням), що є набагато складнішим співвідношенням, ніж частини і цілого. Патріотичне виховання органічно взаємозв'язане з цивільним і з інтернаціональним вихованням, оскільки істинний патріотизм припускає повагу не лише звичаїв, традицій свого народу, але і таке ж шанобливе ставлення до інших народів. При цьому при здійсненні першого, акцент робиться на понятті "Батьківщина". А при рішенні завдань другого напрямку - на понятті "Вітчизна".

Патріотичне виховання знаходиться в тісному взаємозв'язку з трудовим вихованням, оскільки одним з головних характеристик патріотизму являється його дієвий характер, що проявляється в служінні людини Вітчизні і, передусім, в його трудовій діяльності, тобто комплексне рішення завдань патріотичного і трудового виховання об'єктивно обумовлене. Порівняльний аналіз завдань патріотичного виховання із завданнями інших напрямів виховної роботи показує, що рішення їх в єдності є основою здійснення

цілісного наукового процесу. Причому визнання відносної самостійності патріотичного виховання в системі виховання обумовлює не протиставлення його іншим напрямам виховної роботи, а їх інтеграцію [198].

Процес патріотичного виховання, як і будь-який інший процес, має свою структуру, що відповідає загальній структурі цілісного наукового процесу, і категорії управлінської науки : мета, завдання, зміст, форми, методи, засоби і аналіз результатів, а також такі елементи як навчальна, та позааудиторна робота. З урахуванням особливостей патріотичного виховання в сучасному суспільстві мета цього процесу визначається як виховання переконаного патріота, що любить свою Батьківщину, відданого Вітчизні, готового служити їй своєю працею і захищати інтереси.

При формулюванні мети ми виходили з філософських положень, розкриваючих патріотизм як одну з складових частин політичної форми суспільної свідомості, в якій відбивається відношення особи до Вітчизни, Батьківщини і яка міняється залежно від рівня розвитку самого суспільства, від економічного і соціального стану тих людей, які є виразниками патріотичних почуттів і ідей. Звідси витікає, що завдання процесу патріотичного виховання молоді, в умовах регіональної освіти витікають із структури поняття "патріотизм" і включають:

- виховання патріотичних почуттів, формування на основі патріотичних знань поглядів і переконань патріотичного характеру, позитивного відношення до патріотичної діяльності;
- набуття практичних навичок і умінь, необхідних для самостійної діяльності патріотичного характеру;
- формування правової культури, етнічних цінностей, поваги до рідної мови, культурного і історичного минулого, до національних традицій;
- забезпечення готовності молоді до виконання конституційного обов'язку перед Вітчизною в мирний і військовий час.

Характеристика патріотизму і його суть була б не повною без розгляду цього явища з точки зору філософських, історичних і психологічних підходів

в зарубіжній і вітчизняній науці, що і буде розглянуто в наступному параграфі.

1.2. Патріотизм як явище суспільної свідомості

Усе різноманіття підходів до розуміння патріотизму, наявних в науковій літературі [200], можна умовно диференціювати по ряду напрямів.

До першого з них можна віднести ті, що отримали найбільше поширення в науковій і публіцистичній літературі точки зору судження, що визначають патріотизм як піднесене почуття любові до Батьківщини, Вітчизни, що значною мірою зумовлюється поняттям самого терміну "патріотизм". Цей напрям, характеризується фіксацією визначеного, безумовне, позитивного, нерідко яскраво виразимого відношення до Вітчизни, що обмежується головним чином рівнем емоційного відображення, прояви в абстрактній формі любові до природи, рідного краю, будинку, до картин дитинства і так далі. Саме таким є розуміння патріотизму багатьма людьми, у тому числі що представляють творчу інтелектуальну, культурну еліту [202]. Цей напрям може бути названий піднесено-емоційним (духовно-моральним), яке представляється як різноманітний прояв піднесеного почуття любові до Батьківщини (Вітчизни), особливо в духовному і моральному сенсі. У ньому безвідносно до характеристики суб'єкта підкреслюється, виділяється спрямованість, сила, піднесеність самого почуття до об'єкту, який має для суб'єкта (ким би він не був), виняткове значення.

З цим напрямом тісно пов'язане друге, яке також ґрунтується на розумінні патріотизму як одного го вищих, найбільш значимих почуттів. Проте, разом з емоційною стороною, даний напрям включає також і діяльнісний момент. Сила патріотичного почуття не обмежується лише глибиною і піднесеністю любові до Вітчизни, а спонукає людей до активних дій, вчинків на благо своєї Батьківщини [204, с.117].

Такого роду діяльність є не лише неодмінною умовою істинного патріотизму, але і його критерієм, що враховано нами при розробці концептуальної моделі і концепції патріотичного виховання студентської молоді. Від того, який вклад тієї або іншої особи, групи в справу Вітчизни, наскільки та або інша діяльність відповідає питанням його розвитку і зміцнення, залежить патріотизм, рівень патріотичної вихованості і міра прояву у конкретного суб'єкта, що використано нами в процесі експерименту на основі аналізу динаміки рівнів патріотичної вихованості молоді. Характерною особливістю цього напрямку є необхідність реалізації патріотичного виховання за допомогою конкретних дій, вчинків в інтересах Вітчизни, що дозволяє назвати його активно-діяльним. За своєю суттю - це одне з вищих, найбільш значимих почуттів, втілене в дієву спонукальну силу, що реалізовує це почуття в процесі цілеспрямованої, соціальної діяльності громадян в інтересах суспільства, на благо Вітчизни.

У третьому напрямі держава розглядається як об'єкт патріотизму, тому його з повною підставою можна назвати "державним патріотизмом". Поява такого різновиду патріотизму була затребувана досить певними історичними умовами, а саме: необхідністю консолідації зусиль для створення, зміцнення держави, різних форм державної влади. Одним з перших, хто розробив теоретичні передумови цього напрямку, був Г. Гегель [44, с.32]. Будучи переконаним прибічником пруської конституційної монархії, він завершує свою філософську систему її зображенням, яка ідеалізується. Як відомо, в результаті бурхливих подій, що сталися в Німеччині в перші десятиліття ХІХ століття, в центрі Європи з'явилася найбільша держава з усіма її атрибутами, активна політика якої відбилася згодом на долях багатьох народів світу. Гегелівське розуміння патріотизму означає прагнення до спільних цілей і інтересів держави, які являються, безумовно, пріоритетними по відношенню до будь-яких інших, будь то інтереси особи, групи людей або суспільства в цілому. Держава ж, як вища форма організації і вища цінність, виступає головним об'єктом вищих почуттів і помислів особи і суспільства, у тому числі

і патріотичних. Осмислення головної ідеї цього напрямку припускає розуміння патріотизму як прояв його суб'єктами почуття національної гордості за Державу, їх активна участь в зміцненні держави і державності як першочергової умови ефективного функціонування соціальних інститутів, розвитку суспільства і особи [44]. Стосовно нашого дослідження ми акцентували увагу на головній ролі регіональних органів державної влади при організації процесу патріотичного виховання молоді.

Четвертий напрям до певної міри є альтернативним по відношенню до попереднього. Його представники, розкриваючи суть патріотизму, роблять це в нерозривному зв'язку самі з особою, це є для них вищою цінністю (у тому числі і по відношенню до суспільства, не кажучи вже про державу). Тому цей напрям може називатися особовим патріотизмом. На відміну від попереднього напрямку, що розглядає державу як головний об'єкт патріотизму, представники цього напрямку первинну роль відводять суб'єктові, тобто особі, яка займає, безумовно, домінуюче положення. При цьому ми відмічаємо, що гармонійне виховання патріотизму особи можливе при дії на неї суб'єктів і за підтримки держави. Ідея розуміння патріотизму в особовому плані отримала своє теоретичне обґрунтування ще у Г. Флорівського. Він розглядав патріотизм як культурну творчість і національну напругу власних сил. Саме цей особовий акт, а не гола військова потужність, створює, на думку Флорівського, велич держави, формує праведну і благословенну любов до Батьківщини [45].

П'ятий напрям багато в чому пов'язаний з попереднім. Цей зв'язок виражається в тому, що дуже часто (хоча і не завжди) суб'єктом патріотизму виступає особа. Сам же патріотизм розглядається як найважливіший момент, етап розвитку особистості, а саме — її духовного розвитку, самовираження. При цьому рівень такого розвитку є дуже високим, оскільки духовна самореалізація особи припускає прояв нею цілого ряду найважливіших сторін, якостей, що характеризуються повнотою, цілісністю, оптимальністю їх сформованості. Зміст же цих якостей особи, самого акту духовності патріотизму є глибоко релігійним, що дозволяє дати визначення цьому

напряму як духовно — релігійний. Цей напрям має найбільшу, багату традицію, глибокі і потужні корені. Це пояснюється не лише величезним, більш ніж тисячолітнім періодом розвитку релігійно-патріотичних поглядів, почуттів, але і найбільшим вкладом в розробку цього напрямку з боку багатьох і багатьох видатних представників влади [48].

У шостому напрямі патріотизм розглядається як громадське явище. Різні точки зору відносно конкретної визначеності такого явища утворюють дуже широкий його спектр. Зміст і характер цього явища значною мірою обумовлювалися особливостями історичного розвитку суспільства, держави, політикою її правлячої еліти. В умовах жорсткішого керівництва і регламентованого функціонування радянської громадської системи патріотизм був однією з її найважливіших ідеологічних основ, виступав в числі стержневих напрямів виховання підростаючого покоління [52].

У кінці 60-х — початку 80-х рр. ХХ ст. у ряді громадських наук, особливо у філософських, значний розвиток отримала точка зору, згідно якої патріотизм досліджувався як явище суспільної свідомості [63]. Приблизно з середини 80-х років стала переважати тенденція осмислення патріотизму як одного з явищ духовною життя суспільства. У деяких дослідженнях патріотизм вивчався в контексті розвитку вітчизняної історії як прояв специфічних рис менталітету, психіки різних спільностей і так далі. У рамках цього напрямку ми розглядаємо патріотизм як одне з складних, багатоаспектних явищ, яке пронизує усі сфери суспільства, особливо його свідомість і духовне життя, величезний потенціал відродження України, на переломних етапах її розвитку.

Історико-філософський аспект патріотизму припускає розгляд його як явище суспільної свідомості, обумовленої соціально-політичними, економічними, етнокультурними і іншими характеристиками конкретного суспільства [119, с.53].

Зіткнення патріотизму з формами суспільної свідомості народжує такі прояви патріотизму, як моральний, майстерний, релігійний, науковий,

філософський, правовий, політичний. Зворотна сторона діалектики взаємовідносин призводить до виникнення патріотичної моралі, мистецтва, релігії, науки, філософії, права і патріотичної свідомості. Виходячи з того, що суспільна свідомість може виступати у формі моралі, мистецтва, релігії, науки, філософії, права і політичної свідомості слід зробити припущення про те, що патріотизм також може розглядатися крізь призму будь-якої з цих форм. Перевірити обґрунтованість цієї тези на прикладі патріотичної свідомості дозволить розгляд специфічного об'єкту відображення патріотизму - Вітчизни або Батьківщини.

Таким чином, застосовуючи конкретно-історичний підхід до дослідження патріотизму, ми виділили етапи становлення патріотизму як явища суспільної свідомості, кожен із яких має свою специфіку. Так, наприклад, для патріотизму первісного суспільства характерне існування громадського, родового патріотизму, нерозвиненого в силу нерозвиненості родоплемінного суспільства. Патріотизм стародавнього світу вже набагато складніше, що пов'язано з ускладненням структури суспільства і появою перших держав. В результаті розкладання родоплемінних організацій склалися народності, у рамках яких виникла і оформилася рабовласницька Вітчизна - режим рабовласницьких держав. Для патріотизму країн Сходу в цей період характерна відданість режиму з верховним правителем (царем, фараоном, деспотом) на чолі, влада якого носить усеосяжний, сакральний характер, а різні варни, касти і стани представляють лише функціональні органи, позбавлені ініціативи і самостійності [122].

Державному режиму країн "Східного деспотизму" як би протистоїть режим "рабовласницької демократії" Греції і Риму. Вітчизною для античної людини був місто-держава ("поліс"), найбільш досконала, із його точки зору, модель соціальної організації, а найбільш ефективним режимом - рабовласницька або "полісна" демократія. Держава, заснована на ідеї "полісної демократії", стає в древній Греції і Римі об'єктом патріотизму. "І на війні, і на суді, і всюди потрібно виконувати те, що веліла держава і Вітчизна", - писав

Платон [178, с.45].

Методологічний аспект аналізу патріотизму як явища суспільної свідомості буде неповним без виділення типів патріотизму. При цьому, очевидно, що типологізація патріотизму неминуче припускає типологізацію державних режимів, бо певний тип режиму породжує відповідний тип патріотичної свідомості, а значить і патріотизму. Інакше кажучи, типологія патріотизму обумовлена, кінець кінцем, типологією режимів. Говорячи про останніх, в українській і зарубіжній науці найчастіше виділяють три їх основних типу: тоталітарний, авторитарний і демократичний режими [64, С. 103-105].

Тоталітарним, являється режим, що прагне до здійснення загального (тотального) контролю над політичним, економічним і духовним життям суспільства в цілому і особистим життям кожного конкретного громадянина окремо.

Авторитарний режим - це режим, при якому влада сконцентрована в руках однієї людини, одного органу або не великої групи людей, що не допускають політичну опозицію, але що зберігають автономію конкретного громадянина і суспільства в позаполітичних сферах.

Демократичний режим заснований на визнанні народу джерелом верховної влади, його права брати участь в рішенні державних справ у поєднанні з широким колом громадянських прав і свобод [191].

Очевидно, що критерієм для виділення тоталітарного, авторитарного і демократичного режимів служить об'єм державно-владних повноважень максимальний при тоталітарному державному режимі і мінімальний при демократії. Не заперечуючи можливості застосування подібного підходу до типології державних режимів, проте, ми відмічаємо: виходячи з даного вище визначення державного режиму, як способу організації політичного життя, обумовленого суб'єктом владних стосунків, логічніше використати іншу основу для виділення типів режимів, а саме, — безпосередній суб'єкт влади (особа, еліта, народ)[195, с.29].

Відповідно до цього критерію слід виділити:

автократичний режим, заснований на верховній владі однієї особи;
елітократичний режим, заснований на владі еліти (вищого привілейованого шару, виділеного за різними підставами на протипагу іншій масі населення) ;

демократичний політичний режим, заснований на владі народу.

Виходячи з цих типів режимів і типів свідомості, що відповідають їм, ми згодні зі Сторожук Р., яка виділяє і типи патріотизму : автократичний, елітократичний і демократичний [211, с.54].

На основі аналізу спеціальної літератури [44, 63, 69, 223] в якості характерних рис автократичного патріотизму необхідно відмітити: по-перше, ототожнення Вітчизни з особою (монархом, вождем, диктатором і тому подібне), як суб'єктом владних стосунків. Дослідник Толстоухов А, підкреслюючи важливість вивчення суб'єкта владних стосунків при аналізі патріотизму, справедливо відмічав: "Коли йдеться про Вітчизну, ми в першу чергу маємо на увазі, в чіх руках конкретно якої громадської групи людей сконцентрована державна влада в цій країні.". [215].

По-друге, визнання автократичного режиму в якості найбільш ефективного способу організації політичного життя Вітчизни і, виходячи з цього, критика інших режимів.

По-третє, схвалення примусу, як кращого способу здійснення влади, особливо у боротьбі з інакомислячими опонентами, що розглядаються в якості ворогів не лише монарха, вождя, диктатора, але і усієї Вітчизни.

По-четверте, позитивне відношення до встановлень, автократичний спосіб організації політичного життя (до визнання монарха, вождя, диктатора джерелом законотворчості; відсутності громадянських прав і свобод, оскільки монарх є виразник як індивідуальних, так і громадських інтересів більшості жителів цієї держави; зосередженню гілок влади в одних руках, що, на думку апологетів автократії, сприяє найбільш ефективному владарюванню і участі народу в управлінні державою у формі того, що "завітало" монархом, вождем,

диктатором певного державного рангу) і їх закріплення в юридичних і моральних нормах.

Виходячи з такої різноманітності сучасного патріотизму і розглядами його як явища суспільної свідомості, однією з найважливіших проблем нашого дослідження є виявлення співвідношення патріотизму з такими зв'язаними з ним явищами суспільної свідомості, якими виступають націоналізм, шовінізм, інтернаціоналізм та космополітизм. Зокрема, за твердженням американського дослідника До. Хейса, патріотизм разом з національною приналежністю складає сучасний націоналізм. З подібною постановкою питання категорично не згоден філософ В. Келле, який вважає, що "почуття Батьківщини, відчуття приналежності до своєї нації, її культури, традицій і звичаїв, дбайливе відношення до мови, ідея захисту державних інтересів країни, як і прагнення - активно сприяти її прогресу і процвітанню, нічого спільного з націоналізмом не мають" [20].

Протиставлення патріотизму націоналізму ми спостерігаємо і в роботах інших вітчизняних і зарубіжних дослідників, що розглядають в якості суті патріотизму національну самосвідомість "Патріотизм, -відмічає Лі Йин Хен, - строго кажучи, неможливий без національної свідомості, яка пов'язана з нацією" [234]. В той же час, дослідник підкреслює, що "патріотизму чужі проповідь національної винятковості, національний нігілізм.

Втім, ця позиція є швидше виключенням, ніж правилом. Протиставлення патріотизму націоналізму, що ототожнюється з національною зарозумілістю і національною обмеженістю, є найбільш поширеною тезою, як в радянській, так і в сучасній вітчизняній громадській науці. З іншого боку, як ми встановили, що загальним в роботах учених було твердження про діалектичну єдність патріотичного і інтернаціонального виховання молоді. На особливу увагу в зв'язку з цим заслуговує думка Р. Я. Мирського, який відмічає, що у відриві один від одного патріотизм і інтернаціоналізм деформуються, відповідно, в націоналізм і космополітизм [231, с. 99].

Існування різних, іноді діаметрально протилежних, точок зору на

співвідношення патріотизму, націоналізму, шовінізму, інтернаціоналізму і космополітизму пов'язано, очевидно, з неоднозначним у різних дослідників розумінням термінів і, передусім, терміну "націоналізм".

Подібним же чином співвідносяться і поняття "інтернаціоналізм" і "космополітизм". При цьому, як відмічає С. Каспе, "під інтернаціоналізмом слід розуміти прояв поваги до культурної своєрідності інших націй, до їх національних інтересів; готовність розвивати співпрацю з цими націями в політичній, економічній, культурній сферах;

під космополітизмом - ворожу інтернаціоналізму силу, що відкидає національну своєрідність, національну культуру і суверенітет; що проповідує байдуже відношення до Вітчизни і вимагає встановлення "світової держави" і "світового громадянства" [227, с.115]. Розмежувавши, таким чином, поняття націоналізм і шовінізм, інтернаціоналізм і космополітизм, можна перейти до з'ясування етнополітичної суті патріотизма.

Ми згодні з дослідниками в тому, що в справжньому патріотизмі об'єктивно поєднується національне і інтернаціональне. А оскільки, як було відмічено вище, говорячи про національний, слід мати націоналізм, то за законом діалектики про єдність і боротьбу протилежностей, етнополітичною суттю патріотизму як явища суспільної свідомості слід вважати діалектична єдність двох протилежних явищ суспільної свідомості - націоналізму і інтернаціоналізму [218].

У сучасному динамічному світі складно уявити собі, наприклад, боротьбу за суверенітет, національне відродження і розвиток без поваги до незалежності інших народів, без визнання їх рівноправ'я, без дружби і взаємовигідної співпраці між націями в різних сферах. Що ж до такої багатонаціональної країни, як Україна, то загальноукраїнський патріотизм просто неможливий без вказаного поєднання націоналізму і інтернаціоналізму.

Індивідуальним патріотизмом можна назвати сукупність патріотичних почуттів і ідеї індивіда, сприяючих адекватному сприйняттю і оцінці

державного режиму країни і діям з його захисту і удосконалення. Індивідуальний патріотизм залежить від патріотичних орієнтації, схильностей і ідей індивіда, його приналежності до тієї або іншої соціальної групи. Образ Вітчизни і зразок патріотичної поведінки, створений в ході індивідуального патріотизму унікальний і неповторюваний, оскільки складається упродовж усього життя людини і є результатом відбору особою цінностей, приведених соціальною групою і суспільством [167]. Ми цілком згодні з точкою зору І.І. Мельниченка, що вважає, що саме індивід (конкретна людина) є первинним, основним суб'єктом патріотизма, багато в чому визначальним як груповий, так і громадський патріотизм. Це положення лягло в основу структури розробленої нами моделі патріотичного виховання молоді, що вчиться.

Таким чином, справжнім (ідеальним,) патріотом ми вважаємо людину, постійно зміцнюючу своє фізичне і моральне здоров'я, добре виховану, освічену, що має нормальну сім'ю, шанує своїх предків, виховує в кращих традиціях своїх нащадків, містить в належному стані своє житло (квартиру, під'їзд, будинок, двір) і постійно покращує свій побут, образ життя і культуру поведінки, працюючої на благо своєї Вітчизни, бере участь в громадських заходах або організаціях патріотичної орієнтації, тобто спрямований на об'єднання співгромадян в цілях досягнення патріотичних цілей і спільного виконання патріотичного завдання .

Груповий патріотизм включає сукупність загальних для усіх членів групи патріотичних почуттів і ідей, що обумовлюють зміст, спрямованість і інтенсивність патріотичної активності цієї групи. Щоб уникнути неясностей, обмовимося відразу, що під групою слід розуміти певне число осіб (трьох і більше), пов'язаних системою стосунків, мають деякі загальні цінності і відокремлені від інших спільностей специфічним принципом відособлення. Таким чином, групи можуть бути малими (сім'я, політична еліта, групи політичного тиску і тому подібне) і великими (класи, етноси, соціально-демографічні, виробничі групи і так далі)[213].

Виходячи з цього ми визначили, що існує суб'єктний компонент

концептуальної моделі патріотичного виховання молоді, в який увійшли: сім'я, педагоги, колектив, етнічні співтовариства, громадські організації, засоби масової інформації.

Факт одночасного функціонування в житті різноманітних соціальних груп з характерними для них специфічними інтересами пояснює можливість неспівпадіння патріотичних цінностей і призводить до ускладнення взаємовідносин між групами, що викликає необхідність регулювання останніх на основі загальнозначущих цінностей. Так виникає патріотична ідеологія. Особливостями групового патріотизму є неоднорідність усередині групи, мінливість в кожен момент свого існування і синкретичність : виникнення на перетині, перехрещенні різних типів групового патріотизму в межах тієї або іншої окремої групи.

Становлення групового патріотизму проходить ряд етапів.

На першому — виділяються різноманітні патріотичні потреби соціальної групи, що визначають її роль в суспільстві.

На другому — формується система патріотичних цінностей групи відповідно до її ролі в суспільстві.

На третьому - на основі патріотичних потреб, що виникають в соціальній групі, формуються патріотичні інтереси, в яких знаходять своє вираження риси соціального положення кожного члена групи. Нарешті, на четвертому, останньому етапі відбувається співвідношення власних патріотичних потреб, інтересів і цінностей в політичній сфері з потребами, інтересами і цінностями інших соціальних груп. В результаті діалогу формуються патріотичні спрямування, цінності і установки, що складаються в патріотичну ідеологію, програму і тактику соціальної групи [65].

Кожна соціальна група є породженням і частиною суспільства, а, отже, існують дві взаємозв'язані сторони: власне групова — що виражає патріотичні потреби цієї групи, та громадська — що виражає патріотичні цінності, характерні для цього суспільства в цей історичний період. На відміну від групового громадський патріотизм є сукупністю максимально загальних

патріотичних почуттів і ідей, універсальних для усього суспільства.

Механізм формування і розвитку громадського патріотизму включає засвоєння кожним поколінням в процесі його соціалізації патріотичних уявлень і цінностей, властивих цьому суспільству; співвідношення цих цінностей і уявлень з власним досвідом; вибіркоче засвоєння через призму цього досвіду патріотичних цінностей і уявлень, поширюваних через різні канали комунікації; і, нарешті, модифікацію в громадському патріотизмі придбаних таким чином патріотичних установок або їх поєднань. Індивідуальний, груповий і громадський види патріотизму грають незамінну роль в суспільстві, що безпосередньо виражається у функціях патріотизму [85].

На основі вивченої літератури ми виділили найважливіші наукові підходи до патріотизму як явища суспільної свідомості :

- першоосновним суб'єктом патріотизму виступає особа пріоритетним соціально-моральним завданням якої є усвідомлення своєю історичної, культурної, національної, духовної і іншої приналежності до Батьківщини як вищого принципу, що визначає сенс і стратегію її життя, наповненого служінням Вітчизні;

- головними суб'єктами виховання патріотизму особи є сім'я і школа (ЗВО), при цьому народній педагогіці належить провідна роль;

- розуміння вищого розвитку почуття патріотизму нерозривно пов'язане з його дієвістю, що проявляється в активній соціальній діяльності, діях і вчинках, здійснюваних суб'єктом на благо Вітчизни;

- сила патріотичного почуття не обмежується лише глибиною і піднесеністю любові до Вітчизни, а спонукає людей до активних дій, вчинків на благо своєї Батьківщини, такого роду діяльність є не лише неодмінною умовою істинного патріотизму, але і його критерієм;

- істинний патріотизм - в його духовності, у своїй основі патріотизм припускає безкорисливе, аж до самопожертвування служіння Вітчизні,;

- патріотизм, що має Вітчизну в якості специфічного об'єкту

відображення, цілком відповідає параметрам свідомості, а тому звернення до аналізу цього феномену крізь призму свідомості, як явища цієї форми суспільної свідомості, слід вважати обґрунтованим;

- патріотизм як явище суспільної свідомості є складною динамічною системою, що нормально функціонує тільки за умови органічного взаємозв'язку двох її складових - націоналізму і інтернаціоналізму;

- як явище суспільної свідомості, патріотизм є не лише грануї життя суспільства, але і джерело його існування і розвитку, виступає як атрибут життєздатності, а іноді і виживаності соціуму;

- в результаті відображення Вітчизни патріотичною психологією виникає деякий "образ Вітчизни", що включає :

- назву держави;
- її символи (герб, прапор, гімн і тому подібне);
- персоніфікацію - ототожнення Вітчизни з образами яких-небудь людей : політичних лідерів, вождів, національних героїв і ін.; автобіографічні елементи: участь цього індивіда в політичному житті своєї Батьківщини;

- одним з характерних проявів патріотизму є принцип державності, що відбиває специфіку історичного розвитку нашого суспільства, найважливішим чинником якого виступає держава, актуальність цього принципу в умовах регіональної освіти полягає в державному контролі за процесом патріотичного виховання;

- форма влади, громадська система не в змозі зробити вирішальної дії на вищі духовні цінності народу в роки великих випробувань, у зв'язку з чим з розвитком суспільства, умов його існування міняється зміст патріотизму, але глибинна його суть залишається незмінною: любов і відданість Вітчизні і своєму народу; готовність до будь-яких випробувань, до подвигів в ім'я Вітчизни.

У прийнятій Європарламентом "Хартії регіоналізму" регіон визначений як локальна гомогенна просторова освіта, що має фізико-географічну, етнокультурну, мовну, економічну і історичну спільність. Регіональна освіта

здійснюється через систему установ освіти в регіоні. Ця система припускає задоволення особистих потреб громадян регіону в освіті, організацію системи безперервної освіти в регіоні, здатної повною мірою забезпечити потреби в кадрах [80].

Відмітною особливістю феномену патріотизму як явища суспільної свідомості в умовах регіональної освіти являється залучення особи до національної культури, народних витоків духовності. Це актуалізує проблему відродження ідей народної педагогіки, використання в патріотичному вихованні потенціалу етнічного оточення, особливостей національної психології, етнокультурних цінностей, народних традицій, національного менталітету, що склався на певній географічній території з особливими природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, демографічною ситуацією розвитку, що взаємозв'язане з таким ключовими поняттями в структурі патріотизму як "Батьківщина" і "Вітчизна"

У «Концепції розвитку освіти України на період з 2015 по 2025 р.»[121] вказано, що потенціал освіти має бути повною мірою використаний для консолідації суспільства, збереження єдиного соціокультурного простору країни, подолання етнонаціональної напруженості і соціальних конфліктів на началах пріоритету прав особи, рівноправ'я національних культур і різних конфесій, обмеження соціальної нерівності. А також підкреслюється, українській школі належить проявити свою значущість збереження і розвитку рідної мови, формування самосвідомості і самоідентичності.

Національна школа, як особливий в українській системі освіти тип навчального закладу, з власною мовою навчання і специфікою цілей, навчальним планом і змістом освіти не може розглядатися як ординарний регіональний варіант загальноосвітньої школи. Національні напрями в педагогіці відстоював К.Д. Ушинський. У основу розробленої ним системи виховання був покладений принцип народності, під яким він розумів "своєрідність кожного народу, обумовлену географічними, природними умовами, історичним розвитком" [119, с.30]. Вирішення проблеми

патріотичного виховання кожного конкретного етносу, має бути одночасним, передусім, в інтересах вільної соціальної і етнічної мобільності особи - ефективно вирішувати і інтеграційні завдання забезпечення двомовності, бікультурності і біментальності, завдання духовного об'єднання багатонаціонального народу в загальну політичну націю, адекватну формованому громадянському суспільству.

Посилення тенденцій розвитку освіти позначило заміну надетнічного виховання громадянина України етнокультурними виховними моделями, де засадничими ідеями виступають формування національної самосвідомості особи навчаного, відродження національних традицій у вихованні.

Націоналізм є віра в інстинктивну і духовну силу свого народу, віра в його духовне покликання. Ось чому національне почуття є духовний вогонь, що веде людину до служіння і жертв, а народ - до духовного розквіту. Творча людина творить завжди від імені свого народу і звертається, передусім, і найбільше до свого народу.

Отже, націоналізм є здоровий і виправданий настрій душі. Але є хворі і збочені форми національного почуття і національної політики. Ці форми можуть бути зведені до двох головних типів. По-перше, почуття і воля націоналіста прикріплюються не до духу народу, а до зовнішніх проявів народного життя (наприклад, до успіхів економіки, або до військових успіхів своєї армії). Тоді націоналізм стає чисто інстинктом, піддававшись жадності божевільної гордині, озлобленню. Такий націоналізм оп'яняється усіма земними спокусами і може збочитися до кінця.

Найбільш популярна останнім часом точка зору в науці на природу націоналізму належить професорові Кембріджського університету, провідному фахівцеві в області соціальної антропології Е. Геллнеру, він визначає її у своїй книзі "Нації і націоналізм" [40]. Він дає одне з можливих пояснень тих вибухів і потрясінь, які охоплюють зараз багатонаціональні держави. Виклад будь-якої гіпотези необхідно розпочати з визначення загальних понять, які в ній фігурують, і саме так, як розуміє їх автор гіпотези.

Так, Геллнер розпочинає з визначення поняття "націоналізм" : "це, передусім, політичний принцип, який вимагає, щоб політичні і національні одиниці співпадали, а керовані і такі, що управляють належали до одного етносу" [40, с.57], і на його базі виводить свої подальші побудови.

Патриотівм, як соціально-психологічна якість українців, обумовлений самою суттю українського менталітету: його духовністю, державністю, колективізмом (соборністю) і, частково, месіанством. Ми вважаємо, що він рівноправно стоїть в одному ряду з ними, бо усі ці поняття тісно пов'язані між собою, одне обумовлює інше. Саме тому патріотівм - поняття базове для характеристики українців і їхнього менталітету. Звідси патріотизм є філософсько-психологічною основою менталітету.

За визначенням "менталітет" означає "якість розуму, характеризуюче індивіда або клас індивідів", "установки, настрої, зміст розуму", "образ думок, напрям або характер роздумів" і так далі [47]. Як ми з'ясували, в Сучасному словнику іноземних слів зміст поняття "Менталітет трактується як "склад розуму; світовідчуття; світосприйняття; психологія". Таким чином, можна заключити, що у визначення менталітету входять риси вдачі, особи, що відбивають відношення, або групи людей до різних явищ, що відбуваються в природі і соціумі.

У своєму соціальному розвитку суспільство стає усе більш структурованим, а об'єднуючим початком може виступати символічне середовище, "павутина значень і сенсів", яка відрізняє членів однієї етнічної групи від іншої[44]. Аналіз, який повинні вести етнографи і антропологи "є розбором структур сигніфікації (structures of signification), —оскільки створює враження, ніби йдеться про роботу шифрувальника, хоча насправді ця робота підстать літературному критикові — який визначає соціальні основи і соціальне значення" [Там же]. Таким чином, інтерпретація -главний напрямок в пошуку істини.

Іншої точки зору дотримуються А. Кардинер та Д. Левінсон. Вони відстоюють систему загальних поведінкових стереотипів. Сімейна

соціалізація особи являється, на думку представників цього наукового напрямку, найбільш значимою при формуванні у людини сприйнятливості до певної культури і причетності до етнічного світосприйняття свого народу. Етнічна культура, як і етнічна свідомість, досить консервативні. Спеціальні стереотипи, створені народною свідомістю, багато в чому визначають вигляд "модальної особи", бо будь-який представник народу є носієм цілого роду етнообумовлених стереотипів, які передаються з покоління в покоління. При цьому необхідно враховувати історичну динаміку системи стереотипів, опосередкованої станом соціальних стосунків і інститутів. Проблеми етнічної свідомості, самосвідомості і етнічності як такої, тісно пов'язані між собою, започаткували дискусію, що почалася на початку сімдесятих років і що привела до появи трьох теорій — примордіалістичної, інструментальної і конструктивістської [52].

При цьому формування патріотичних почуттів в умовах освіти відбувається за наступними етапами:

- на першому етапі - це любов до батьків, близьких, рідного вогнища, своєї місцевості, етносу;
- на другому - зважаючи на постійне знаходження молоді у природному середовищі, привиття почуття дбайливого відношення до природи, виховання у молоді з малих років почуття хазяїна рідної землі; природи. Батьківщина, природовідповідальність в народній педагогіці породжена природністю народного виховання;
- третім етапом патріотичного виховання молоді є передача їй трудового і життєвого досвіду;
- на четвертому етапі - освітній потенціал школи, закладу вищої освіти, який систематизує основи патріотичного виховання.

Природа Батьківщини має свою владу над людиною. Природовідповідність в народній педагогіці породжена природністю народного виховання. Древня культура нашого народів, як матеріальна, так і духовна, сприяли виникненню певних вимог (табу), рекомендацій з виховання

шанобливого ставлення до довкілля. Виховання проводилося день у день з формування у дитини певних стосунків з навколишньою природою. Значення таких табу величезне. Завдяки ним, збереглися багато видів рослин і тварин . В результаті цього ціннісні орієнтації зростаючої людини можуть стати тією домінантою особового розвитку, яка служить джерелом патріотичного самовиховання, що забезпечує етнопедагогіці провідну роль в патріотичному вихованні.

В умовах регіональної освіти етнопедагогічні ідеї є вирішальними, можливо, навіть доленосними. Саме через етнопедагогіку лежить шлях до глобальної педагогіки. Така концептуальна база етнопедагогіки, яка окрім загальнометодичних і дидактичних постулатів навчання і виховання ґрунтується на специфічних для етносу рисах і характеристиках.

Вивчення формування патріотичних почуттів молоді, в регіональному просторі дозволило виділити особливості феномену патріотизму як явища суспільної свідомості в умовах регіональної освіти [67]:

- залучення особи до національної культури, народних витоків духовності;
- відносна замкнутість етносів зважаючи на компактне проживання у віддалених один від одного районах при ншкй щільності шляхів сполучення, що призводить до прихильності до постійного місця проживання, тобто до малої батьківщини почуттям, успадкованим від предків, таким чином, патріотизм спирається на почуття прихильності до місця народження, на процес становлення людини як особи, на його соціально-психологічні прихильності;
- стійкість культурних зв'язків, що історично склалися, забезпечують усередині етносу можливість взаємодії різних груп, соціальних шарів, які мають єдину ціннісну орієнтацію;
- стабільність поведінкових і комунікативних моделей;
- усвідомлення багатства природних і недрових ресурсів , перспективи для створення благополуччя людини забезпечують почуття гордості за рідну

землю, рідний край;

- почуття гордості за значимий вклад в культурну і інтелектуальну скарбницю

1.3. Основні сучасні тенденції зміни патріотичних цінностей молоді

Виходячи з того, що патріотизм являється одним з провідних моральних якостей, які характеризують загальнолюдські цінності, доцільно розглянути основні тенденції зміни патріотичних цінностей молоді, в нових соціально-економічних умовах.

У філософській літературі ми знайдемо немало визначень цінності, зокрема у Г. Риккерта, який підкреслював "в цінностях головний момент - значущість" [37]. Конкретні моральні орієнтири дають людині моральне почуття, яке, як говорить І. Кант, "ми пізнаємо абсолютно а priori", не спираючись на вивчення фактів, до досвіду, незалежно від досвіду. Це почуття виникає внаслідок пригнічення практичним розумом чуттєвих схильностей. Проте чисте задоволення від виконання обов'язку не є мотивом здійснення добрих вчинків. Вони безкорисливі (на відміну від зовні схожих на них "легальних" вчинків), хоча і пов'язані з надією, отримати винагороду у вигляді щастя. Єдність добродетності і щастя Кант називає "вищим благом". Людина повинна сприяти вищому благу, тобто досягненню цінностей. Кант не заперечує природності прагнення людини на щастя, що розуміється їм як сума задоволень, але вважає, що умовою щастя має бути моральна поведінка. Проте "добродетельна поведінка сама не може породжувати щастя, залежне не від законів моральності, а від законів природи" [32].

Нескороминущий характер патріотизму, його значення в житті народів і кожної людини, його вплив на розвиток суспільства дозволяє віднести патріотизм до розряду соціально-моральних цінностей. Під патріотичними

цінностями розуміються специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють їх позитивне або негативне значення для людини і суспільства. Патріотизм виражає відношення людини до Батьківщини і Вітчизни, які виступають об'єктами ціннісного відношення [25].

Загалом віще ми визначаємо патріотичну цінність як регулятивний принцип особистого і групового сприйняття, взаємовідносини і поведінку в соціальних ситуаціях по відношенню до Вітчизни і виконання конституційного обов'язку. Соціальна ситуація - це будь-який випадок міжособової і міжгрупової взаємодії з приводу обміну працею (послугами), власністю (майном), владою, престижем і статусом. Зміст патріотичних цінностей визначається необхідністю служіння Вітчизні в обраній сфері діяльності.

До патріотичних цінностей можна віднести такі цінності як [69]:

любов до рідних (близьким), відношення до свого дому, місця народження (малої батьківщині), природного середовища, до Вітчизни; громадянськість, пріоритет суспільно-державних інтересів над особистими;

повага до основ державного і громадського устрою, до існуючої політичної системи;

відданість своїй Вітчизні;

спадкоємність, збереження і розвиток кращих традицій народу, повага до народної культури, рідної мови;

самовідданість і здатність до подолання труднощів і поневірянь;

гуманізм і моральність, почуття власної гідності, соціальна активність, дисципліна, відповідальність, нетерпимість до порушень норм моралі і права;

дружба, борг, честь, чесність, безкорисливість, порядність, вірність, взаємодопомога, справедливість; повага до старших і любов до дітей, працьовитість; законність, конституція, цивільний світ.

Конкретна патріотична цінність не виникає в суспільстві сама по собі, як природний феномен. Кожна цінність - це кристалізована за багато віків і роки перевага поглядів людей в цих соціально-економічних умовах.

Соціологія патріотичної цінності цікавить нас в процесі дослідно-експериментальної роботи, передусім, як чинник, що грає певну роль в регуляції патріотичних взаємодій. Патріотичні цінності виступають як: бажане, переважне для цього індивіда, соціальної спільності, суспільства, тобто соціального суб'єкта стан патріотичних зв'язків, зміст ідей; критерій оцінки реальних явищ; вони визначають сенс цілеспрямованої діяльності; регулюють соціальну взаємодію; внутрішньо спонукають до діяльності на благо Вітчизни.

Нинішнє становище і рівень розвитку молоді в нашому суспільстві визначається головним чином тими величезними змінами в його соціально-економічному і політичному устрої, які здійснюються впродовж останнього десятиліття. Переживаний історичний період є перехідним від однієї державної системи до іншої. В силу корінної відмінності між ними цей перехідний період "...супроводжується...руйнівною роботою, наслідком якої є багато таких же неминучих негативних процесів" [92].

У молодіжній сфері, як і в усьому суспільстві, упродовж останнього десятиліття руйнівні процеси переважають над творчою діяльністю, над позитивними змінами. Це багато в чому пояснюється нездатністю органів влади усіх рівнів до конструктивного, поетапного і оптимального здійснення реформ, яке не терпить крайнощів, кон'юнктури, разових екстремальних заходів, неузгодженості і навіть взаємнонерозуміння між різними соціальними і державними інститутами та ін.

В процесі нашого дослідження ми звернули увагу на те, що ідеологами реформ в державі все ще упускається продовження кризи суспільства, яка носить глобальний, багатосферний характер і, отже, не може бути здолана шляхом реформування який-небудь однієї або двох сторін нашого життя. Ця проблема нині не вирішується, а час працює проти суспільства. Не лише для провідних політиків і економістів, але і для все більшого числа громадян стає очевидним, що "...оздоровлення нації може статися тільки через оздоровлення і розвиток декількох поколінь - дітей н молоді". В силу цього здійснювана

нині фінансово-економічна реформа і усі її конкретні програми повинні мати глибоко соціальний характер і більшою мірою орієнтуватися на ті шари нашого суспільства, які визначатимуть зміст і спрямованість розвитку в не так віддаленій перспективі, вже в першій чверті ХХІ ст. Одним з таких шарів являється, безумовно, молодь, яка, якщо мати її активно-творчий потенціал, має бути "...не лише об'єктом виховання і освіти, але і свідомим учасником соціальних перетворень" [104].

Як показують результати нашого дослідження, кожне нове покоління молоді, за основними показниками соціального положення і розвитку помітно поступається попередньому. Воно менш здорове, слабкіше розвинене і розумово, менш духовне і культурне, аморальніше і кримінальніше. Усе більш негативно відноситься до праці, більшою мірою відчужено від освіти і знань, від суспільства, держави, політики, здорової економіки і так далі.

В ході роботи ми з'ясували те, що тенденцією, яка свідчить про руйнування патріотичних цінностей підростаючого покоління, є ірраціоналізація внутрішнього світу особи молодої людини. Одним з істотних проявів збіднення і девальвації духовних цінностей молоді стала дегуманізація її свідомості і почуттів. Так, на шкалі цінностей помітно знизилася значення людського життя. За даними соціологічних досліджень за останнє десятиліття число тільки дитячих самогубств збільшилося на 70 %, і зараз ця цифра досягає 300 на рік. Не менш показове в цьому відношенні зростання агресивності в молодіжному середовищі. Навіть серед благополучнішого шару молоді - учнів і студентів масштаби агресивності досить великі. За даними досліджень "часто" агресивно налагоджені по отношению до інших людей 20 % молодих людей, що представляють цю категорію, а 71 % -набувають такого стану "час від часу" [155].

Зусилля дегуманізації молоді тісно пов'язане з розвитком такої тенденції, як зростання суто індивідуалістичних цінностей в шкалі її орієнтації разом з різким зменшенням долі їх соціально-значимого компонента. Ця тенденція не є однозначно негативною, оскільки позитивна її

сторона пов'язана з розвитком такої важливої духовної якості, що ігнорувалася раніше, як усвідомлення себе вільною, незалежною особою, здатною до активної самореалізації. Проте при цьому проявляються негативні аспекти моральності молоді: у багатьох молодих людей "...відступають на задній план або зникають взагалі такі цінності, як прагнення бути корисним людям, знаходити сенс у житті, в суспільно значимій роботі, у створенні міцної сім'ї і т. д". [103].

Серед української молоді у кінці 90-х років значно знизилася міра розвитку найважливіших норм, традиційних якостей морального характеру, таких як доброта, любов, милосердя, самовідданість, взаємодопомога, відповідальність, великодушність, порядність і тому подібне.

Таким чином, соціологічні дослідження, проведені у кінці ХХ –на початку ХХІ вв., показують, що патріотичні, духовні, моральні і культурні цінності відсунуті на периферію внутрішнього світу молодої людини. На зміну ним у кінці 80-х років і, особливо, в середині 90-х років прийшли інші. Затверджується ліберальна ідея про примат свободи людської особистості над усіма іншими цінностями. На цій основі ще більше зміцнюється пріоритет індивідуалістичного початку, егоцентризму [155].

Розвиток прагматизму сприяє культу успіху, навіть якщо він досягається неправедними способами і засобами. Вимивання крихких, невідчутних духовно-піднесених цінностей супроводжується гіпертрофованим звеличенням суто матеріальних основ життя, що сприймаються як головні блага. У свідомості молоді укорінюються речизм і споживання. Політика розглядається як свого роду гра, не лише не здійснювана за твердими правилами, але і у супереч з ними [105]. Культурні переконання і естетичні почуття підростаючого покоління деформуються разом зі змінами навколишнього світу. Однією з реакцій на соціальну аномію, на кризові проблеми, негативні явища і процеси, що відбуваються в суспільстві, стало різке зростання маргіналізації і депатріотизації свідомості і почуттях молоді.

Аналіз основних напрямів, за якими здійснювалися дискусії в системі

патріотичних цінностей молоді у кінці ХХ - початку ХХІ вв. показує, що при усьому їх різноманітті і суперечності ВСЬОМУ властиві деякі особливості, що характеризують зміст і спрямованість даної еволюції. Йдеться, передусім, про руйнування системи патріотичних цінностей, що раніше склалися, традиційних, (причому переважно позитивних), які багато в чому вже втратили своє суб'єктивне значення. Замість них з'являються і формуються елементи нових цінностей, заданих орієнтирами соціально-економічного і політичного розвитку в напрямі, що умовно називається, прокапіталістичним.

У зв'язку з цим ми відмічаємо, що протиріччя і численні деформації суспільства, що реформується, здійснення внутрішньої політики без урахування інтересів різних соціальних груп, її асоціальні прояви сприяють розвитку у підростаючого покоління цінностей, що не відповідають зразкам і вимогам високої культури, моралі, права, патріотизму і релігії.

З урахуванням цих тенденцій, що характеризують зміну патріотичних цінностей і ціннісних орієнтацій молоді за останнє десятиліття, облітається рішення завдань аналізу цієї еволюції. Іншими словами, розгляд процесу зміни цінностей, його основного змісту, спрямованості, багато в чому сприяє виявленню тих з них, які має в розпорядженні сучасна молодь і які, у величезному ступені, визначають її відмінні риси як специфічної соціальної групи. Ці цінності, будучи найбільш важливими, істотними критеріями її розвитку, дають можливість з великим розумінням визначитися відносно інших властивостей, якостей молоді, особливо найбільш значимих в духовно-моральному, соціальному сенсі, до яких, безумовно, відноситься і патріотизм.

Аналіз основних підсумків еволюції нашого суспільства, особливо молоді за останнє десятиліття, показує, що відмова від традиційних патріотичних цінностей обернулася для значної її частини тяжкою переоцінкою. Втративши своє реальне значення, отримавши інше, переважно негативного змісту, колишні патріотичні цінності, проте, не зійшли у небуття. Вони все ще зберігаються у суспільній свідомості і зазнають чергову метаморфозу під впливом цілого ряду несприятливих чинників [129, с.110].

Звертаючись до питання про тенденції зміни патріотичних цінностей у російської молоді, ми констатуємо, що результати соціологічних досліджень свідчать про те, що за порівняно короткий історичний період у підростаючого покоління сталася істотна переоцінка цінностей. Оцінюючи ці недоліки, ми відмічаємо, що у молоді в той же час проявилися тенденції, які, набравши силу в період постперебудовних перетворень, деформували, зруйнували систему патріотичних цінностей, що склалася за роки соціалістичного будівництва. В процесі змін, що сталися в суспільстві, подальше співіснування, збереження збалансованого співвідношення що сформувалися в умовах колишньої системи позитивних і негативних сторін молоді, що урівноважують один одного стало неможливим. Позитивним залишилося надбанням молоді того часу, т. є. у минулому, негативний же компонент став домінуючим, визначаючи найбільш характерні риси, істотні ознаки сучасної молоді як специфічної соціальної групи.

Поворот реформаторської діяльності в сторону ринкової моделі економіки знаменував собою початок періоду активного заповнення вакууму, що утворився за 1991-1992 рр., в середовищі цінностей і ціннісних орієнтації молоді. Вже в серпні-вересні 1991 року у свідомості молодих людей сталися серйозні зміни. За даними соціологічних досліджень, проведених в цей час, близько половини респондентів хотіли працювати у вільний час, більше половини молодих людей хотіли зв'язати своє майбутнє з придбанням нової професії, яка у більше міри могла б відповідати особистим уявленням про престиж, соціальну значущість, якість життя. Переважна більшість опитаних виразили упевненість в тому, що підприємництво не лише забезпечує добробут, але і робить людину незалежною і самостійною, хоча реальні кроки в цьому напрямі робили тільки 10% з них [130].

За даними опитувань 2018 року, як ми переконалися, значна частина молоді зв'язувала реформи в нашому суспільстві з відкриттям ери розкріпачення і свободи, з початком створення реальних умов для реалізації своїх можливостей і здібностей у будь-якій сфері діяльності. Прагматизм і

індивідуалізм, відірвані від основи, на якій вони тривалий час формувалися в умовах західного способу життя, менталітету, традицій, є сьогодні головними пріоритетами так званих "нових цінностей". На думку більшості підлітків, головним життєвим сенсом сучасної людини є багатство і секс.

Затвердження багатства в якості вищої цінності в загальній системі у молоді початку XXI століття знаменує руйнування духовно-моральної основи її життя. Це пояснюється тим, що багатство, як цінність, розуміється в якості престижного споживання. Відповідно до такої інтерпретації для більшості молодих людей основний сенс життєвих цінностей зводиться до їх матеріальної сторони, оскільки, саме, нею визначається особисте благополуччя. Саме у ньому бачать реальне втілення свого ідеалу багато молодих людей. Процес же їх морального спустошення супроводжується розмиванням моральних засад, проявом ідеологічного нігілізму, політичної індиферентності, цинізму і скепсису.

Одна з тенденцій, яка виникла в процесі розмивання цінностей колишнього зразка в роки перебудови, пов'язана із створенням у молоді ідеологічних, культурних, соціально-психологічних і інших передумов для позитивного сприйняття і прийняття західних цінностей, але в деформованому, іноді збоченому вигляді. Серед такого роду цінностей велика частина молоді кінця XX - почала XXI вв. віддала перевагу наступним:

- багатству як головному джерелу задоволення потреб і досягнення високого соціального статусу;
- підприємництву як найбільш престижному виду соціально значимої діяльності;
- здібності домагатися особистих цілей, незважаючи на використовувані засоби і способи;
- байдужості і апатії до державного і політичного життя;
- особистій свободі як основному атрибуту буття, гедонізму, як одній з важливих його сторін [135, с. 79].

Нові цінності, привнесені в процесі здійснення курсу реформ ("свобода",

"демократія", "рівні можливості", "ринкова економіка", "приватна власність", "гроші", "особисте благополуччя", "правова держава" і так далі і тому подібне) доки ще не цілком усвідомлені і не прийняті частиною молоді головним чином з тієї причини, що у своєму практичному значенні вони асоціюються, передусім, з негативними явищами, почуттями і відчуттями ("свобода" - це дозволеність, "демократія" - це корупція, "ринок" - це бідність, убогість, "гроші, особисте збагачення" - це духовний вакуум і злочинність, "особисте благополуччя" - це індивідуалізм, "правова держава" - це беззаконня і т. п.)[142].

Ми відмічаємо, що значна частина молоді ще не відмовилася від деяких колишніх патріотичних цінностей і в той же час ще не повною мірою прийняла цінності "нові". Цим пояснюється суперечність, конгломеративність, еkleктичність ціннісного світу і поведінки сучасної молоді, як індивідуальної, так і групової. Звідси і строкатість, різноманіття світоглядних, соціокультурних, політичних і інших позицій, установок, організацій і течій, непорівнянність в поглядах, нездатність до компромісу і згоди в молодіжному середовищі.

Розуміння змісту і спрямованості процесу руйнування колишньої системи патріотичних цінностей і освіти припускає детальніший розгляд найважливіших тенденцій, що характеризують різкі зрушення у свідомості молоді з середини 90-х років ХХ ст. Саме в цей період почалися глибокі зміни в поглядах і цінностях молоді, які зумовили кардинальну трансформацію найбільш суттєвих якісних характеристик цієї соціальної групи протягом дуже короткого відрізка часу. Тому розгляд початкового моменту цієї трансформації, без якого неможливі розуміння і оцінка її головних результатів наслідків, що усе більш відбиваються на житті і проблемах сучасного суспільства, має особливе значення. Ці і інші тенденції в розвитку нашого суспільства, що негативно відбиваються на різних сторонах життєдіяльності підрастаючого покоління і, природно, на ньому самому, найяскравіше проявилися останніми роками. Але вони є результатом не лише вчорашніх і

сьогоднішніх реформ, як це намагаються представити багато політиків. У країні десятиліттями не вирішувалися багато молодіжних проблем, тому, до старих додалися нові, ще гостріші.

З аналізу основних тенденцій зміни цінностей ми робимо висновок про те, що вони являються, дуже рухливою, пластичною частиною системи соціально-значимих утворень суспільства. Головними причинами цього стали, по-перше, глибокі перетворення, що сталися в усіх сферах громадського життя і, по-друге, особливості молоді, як специфічної соціальної групи, такі як її динамізм, нестабільність, неоднорідність, сприйнятливність, прагнення до нового, нетрадиційного, абсолютизація свободи, незалежності, суверенності, схильність до крайнощів, категоричності, до "простих" істин і рішень і так далі [203].

Дослідження патріотичних цінностей молоді, будь-яких інших її якісних характеристик, пов'язаних з її відношенням до Вітчизни, до проблем громадського життя, з необхідністю припускає, передусім, теоретичну конкретизацію самого поняття "молодь", розгляд її як відносно самостійної соціальної спільності, вивчення соціальної ситуації, в якій живе і формується підростаюче покоління, прийняття концепцій її самовизначення і подальшого розвитку.

В процесі операціоналізації поняття "молодь" недостатньо визначити межі віку. Молодь є великою громадською групою, що має специфічні соціальні, психологічні і інші риси, наявність яких визначається як віковими особливостями молодих людей, так і тим, що їх соціально-економічне, суспільно-політичне положення, духовний світ, субкультура знаходяться в стані становлення, формування [207]. На підставі цього дамо визначення поняттю "молодь".

Молодь - це соціально-демографічна група населення, в якій в основному складається, формується особа у віці від 15 до 35 років, що є носієм нових протиріч, оптимальних, життєво необхідних властивостей, що розвиваються, видозмінюються від покоління до покоління. Молодь є

найбільш мобільною частиною суспільства, що чинить активну дію на динаміку соціальної структури, зміни класового і шарового складу населення.

Баглик В, обгрунтовувавши градацію молодіжного віку, відмічав, що молодість є складним, поетапним процесом у формуванні людини, яка завершується настанням його зрілості як індивіда [10]. В якості ж найважливіших моментів внутрішньої градації молоді можна розглядати, "поворотні пункти" в межах часового розвитку молодої людини. Такими "поворотними пунктами" в житті і діяльності молоді можна назвати показники рівня зрілості особи, що формується. До них відносяться такі, як отримання паспорта, освіти, спеціальності, професійне становлення, створення сім'ї, військова служба і деякі інші. Тим самим можна виділити найбільш значимий період в житті молоді, що максимально відповідає основній ознаці, що визначає її як соціально вікову групу, яка знаходиться в процесі соціально-професійного становлення. Такий період доводиться приблизно на вік від 14 до 23 років. У зв'язку з тим, що саме в цей період найважливіші якості, властивості молоді як соціальної освіти набувають найбільш суттєвого значення, характеріують її в найбільшій мірі, він матиме первинне значення для соціально-філософського аналізу патріотизму у підростаючого покоління в цьому дослідженні.

Будучи специфічною соціально-демографічною групою суспільства молодь "...виступає цілісною системою, відносно самостійною соціальною освітою, що має складну внутрішню структуру, являється в той же час органічно складовим елементом громадської системи" [12]. Молодість як певна фаза, етап життєвого циклу, універсальна у фізіологічному відношенні, але її конкретні вікові межі, пов'язаний з нею соціальний статус і характерні риси, особливості мають соціально-історичну природу, залежать від громадського устрою, державної політики, культури і властивих цьому суспільству закономірностей соціалізації. З цього слідує, те, що загальним і специфічним властивостям, якостям, характеру ця соціальна освіта, завжди властиво конкретно-історичний зміст, визначуваний тією або іншою

ситуацією в суспільстві, в якому молодь розвивається, формується, набуваючи певні сторони, риси.

Необхідно відмітити наступну особливість цінностей, які в структурі особи молоді, що вчиться, виконують функції перспективних стратегічних цілей і мотивів. Осмислення їх зростаючою людиною сприяє формуванню його ціннісного суб'єктного відношення до життя, людей, свого народу, суспільства, природи, предметів праці. Суб'єктні цінності індивіда виступають орієнтирами його діяльності, мотивами вчинків, регулюють поведінку, роблять цілеспрямованим процес соціалізації людини, що розвивається.

Етнічні цінності народу, заломлюючись через свідомість зростаючої людини, входять у внутрішні структури, стаючи особово значимими ціннісними орієнтаціями. Прийняті особою цінності детермінують її поведінку і діяльність, коли молоді люди здійснюють пошук сенсу життя, визначають свій життєвий шлях і майбутню професію. Ціннісні орієнтації забезпечують стійкість особи, інтегруючи різні установки, потреби, мотиви, інтереси в цілісне новоутворення, стаючи найважливішим елементом її структури, тим стержнем навколо якого об'єднуються різні психологічні властивості і якості, сприяючи осмисленому вибору життєвої стратегії і майбутньої професії, набуття особового сенсу свого існування. Тому ми вважаємо, що процес накопичення молоддю системи цінностей свого народу, створює основу для формування патріотично почуттів. Особа, засвоюючи патріотичні цінності, прийняті в етнічному соціумі, вибирає спосіб життя свого народу, його духовно-моральні засади, тим самим визначає свій життєвий шлях. В результаті ціннісні орієнтації зростаючої людини стають тією домінантою особового розвитку, яка служить джерелом для вироблення життєвих орієнтирів, найближчих і перспективних життєвих планів.

Як відомо, найважливіше місце в системі патріотичних цінностей, тісно пов'язаних з патріотизмом, займає духовний компонент. Тому саме з нього правомірно почати розгляд тенденцій, характеризующих найважливіші зміни у свідомості молоді, що вчиться. Ми відмічаємо, що нині як і раніше

спостерігається тенденція до зростання таких цінностей, як добробут, споживання, що відносяться до матеріального середовища. Цей процес відбиває певні формотворні моменти розвитку сучасної молоді, який характеризується все більшим переважанням в її свідомості матеріальних цінностей над духовними [16].

Таким чином, на основі аналізу основних тенденцій цінностей робимо висновок: орієнтація і установки молоді на початку ХХІ ст. стали визначатися головним чином суто асоціальними цінностями. За допомогою анкетування виявлено: якість ціннісних орієнтації старшокласників і студентів, з якими проводилася робота з патріотичного виховання набагато вище, ніж у тієї молоді, яка цією роботою не була охоплена. Це підтверджує те, що системний, цілеспрямований процес патріотичного виховання сприятиме орієнтації і установок молоді в кращу сторону, дозволить підвищити розвиток найважливіших норм, традицій якостей морального характеру, таких як доброта, любов, милосердя, самовідданість, взаємодопомога, відповідальність, великодушність, порядність, патріотизм і тому подібне.

Розгляд змісту патріотичного виховання молоді, в умовах регіональної освіти був би не повним без його військової складової. Військово-патріотична освіта молоді, є складовою частиною патріотичного виховання. При цьому головна мета військово-патріотичної освіти - підготовка молоді, до захисту Вітчизни. На хвилі псевдодемократії і дешевого популізму окремих політиків і громадських діячів, інститут підготовки молоді до служби в армії і військово-патріотичного виховання був зруйнований. Під гаслом демілітаризації школи початкова військова підготовка була скасована, обов'язкова військова підготовка студентів - скасована. Армію стали порівнювати з в'язницею, зробили її предметом кепкувань, при цьому стали нагнітатися нездорові емоції серед молоді, особливо призивного віку. Наслідком такої діяльності стало те, що слова "патріот", "патріотизм" в суспільній свідомості став набувати негативного відтінку. Якщо в 1987 р. патріотами своєї Вітчизни вважали себе 93 % опитаних, то вже в 2001 році цей

показник склав менше половини - 42 %, а в 2018 році такими себе вважали не більше 23 % опитаних. В той же час, слід зазначити, що проводиться усіма інститутами держави робота з військово-патріотичної освіти учнів здійснюється недостатньо цілеспрямовано і несистемно [155].

Це обумовлено наступними обставинами:

- відсутністю кваліфікованої теоретико-методологічної бази військово-патріотичної освіти учнів;
- відсутністю в структурі виконавчої влади органу управління, що здійснює координацію військово-патріотичної роботи державних інститутів, освітніх установ, громадських організацій, релігійних об'єднань;
- недосконалістю нормативно-правової бази, що регулює діяльність органів державної влади, освітніх установ, військових частин, громадських об'єднань у сфері військово-патріотичної освіти учнів.
- недостатньою увагою з боку органів виконавчої влади усіх рівнів до координації діяльності військово-патріотичних, військово-спортивних, пошукових, воєнно-історичних громадських організацій і релігійних об'єднань.

Нині в Україні діють декілька тисяч різних молодіжних громадських організацій патріотичної спрямованості. Проте до теперішнього часу вони діють за відсутності центрального керівництва, замикаються на різні відомства [37, с. 55].

Проте, щодо проведених заходів з відродження військово-патріотичного виховання підрастаючого покоління виявилось недостатньо, свідчить тривалий процес ухилення молоді від військової служби, у тому числі і від альтернативної, процвітання серед молоді духу користолюбства, подальше поширення наркоманії, алкоголізму, тепер уже серед учнів. Тому окремими заходами з поліпшення військово-патріотичної освіти молоді нині не обійтись, оскільки потрібні кардинальні зміни, відродження системи військово-патріотичної освіти, що забезпечує підготовку, до захисту Вітчизни

РОЗДІЛ II

ОЦІНКА ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

2.1. Методичні підходи до державної політики патріотичного виховання молоді

В науці публічного управління, як і у будь-якій науці, одним з провідних методів наукового дослідження нині стає метод моделювання, який припускає вивчення об'єкту (оригіналу) за його моделлю. Моделювання - це дослідження явищ, процесів на основі створених еталонів, стандартів, що адекватно виражають суть об'єкту, який вивчається [4].

В якості інноваційного підходу до дослідження процесу патріотичного виховання молоді, в умовах регіональної освіти ми обрали метод моделювання, що дозволяє створити модель, аналогічну структурі процесу патріотичного виховання молоді, в умовах регіональної освіти, її діяльність в динаміці, що дозволить визначити шляхи підвищення ефективності цього процесу [91]. Це положення стало важливою методологічною передумовою до визначення змісту моделювання.

Отже, розглянемо поняття "модель", яке використовується у багатьох галузях науки. У філософії під моделлю мається на увазі деяка матеріальна і уявна система, яка схожа з об'єктом дослідження і здатна замінювати його в пізнавальному процесі. У логіці і методології науки модель — аналог (схема, структура, знакова система) певного фрагмента природної або соціальної реальності, породження людської культури, концептуально-теоретичної освіти і тому подібне — оригіналу моделі. Цей аналог служить для розширення знання (інформації) про оригінал, конструювання оригіналу, перетворення або управління ім. З гносеологічної точки зору модель — це "представник", "заступник" оригіналу в пізнанні і практиці [103].

Побудова моделі — цей системний опис істотних сторін об'єкту дослідження (у нашому дослідженні — процесу патріотичного виховання молоді) що охоплює чинники, які впливають на його функцію. При розробці моделі нами розглянуті різні підходи до моделювання процесів в державному управлінні: теоретичні основи і практична реалізація наукового моделювання, методи дослідження управлінської діяльності, дидактичні основи моделювання в науці, теорія проектування, які враховувалися при проектуванні моделі. При цьому ми виходили з визначення моделі як "системи елементів, відтворюючої певні сторони, зв'язки, функції предмета дослідження, концептуальних ідей, положень, визначаючих спрямованість, характер і інші компоненти виховання патріотичної молоді в освітньому просторі" [113]. Крім того, при створенні концептуальної моделі ми спиралися на:

- системний підхід до патріотичного виховання молоді;
- структуру і компоненти системи патріотичного виховання;
- цілісність моделі;
- наукові підходи до моделювання педагогічних явищ і процесів

[22].

Результати розробки і дослідження моделі за певних умов, що з'ясовуються в логіці і методології і специфічних для різних областей і типів моделей, поширюються на оригінал. При цьому, як правило, безпосереднє вивчення об'єкту пов'язано з якими-небудь труднощами, наприклад, фінансового або технічного характеру. Прийнято умовно підрозділяти моделі на три види :

- фізичні (що мають природу, точну з оригіналом);
- речово-математичні (їх фізична природа відрізняється від прототипу, але можливий математичний опис поведінки оригіналу);
- логіко-семіотичні (конструюються із спеціальних знаків, символів і структурних схем).

Між названими типами моделей немає жорстких меж. Управлінські

моделі в основному входять до другої і третьої групи перерахованих видів. В управлінні моделюють як зміст освіти, так і навчально-виховну діяльність [180]. Це положення використане нами при визначенні організаційного компонента моделі патріотичного виховання, в який ми включили складові навчально-виховної діяльності : навчальну, позанавчальну і позааудиторну роботу.

В моделювання є "термін-партнер", часто супроводжуючий його в наукових текстах, - проектування. У деяких публікаціях ці терміни використовуються як порівнянні і підміняють один одного, тобто являються, де це допустимо, синонімами . Слово "проект" має декілька значень, і майже усі вони мають відношення до державного управління. По-перше, проект -це попередній (передбачуваний) текст якого-небудь документу. Вище ми вже зустрічалися з цим варіантом застосування терміну "проект".

По-друге, проект розуміють як деяку акцію, сукупність заходів, об'єднаних однією програмою або в організаційну форму цілеспрямованої діяльності. І третє значення проекту - діяльність зі створення (вироблення, планування, конструювання) якої-небудь системи, об'єкту або моделі. Що стосується проектування і конструювання, то їх відмінність також носить достатньо відносний характер. Але все таки відмінність бачиться в тому, що проектування може бути і теоретичним (на папері або комп'ютері), а конструювання припускає матеріальне (реальне) втілення проектної діяльності. Проектування спрямоване на створення моделей планованих (майбутніх) процесів і явищ (на відміну від моделювання, яке може поширюватися і на минулий досвід з метою його глибшого осмислення)[181]. Компонентами проектної діяльності можуть виступати конкретні моделі або модулі (функціональні вузли, що об'єднують сукупність елементів, наприклад, освітньої системи, процесу (там же). В якості функціональних вузлів, що об'єднують сукупність елементів ми відібрали компоненти, які розглянемо нижче.

У теорії управлінського проектування виділяють наступні види моделей

[188]:

- теоретичну модель для оптимального розподілу ресурсів і конкретизації цілей;
- концептуальну модель, засновану на інформаційній базі даних і програмі дій (ця модель найбільш підходить, на нашу думку, для організації процесу патріотичного виховання);
- інструментальну модель, за допомогою якої можна підготувати засоби виконання і навчити викладачів роботі з науковими інструментами;
- модель моніторингу - для створення механізмів зворотного зв'язку і способів коригування можливих відхилень від планованих результатів;
- рефлексивну модель, яка створюється для вироблення рішень у разі виникнення несподіваних і непередбачених ситуацій.

Відповідно до класифікації моделей в теорії проектування, розглянутій вище, ми зупинилися на концептуальній моделі, заснованій на інформаційній базі даних і програмі дій. У нашому дослідженні основою є інформаційна база даних, сформована на наукових концепціях, підходах до патріотичного виховання у філософській, соціологічній, психологічній і управлінській літературі. В той же час, програма дій позначена в завданнях процесу патріотичного виховання в умовах вищої освіти:

- виховання патріотичних почуттів, формування на основі патріотичних знань поглядів і переконань патріотичного характеру, позитивного відношення до патріотичної діяльності;
- привиття практичних навичок і умінь, необхідних для самостійної діяльності патріотичного характеру;
- формування правової культури, етнічних цінностей, повага до рідної мови, культурного і історичного минулого, до національних традицій;
- забезпечення готовності молоді до виконання конституційного обов'язку перед Вітчизною в мирний і військовий час.

Концептуальні моделі часто застосовуються при рішенні складних проблем в управлінні зазначеними процесами, оскільки дозволяють уникнути

значних труднощів при проведенні експериментів в реальному житті. Основою моделювання концептуальних моделей є необхідність відносного спрощення реальної життєвої ситуації або події, в той же час це спрощення не повинне порушувати основних закономірностей функціонування системи, що вивчається.

Будь-яке проектування розпочинається з уточнення структури освітньої парадигми, її змістовного наповнення, тобто методологічних основ. У цьому сенсі освітня парадигма є засадничою моделлю для будь-якої наукової діяльності, у тому числі і для теорії проектування. За визначенням парадигма — це модель науково-педагогічної діяльності, сукупність теоретичних положень, методологічних підстав, понять і ціннісних критеріїв, що є [193, с.79].

З розвитком інформаційного суспільства в XX - XXI вв. пов'язані і інтенсивні процеси становлення нової освітньої парадигми, що йде на зміну класичної. У основі нової парадигми лежить зміна фундаментальних уявлень про людину і її розвиток через освіту. Сьогодні в освіті відбувається пошук шляхів переходу до нової освітньої парадигми. Змінилася основна освітня мета, яка тепер полягає не стільки в підготовці знань, скільки в забезпеченні умов для самовизначення і самореалізації особи. Це твердження базується на зміні відношення до людини як складної системи і до знання, яке має бути обрано в майбутньому.

Критерієм реалізації нової освітньої моделі стає випереджаюче відображення або міра "пізнання майбутнього". У новій освітній парадигмі навчання стає суб'єктом пізнавальної діяльності, а не об'єктом педагогічної дії. Діалогічні стосунки викладача і студентів визначають основні форми організації навчального процесу. При визначенні *суб'єктного компонента* (сім'я, педагоги, колектив, етнічні співтовариства, громадські організації, засоби масової інформації, особа учня) визначеної моделі ми враховували це положення.

Категорії сучасної науки (цілі навчання і виховання, зміст, принципи і

закономірності, методи, форми і види організації і так далі) спрямовані, передусім, на обслуговування процедур проектування і аналізу реального навчального процесу, це положення відбите в розробленій нами моделі в якості змістовно-цільового компонента.

Для опису ефективності моделювання в навчальному процесі введено спеціальне поняття - педагогічна валідність, яке близьке до достовірності, адекватності, але не тотожно їм. Педагогічну валідність обґрунтовують комплексно; концептуально, критеріально і кількісно, оскільки моделюються, як правило, багатофакторні явища. Спори навколо можливості моделювання складних явищ соціальної сфери тривають і зараз, і вони, напевно, не припиняться ніколи. І пов'язано це з фундаментальною проблемою повноти кожної сконструйованої моделі. Ніяка модель, навіть дуже складна, не може дати повного уявлення про об'єкт, що вивчається, і точно передбачити його розвиток або описати траєкторії руху в якомусь власному просторі. Виходячи з цього, доводиться при конструюванні моделей балансувати на межі їх повноти і валідності [207].

Науковий експеримент як центральне ядро сучасної методології дослідження втрачає свою значущість при глибшому вивченні навчального процесу і виявленні унікальності і кожного разу, неповторності стосунків викладача і студента. У роботах, вказана важлива для нашого дослідження обставина, що в основі діяльності людини є особові сенси. За А.Н. Леонтьєвим, людина, визначаючи кінцеву мету, вибирає певні способи її досягнення — мотиви. Дослідник вводить нове поняття "Сенс мети", яку трактує як мотив, співпадаючий з метою, який нею задовольняється. Схожу позицію у визначенні значущості взаємозв'язку мотиву і мети займає В.С. Мерлін, який підкреслює, що "міра усвідомлення об'єктивних вимог діяльності буває висока тоді, коли значенняцели співпадає з її" сенсом". Це теоретичне положення підтверджується рядом наукових досліджень, які дозволяють розробити модель організації і регуляції поведінкового акту. У його теорії функціональної системи поведінкова активність людини з'являється тоді, коли

людиною суб'єктивно відбиті з опорою на колишній досвід зовнішні дії. Заломлюючись через свідомість особи, відбувається співвідношення виникаючого образу з пам'яттю і актуальною мотивацією, підбираються різні варіанти дій. За умови "збігу багатьох особових явищ, процесів, станів, їх інтеграції, з виниклим чином особа приймає конкретне рішення, яке виступає як завершальна стадія цієї розумової діяльності".

В сучасній моделі патріотичного виховання відтворюються його риси і властивості, що проявляються в інтересах і ідеалах різних соціальних груп, міра його гуманізму в питанні гордості за свою Вітчизну. Усе це є фундаментальною методологічною проблемою. За допомогою такої моделі відтворюються риси і властивості патріотизму, що проявляються в інтересах і ідеалах різних соціальних груп. В процесі створення моделі патріотичного виховання нами використаний системний підхід, що припускає усебічний, комплексний розгляд досліджуваного об'єкту як сукупності компонентів, що складаються з безлічі різних елементів, виділення інтеграційних системотворних зв'язків і стосунків, облік сукупності зовнішніх і внутрішніх чинників і умов.

Системотворні зв'язки надають моделі стійкість, цілісність і результативність. До них ми відносимо функціональні зв'язки і цілеполягання, яке має на увазі єдність цілей суб'єктів патріотичного виховання, а також їх реалізацію: цілі — результати, що виступають як стійкі єднальні елементи системи патріотичного виховання молоді. Враховуючи, що виконання певних функцій (аксиологічну, гносеологічну, регулятивну, світоглядну, виховну, комунікативно-інтегруючу, балансування, контролюючу) суб'єктами процесу патріотичного виховання можливо тільки в єдності, ми виділяємо функціональні зв'язки в окремий різновид [208].

Система з її функціональними сторонами патріотичної діяльності набуває стійкість завдяки спільним діям самої особи і соціального оточення. Складний системний об'єкт моделі патріотичного виховання включає сукупність компонентів і системотворних зв'язків, що становлять його

структуру, за допомогою якої він функціонує і забезпечує результативність процесу патріотичного виховання молоді, що дозволяє спрогнозувати досягнення бажаного результату концепції патріотичного виховання молоді, в умовах вищої освіти. При цьому, моделювання в нашому дослідженні розкриває функціонування процесу патріотичного виховання, взаємодію компонентів його структури під впливом імпульсів, витікаючих від різних суб'єктів і охоплює не лише процес становлення і розвитку патріотичного виховання молоді, але і його перебудову, що також складає новизну нашого підходу до дослідження проблеми патріотичного виховання.

Виявлення управлінського аспекту в моделі вимагає виділення етапів патріотичної діяльності, що містять управлінські функції. В процесі цього враховується також поетапне виконання суб'єктами патріотичного виховання послідовних операцій за схемою: постановка мети — створення мотиваційної основи діяльності — способи реалізації мети — контроль і корекція — аналіз результатів. Звідси ми визначили етапи процесу патріотичного виховання[209] :

організаційний етап — створення сприятливих умов для патріотичного виховання молоді, за допомогою обліку в патріотичній діяльності зовнішніх і внутрішніх чинників патріотичного виховання особи;

експериментальний етап — організація діяльності усіх суб'єктів патріотичного виховання, проведення наукового експерименту;

підсумковий етап — виявлення результатів сформованості рівнів патріотичної вихованості, їх підсумкова оцінка.

Поняття "патріотизм" свого роду знайома і абстрактна модель того, що реально існує в кожній нації, народності незалежно від її чисельності і від положення у світовому соціумі. При моделюванні структури патріотизму подумки вичленяють світоглядні прийоми в національному питанні, його ідеологічні і етносоціальні аксесуари, політичні, моральні і психологічні установки у взаємовідносинах. Звідси слідує опора на національну культуру, якій відводиться провідна роль в патріотичному вихованні.

Моделюється функціонування і взаємодія внутрішніх елементів структури патріотизму під впливом імпульсів, витікаючих від різних соціальних груп. З одного питання він може виражати ідеї однієї групи, а з іншої проблеми та соціальні очікування інших груп. У патріотичних почуттях, думках і діях людини слід розрізняти те, що йде від тієї або іншої соціальної, політичної, ефемерної масової групи і від цього індивідуума як поодинокого соціального суб'єкту.

При цьому групове в патріотизмі, як і в інших громадських явищах, повторюється в почуттях, думках і діях людей, виступає як деяка лінія, як найбільш вірогідна тенденція, як вектор соціальних ідей і дій. Особисте, індивідуальне в патріотизмі — це нескінченна градація і варіація патріотизму як громадського, групового явища — це мільйони і мільярди неповторних випадків поєднання різних осколків групових почуттів, ідей і установок патріотизму. Індивідуальний, особовий прояв патріотизму в його неповторності може зображувати тільки мистецтво, література у формі унікальних художніх образів. Наука виражає те, що повторюється, те, що зустрічається не одного разу. Чітка структуризація процесу патріотичного виховання, точніше визначення його мети, завдань і функцій, відбувається тільки у тому випадку, якщо в процес включені, в силу їх специфіки, найбільш активні елементи. Їх взаємодія, взаємопроникнення і взаємокомпенсація виступають однією з основних умов ефективного функціонування системи патріотичного виховання [180]. Стосовно розробленої нами моделі — це види патріотичного виховання (навчальна, позанавчальна, позааудиторна робота), що становлять організаційний механізм.

Модель патріотичного виховання молоді, в умовах вищої освіти є єдністю і сукупністю змісту, цілей і завдань, принципів, методів, організаційних форм, що забезпечують цілісну, поступову, безперервну, активну дію в навчальному закладі, скоординовану діяльністю суб'єктів патріотичного виховання на свідомість, почуття і поведінку молоді в цілях усебічної підготовки її до виконання конституційного обов'язку. В цілому

структура концептуальної моделі патріотичного виховання молоді, в умовах вищої освіти може бути представлена в наступному виді [211, с. 67]:

- змістовно-цільовий компонент (мета, завдання, зміст, функції, критерії, методи, форми, засоби);

- організаційний механізм (навчальна робота, позанавчальна робота, позааудиторна робота);

- суб'єктний компонент (сім'я, педагоги, колектив, громадські організації, етнічні співтовариства, особа студента);

системотворні зв'язки (цілеполягання, функціональні зв'язки.

Розглянемо детально компоненти Державної програми "Патріотичне виховання громадян України», яка визначила патріотичне виховання як систематичну і целенаправляючу діяльність органів державної влади і організацій з формування у громадян високої патріотичної свідомості, почуття вірності своїй Вітчизні, готовності до виконання конституційного обов'язку.

Ми визначили конституційний обов'язок громадянина як виконання вимог Конституції України, що визначають обов'язки і права в мирний і військовий час, а також в гідному служінні своїй Вітчизні, готовності розділити її долю.

Патріотичне виховання молоді, в умовах регіональної освіти — це процес взаємодії вихователів і вихованців, спрямований на розвиток патріотичних почуттів, формування патріотичних переконань і стійких норм патріотичної поведінки на основі концептуальних підходів в сучасній управлінській науці.

Головна мета патріотичного виховання — виховання переконаного патріота, що любить свою Батьківщину, відданого Вітчизні, готового служити йому своєю працею і захищати його інтереси.

Завдання і зміст патріотичного виховання [213]:

- виховання патріотичних почуттів, формування на основі патріотичних знань поглядів і переконань патріотичного характеру, позитивного відношення до патріотичної діяльності;

- привиття практичних навичок і умінь, необхідних для самостійної діяльності патріотичного характеру;
- формування правової культури, етнічних цінностей, повага до рідної мови, історичному минулому, до національних традицій;
- забезпечення готовності молоді до виконання конституційного обов'язку перед Вітчизною в мирний і військовий час.

Основними функціями процесу патріотичного виховання є:

- аксиологічна - полягає у відображенні суб'єктом патріотизму змісту державного режиму і у вираженні відношення до цього способу організації життя з точки зору оцінки його ефективності для суспільства;
- гносеологічна (пізнавальна) - націлена на адекватне відображення державного режиму в патріотизмі з метою цілеспрямованої зміни і перетворення цього режиму відповідно до індивідуальних, групових і громадських патріотичних інтересів;
- регулятивна - спрямована на застосування патріотизму в області регулювання політичних стосунків з метою зміни певною політичною і соціальною організацією суспільства методами як нормативного (патріотичні звичаї, традиції, норми), так і ненормативного характеру (патріотичні ідеали, цінності, переконання);
- світоглядна - спрямована на формування патріотичного світогляду - гранично узагальненого погляду на дійсність, що виражається у віще патріотичних переконань, ідеалів і політичних оцінок;
- виховна - полягає в цілеспрямованому формуванні у людей певних якостей, що відповідають патріотичним ідеалам усього суспільства або конкретної соціальної групи;
- комунікативно-інтегруюча — сприяє полегшенню процесу взаємодії суб'єктів у рамках навчального закладу і їх об'єднанню на основі загальних патріотичних інтересів і цінностей, пов'язаних з турботою про Вітчизну.
- балансування — сприяє раціональному встановленню рівноваги (балансу) у рамках етнополітичної дихотомії "національне-інтернаціональне"

і що гарантує, тим самим, недопущення перетворення націоналізму в шовінізм і інтернаціоналізму в космополітизм;

- контролююча - аналіз результатів роботи з патріотичного виховання молоді, суб'єктів управління, оцінка сформованості рівнів патріотичної вихованості, самооцінка особою результатів власної діяльності, корекція способів досягнення цілей.

До засобів патріотичного виховання ми відносимо [215]:

-засоби, що виконують виховну функцію : лекції, відвідування музеїв, проведення читацьких конференцій, бесід, зустрічей з ветеранами війни і праці, воїнами Збройних Сил, читання книг військово-мемуарного характеру, перегляд кіно-, відеофільмів, телепередач;

- засоби, що виконують світоглядну функцію, забезпечують формування дієвих психологічних і практичних механізмів патріотичної активності : військово-спортивні ігри, походи місцями бойової і трудової слави, шефська робота з ветеранами, заняття у військово-технічних гуртках, військово-патріотичних об'єднаннях;

-засоби, що чинять комплексну дію на свідомість, передусім, на ідейно-політичний компонент, мотиваційну, емоційно-ціннісну сферу, формування адекватних цим цінностям форм поведінки, зокрема, створення ситуацій патріотичної спрямованості, в яких молодь набуває емоційно-морального досвіду переживання і співпереживання своєї причетності до долі Вітчизни, захисту її суверенітету.

Процес патріотичного виховання молоді організовується на основі принципів:

науковість (актуалізація проблеми патріотичного виховання у філософській, соціологічній, психологічній, управлінській літературі);

цілісність (забезпечення єдності і взаємозв'язку усіх компонентів процесу патріотичного виховання, спрямованих на реалізацію спільної мети — формування особи громадянина — патріота через цілісність його взаємовідносин з навколишнім світом : природою, суспільством, людьми);

безперервність (забезпечена діяльністю освітніх установ різного рівня (школа, ЗВО), здатних об'єднати зусилля суб'єктів (сім'я, педагоги, колектив, громадські організації, етнічні співтовариства, засоби масової інформації та ін.), спрямовані на виховання громадянина - патріота Вітчизни);

унікальність (є первинним емоційним вираженням душі і духу особового характеру, заснованим на відношенні до Вітчизни);

системність (системний характер ціннісно-моральних стосунків до рідного краю, регіону, Вітчизни);

гуманізм (гуманізація усіх сторін життєдіяльності студентів, їх стосунків з навколишнім світом, виховання цілісної особи, освіченої, духовно багатой, здатної існувати в гармонії з природою, що оточена соціальним, етнічним середовищем);

демократизм (виховання громадянина-патріота на демократичних традиціях громадянського суспільства);

пріоритет історичної спадщини (поетапне входження в загальнолюдську культуру починаючи з етнокультурних, історичних цінностей);

спадкоємність, навчально- етнопсихологічних особливостей (любов до батьків, близьких, рідного вогнища, використання прогресивних сторін традиційного виховання на позитивних прикладах батька, матері);

народність (залучення до народних витоків духовності, виховання на культурно-історичних і прогресивних етнопедагогічних традиціях народу);

природознавча (любов до своєї місцевості, етносу; привиття почуття дбайливого відношення до природи, виховання почуття хазяїна рідної землі);

координація (узгодження дій суб'єктів процесу патріотичного виховання молоді);

динамізм (оновлення процесу патріотичного виховання молоді, пов'язане з ускладненням цілей, завдань, змісту, стосунків, зв'язків, управління і тому подібне).

Реалізація цих принципів здійснюється за наступними основними напрямками [223]:

духовно-моральне (усвідомлення особою вищих цінностей, ідеалів і орієнтирів, соціально значимих процесів і явищ реального життя, здатність керуватися ними в якості принципів, позицій в практичній діяльності і поведінці);

історичне (пізнання етнічних коренів, усвідомлення неповторності Вітчизни, його долі, нерозривності з нею, гордості за причетність до діянь предків);

професійна діяльність (формування добросовісного і відповідального відношення до праці, пов'язаної із служінням Вітчизні);

психологічне (формування у молоді високої психологічної стійкості, готовності до виконання складних і відповідальних завдань у будь-яких умовах обстановки, здатності долати тяготи і позбавлення військової і інших видів державної служби);

виховання на традиціях, що є стійкими, передавані з поколіннями в покоління специфічні форми стосунків в суспільстві у вигляді порядку, правил і норм поведінки; духовних і етнічних цінностей, моральних установок і звичаїв.

2.2. Оцінка соціального механізму формування державної політики патріотичного виховання.

У змісті державної політики з патріотичного виховання переважає формування переконань, норм, правил, ідеалів, ціннісних орієнтацій, установок, мотивів і так далі [226]. Зміст і спрямованість патріотизму визначаються, передусім, духовним і моральним кліматом суспільства, його історичними коренями, що живлять життя поколінь.

Одже, як свідчить проведений нами аналіз, у змісті державної політики з патріотичного виховання можна виділити два основних, тісно

взаємозв'язаних між собою компонента, які формують соціальний механізм.

Соціально-педагогічний компонент змісту є домінуючим і складає його ядро. Тільки сформувавши особу громадянина і патріота з властивими цінностями, поглядами, орієнтаціями, інтересами, установками, мотивами діяльності і поведінки, можна розраховувати на успішне рішення конкретніших завдань з підготовки до виконання конституційного обов'язку перед Вітчизною, до військової і інших видів державної служби.

Специфічний компонент патріотичного виховання характеризується значно більшою конкретною і діяльнісною спрямованістю. Практична реалізація цього змісту покликана забезпечити:

глибоке розуміння кожною молодою людиною своєї ролі і місця в служінні Вітчизні;

переконаність в необхідності виконання функції захисту Вітчизни в сучасних умовах;

формування основних якостей, властивостей, навичок, звичок, необхідних для успішного виконання обов'язків в рядах Збройних Сил України, інших військ, військових формувань і органів, якщо виникне в цьому необхідність.

Основою змісту специфічного компонента є відношення до Вітчизни, вірність громадянському і військовому обов'язку, громадянська честь, хоробрість, стійкість, самовідданість, доблесть, мужність, взаємовиручка. Зміст патріотичного виховання молоді, в умовах вищої освіти представляє відношення до Вітчизни, до рідних місць, рідної мови; повага до історії Вітчизни, до звичаїв і традицій свого народу, знання історії розуміння завдань, що стоять перед країною, і свого конституційного обов'язку; повага до інших народів, їх звичаїв і культури, нетерпимість до расової і національної неприязні; прагнення до зміцнення честі і гідності Вітчизни, повага до Збройних Сил; готовність захищати Вітчизну і служити її інтересам; активна і свідома участь в трудовій діяльності при поєднанні особистих і громадських інтересів.

У навчально-педагогічному забезпеченні організації процесу патріотичного виховання молоді, в освіті ми визначили наступні етапи, які взаємозв'язані і взаємообумовлені : організаційний, експериментальний, підсумковий.

Організаційний етап - створення сприятливих умов для патріотичного виховання молоді, за допомогою обліку в патріотичній діяльності зовнішніх і внутрішніх чинників патріотичного виховання особи. Важливою умовою забезпечення процесу патріотичного виховання є відкритість школи, закладу вищої освіти. Тому в ході роботи на цьому етапі організовується взаємодія усіх суб'єктів патріотичного виховання для вироблення єдиних цілей. Основна увага приділяється розвитку мотиваційної основи спільної діяльності, підкреслюється значущістю єдиних гуманістичних пріоритетів, ціннісних орієнтацій, соціальних, життєвих установок.

Експериментальний етап - організація діяльності усіх суб'єктів патріотичного виховання, проведення наукового експерименту. Діяльність загальноосвітньої установи, ЗВО з вказаною метою здійснюється в наступних напрямках[227, с. 49]:

- залучення учнів(студентів) до вітчизняної культури;
- використання педагогічно цінного досвіду народного виховання;
- посилення ціннісно-орієнтаційної спрямованості процесу патріотичного виховання;
- об'єднання виховного потенціалу сім'ї, школи, ЗВО, етнічних співтовариств, громадських організацій, засобів масової інформації та ін.;
- облік етнопсихологічних особливостей студентів (учнів), своєрідності національної психології, світогляду, менталітету народу в роботі з патріотичного виховання;
- забезпечення патріотичної спрямованості профільного навчання позанавчальної і позааудиторної діяльності молоді.

Підсумковий етап припускає виявлення результатів сформованості рівнів патріотичної вихованості, їх підсумкову оцінку.

Реалізація перерахованих етапів дозволяє здійснювати навчально-науково-педагогічне забезпечення організації процесу патріотичного виховання молоді, починаючи з цілеполягання до оцінки досягнутих результатів в області патріотичної вихованості.

В процесі патріотичного виховання молоді, в умовах здобуття освіти застосовуються форми виховання [173, с. 55]:

колективні, групові, індивідуальні, які підрозділяються на інформаційно-освітні засоби: лекції, семінари, бесіди, диспути, вікторини, круглі столи;

психологічні засоби: збори з різними категоріями, зустрічі з цікавими людьми, пропаганда передового досвіду;

практичні засоби: змагання на кращого з військово-прикладних видів спорту, спеціальності;

екскурсії, походи по історичних місцях і місцях бойової і трудової слави; дні відкритих дверей;

уроки мужності;

клуби за інтересами, секції художньої самодіяльності, читацькі конференції, кінофестивалі і так далі).

Під методами патріотичного виховання слід розуміти способи дії на молодь педагогів, в цілях виховання у них високих моральних якостей громадянина-патріота Вітчизни. В процесі експерименту нами застосовувалися наступні методи: переконання, приклад, вправа, заохочення, примус.

Переконання - цей метод є основним в педагогіці і є сумою способів і прийомів дії педагогів на студента з метою формування у них власних поглядів на події і явища. Процес формування власних поглядів на патріотизм починається у ході передачі знань, коли педагог повідомляє не лише певний обсяг знань патріотичної спрямованості, але і намагається переконати студентів в істинності. В силу цього тверді, цілком визначені погляди переходять в переконання.

Під час експерименту ми дійшли висновку: в процесі передачі і придбання знань створюються лише основи для переконань, а процес їх формування набагато складніший. Вони формуються на базі знань під впливом усієї навколишньої дійсності. Переконанням стає не кожне знання, а тільки те, яке сприйняте особою і визнане як власне. Це відбувається під впливом конкретних подій, явищ в природі, в суспільстві, на основі досвіду інших людей, що став надбання особи, а також власного досвіду.

Таким чином, переконання - це ідеї, що пройшли переробку у свідомості людини, злилися з його почуттями і волею, стали його надбанням. Отже, реалізація методу переконання забезпечує досягнення головної мети патріотичного виховання - розвиток у молоді громадянськості, патріотизму як найважливіших духовних і соціальних цінностей, формування професійно значимих якостей, умінь і готовності до їх активного прояву в різних сферах життя суспільства, вірності конституційному обов'язку, високій відповідальності і дисциплінованості у відкритому етносоціальному середовищі.

Виховання переконаних патріотів Вітчизни — складний, безперервний і тривалий процес, що вимагає постійної цілеспрямованості і високої майстерності педагога. Реалізується метод переконання на двох основних напрямках: переконання словом і переконання справою, які діють одночасно в тісному взаємозв'язку. Слово потребує підкріплення справою, а справа — в роз'ясненні словом. В той же час роз'яснення подій і явищ дійсності краще всього розкривається за допомогою мови, і тому переконання словом, як правило, стоїть на першому місці. Найбільш поширеними засобами переконання словом є: роз'яснення, доказ, спростування [160].

Роз'яснення - це вид викладу знань, коли педагог, викладаючи нові теоретичні або практичні відомості, намагається зробити їх зрозумілими для студентів (учнів). Для цього він повинен, розкрити значення і суть, державної політики з патріотичного виховання, показати конкретні прояви в житті.

Доказ - це такий вид викладу, коли педагог прагне здолати скептицизм

і недовіру студентів, домагається вважати сказане істиною.

Спростування є засобом посилення роз'яснення і доказу. Воно покликане усунути помилкові погляди і підготувати до сприйняття матеріалу, що викладається.

Роз'яснення, доказ і спростування застосовуються в складному поєднанні. Вони реалізуються за допомогою різних прийомів переконання, найбільш поширеними з них є: опора на висловлювання відомих учених, положення законодавчих актів, широко відомих документів і літератури. Велику роль в реалізації принципу переконання грають яскраві, характерні факти, приклади, порівняння, цифри.

Приклад — це метод, що є постійною і цілеспрямованою дією на студентів. Виховання прикладом здійснюється за двома напрямками: розповідь і показ. У літературі, в історії і в мистецтві безліч прикладів прояву патріотизму. Ширше в патріотичному вихованні застосовується показ позитивних прикладів з повсякденного життя. Сильною виховною дією служить приклад викладача. Глибоке знання предмета, що вивчається, зразкове виконання свого обов'язку, висока вимогливість, чуйність і чуйність, уміння не втрачатися у будь-якій ситуації сильно впливають на молодь, в сумі усе це сприяє формуванню високого авторитету викладача і стає прикладом для наслідування[2, с.23].

Вправа - суть методу полягає у формуванні позитивних звичок, які надають поведінці студента постійний, стійкий характер. В процесі навчання метод вправи означає формування умінь і навичок за рахунок багатократного повторення одних і тих же дій. У вихованні він проявляється найскладніше і означає умисне моделювання ситуацій, в яких можуть проявитися якості, необхідні громадянину-патріоту Вітчизни [16]. Так, наприклад, формування рішучості можливе тільки шляхом багатократної постановки людини в умови, в яких йому необхідно приймати відповідальні рішення. Стійкість можна сформувати тоді, коли людина багаторазово проявляє її на практиці. Витривалість формується, коли людина переносить труднощі.

Якнайповніше цей метод застосовується на практичних заняттях, на яких легше змодельовати ситуацію, в якій можуть проявитися ті або інші якості патріотів Вітчизни. На групових заняттях і семінарах викладач створює умови для повторення головної ідеї.

Заохочення є основним стимулюючим методом. Як правило, це схвалення викладачем судження, вчинків або поведінки учнів. Схвалення повинне висловлюватися так, щоб сприймалося як об'єктивне і справедливе.

Примус є вимушеним методом патріотичного виховання молоді. Крайнім засобом цього методу може бути застосування покарання. При застосуванні цього методу виховання величезне значення має думка колективу, що необхідно враховувати викладачеві.

Вивчення досвіду патріотичного виховання, накопиченого вищою школою дозволило нам виділити дві сторони у відображенні процесу формування готовності підростаючого покоління до виконання конституційного обов'язку перед Вітчизною. Перше - переважно пов'язано з розкриттям ролі викладача у вихованні, застосування ним методичних засобів, причому акцент робиться на позакласних і позашкільних та позааудиторних формах роботи. Проте при цьому, на наш погляд, недостатньо приділяється увага діяльності студентів, їх ролі як суб'єкта патріотичного виховання.

Другий напрям пов'язаний з процесом формування окремих якостей, необхідних майбутньому захисникові Вітчизни, в ньому відбиваються лише окремі напрями патріотичного виховання. Очевидно, шлях до вирішення проблеми можна знайти лише при обліку взаємозв'язку цих двох сторін успішного процесу виховання [21, с.85].

Позанавчальна робота також займає важливе місце в системі патріотичного виховання молоді, маючи в розпорядженні особливі можливості, передусім, дозволяє включити вихованця в активну патріотичну діяльність, оскільки розрахована на проведення бесід патріотичної спрямованості; перегляд кінофільмів з військової тематики; відвідування

музеїв; зустрічі з ветеранами, військовослужбовцями; проведення змагань з військово-прикладних видів спорту; участь в патріотичних заходах школи, ЗВО.

Та все ж первинна роль в патріотичному вихованні належить навчальній роботі. Практика переконує, що саме на занятті закладається фундамент патріотичної свідомості, патріотичних почуттів і поведінки людини. Більше того, дослідники відмічають, що позанавчальною та позааудиторною роботою дуже важко компенсувати пропуски, допущені у справі виховання на уроці. Пріоритетна роль уроку обумовлена тим, що саме в урочній діяльності ставляться початкові цілі на завдання виховання, формуються базові поняття, представлення, ідеали, знання законів, теорій. Формуються ідейно-моральні принципи, причому формуються в системному порядку. При підготовці до заняття викладач повинен визначати навчальні і виховні цілі. При цьому він повинен керуватися, в першу чергу, змістом теми і її актуальністю, обстановкою в середині держави і на міжнародній арені, досягненнями держави.

Позанавчальна та позааудиторна робота служать, таким чином, засобами збагачення і розвитку того, що було закладено на заняттях. Цим і пояснюється їх органічний зв'язок з предметами. Зрозуміло, такий зв'язок не обмежує широкі можливості позанавчальної та позааудиторної роботи.

Розвитку цілісної особистості, формуванню життєвого і професійного самовизначення багато в чому сприяє відкритість соціального оточення людини. Основним напрямом патріотичного виховання в системі освіти для викладача являється робота з колективом навчальної групи і активом. Колектив - головний інструмент виховання [22, с.104]. Про колектив написано і сказано багато. Педагогіка колективного виховання давно стала наріжним каменем нашої виховної системи. Але навряд чи хто-небудь наважиться сказати, що знає про колектив усе. Швидше навпаки, чим глибше ми проникаємо в його природу, тим більше бачимо питань, протиріч, невирішених проблем.

Ми вважаємо, що школа, ЗВО - потенційно завжди є колективом. Він як би заданий нашою загальною виховною системою в освітній діяльності. Але міра організованості колективу може бути більшою або меншою, він може бути краще або гірше, мати різний рівень розвитку і т. д. Проте практично будь-якому колективу властиві такі ознаки, як спільність цілей, завдань і колективної діяльності, зв'язок із зовнішнім середовищем, наявність органів самоврядування і керівництва, існування внутрішньоколективних зв'язків і стосунків. У якому ступені ці ознаки будуть розвинені і реалізовані, залежить від багатьох причин, і, передусім, від рівня управлінської роботи.

Молодіжний колектив є складною сукупністю різноманітних за типом колективів і об'єднань. Клас, група і клуб, предметний гурток і спортивна секція, трудова бригада і туристична команда - ці і інші молодіжні об'єднання живуть і розвиваються у рамках одного загального колективу. Учень може бути членом відразу декількох колективів, в кожному з яких він грає свою певну роль, виконує певні функції, збагачується своєрідною інформацією і життєвим досвідом.

Але особливо слід підкреслити роль загальношкільного, загально - ЗВО колективу, який Л. Белова [23] називає основним. Колектив, як правило, ставить перед собою і реалізує більші, суспільно значиміші цілі і завдання, ніж клас, група. Він представляє більший вибір видів діяльності для кожного студента, кращу можливість для самопроявлення і самоствердження його особи. Відомо, що особа молодої людини не може розвиватися нормально поза зв'язком з суспільством, з соціальним середовищем. Основний колектив і в цьому надає молоді кращі можливості, виконує функцію соціального захисту особи. У колективі молодь вступає в спілкування і взаємодію з великою кількістю викладачів, студентами(учнями) різного віку, що створює багаті можливості для спільної творчої діяльності. Емоційна сфера основного колективу дуже різноманітна і насичена, а тому тут велика глибина переживань і співпереживань. Нарешті, колективні цінності, традиції, стиль стосунків хорошого колективу, будучи орієнтиром для молоді, стимулюють її

розвиток.

Відомо, що існує декілька точок зору на питання про стадії розвитку колективу, як існує і декілька концепцій колективу. Ми вважаємо найбільш сучасною концепцією Л.И. Новікової [88]. В результаті наукового дослідження вона дійшла висновку, що в розвитку молодіжного колективу доцільно вичленувати три головні стадії. На першій стадії колектив переживає природний стан первинного об'єднання. На другій стадії йому добре вдається масове виховання. І, нарешті, третя стадія: колектив стає інструментом індивідуального розвитку кожного з його членів. Міняється не лише колектив, але почуття колективності. Спочатку воно виражається в тому, що студенти просто намагаються бути разом. Потім просте спільне проведення часу перестає бути головним для них: вони шукають загальних справ і хочуть зробити їх так, щоб отримати почуття задоволення. Потім колектив як би йде усередину кожного члена, стає невід'ємною рисою особи. В цьому випадку він вимірюється не кількістю спільно проведеного часу, а особистим вкладом кожного, почуттям відповідальності за своїх товаришів, проявленою ініціативою.

Важливим напрямом для викладача в патріотичному вихованні являється індивідуальна робота з молоддю. Особливий відтінок набуває робота з викладачами-наочниками. У цьому напрямі необхідно згрупувати зусилля в першу чергу на тих специфічних завданнях патріотичного виховання, які відносяться до того або іншого предмету. Робота з батьками повинна конкретизуватися залежно від завдань патріотичного виховання, які вирішує школа, ЗВО [89, с.97]

Одне з основних завдань концептуальної моделі зводиться до того, щоб в тісно скоординованих діях суб'єктів патріотичного виховання якнайповніше враховувати об'єктивні вимоги до підготовки молоді, до виконання конституційного обов'язку, з урахуванням закономірностей процесу патріотичного виховання здійснювати цю підготовку. Це досягається завдяки організації цілісної системи, яка виступає як одна із засадничих умов

функціонування процесу патріотичного виховання. Школа, ЗВО можуть здійснювати функції патріотичного виховання лише в союзі з сім'єю, громадськістю, іншими суб'єктами патріотичного виховання. При цьому і школа, і ЗВО будуть центром патріотичного виховання, його рушійною силою. Головна роль в патріотичному вихованні молоді сьогодні належить викладачеві. Для того, щоб процес патріотичного виховання був дієвим, необхідно розробити систему роботи викладача з організації патріотичного виховання молоді. Для досягнення ефективності патріотичної роботи зі студентами (учнями), органи регіональної державної влади і управління освітою, спираючись на громадськість, повинні створювати координуючі ради з представників військових комісаріатів, творчих союзів, організацій суспільства і друпіх патріотичних суспільств.

Одним з основних питань побудови системи патріотичного виховання є координація та погоджені дії суб'єктів виховного процесу. Будучи одним з найважливіших механізмів побудови системи патріотичного виховання, координація виступає як найважливіша умова її функціонування. Усі суб'єкти патріотичного виховання (сім'я, викладачі, колектив, громадські організації, етнічні співтовариства та ін.), взаємодіючи, об'єднуються, стаючи цілісною, єдиною системою, що робить вплив на особу громадянина-патріота Вітчизни.

Як показало дослідження, діяльність суб'єктів патріотичного виховання молоді, має поліфункціональний характер. Це пояснюється складністю самої системи управління, що передбачає взаємодію різних учасників процесу патріотичного виховання, спрямованого на організаційно-педагогічне забезпечення підготовки молоді до виконання конституційного обов'язку. Іншою особливістю є те, що особа молодої людини сама по собі багатогранна, і тому вимагає комплексного підходу, що припускає орієнтацію на цілісний її розвиток. Проте, враховуючи, що діяльність суб'єктів патріотичного виховання реалізує певну мету і має цілеспрямований характер, для управління їх спільними діями і взаємодії використовується поетапний процес, що включає планування, організацію, координацію, контроль,

корекцію, аналіз результатів.

Кінцевий результат патріотичного виховання припускає досягнення в процесі його функціонування досить високої ефективності, яка, у свою чергу, характеризується певними критеріями. Ефективність розуміється як процес досягнення її суб'єктами в ході здійснюваної ними діяльності поставлених цілей і завдань, які виражаються в конкретних позитивних результатах з формування патріотизму у молоді; це раціональна, оптимальна організація усіх ланок цього процесу відповідно до мети, що стоїть перед ним, конкретними умовами і особливостями його здійснення[103].

Необхідними умовами визначення ефективності патріотичного виховання є регулярний облік, фіксація і аналіз його результатів, реально і що конкретно проявляються в зміні ряду якісних і кількісних критеріїв. Ефективність залежить від двох основних чинників:

а) стану об'єктивних і суб'єктивних умов макро- і мікросередовища і їх обліку в процесі виховної діяльності;

б) внутрішньої злагодженості, впорядкованості, організованості і міри взаємодії основних компонентів процесу патріотичного виховання (змістовно-цільового, організаційно-діяльнисного і суб'єктного).

Визначення того або іншого рівня ефективності виховання робиться на рівні критеріїв, які виступають свого роду зразком, еталоном, виражають вищий, найбільш оптимальний рівень патріотичної вихованості, визначають міру його відповідності, наближення до норми, до ідеалу. Нині є ряд робіт, в яких визначаються критерії патріотичного виховання. Ми вважаємо, що критеріями патріотичного виховання слід вважати характеристики, що дозволяють відрізнити цей напрям від інших, входять у виховний процес. Основою для виведення конкретних критеріїв ефективності є результат виховання, співвідношуваний з витраченими зусиллями і об'єктивно заданими параметрами цієї діяльності, здійснюваної в інтересах рішення конкретних завдань з розвитку патріотизму у особи, тієї або іншої категорії молоді, її готовності до гідного служіння Вітчизні.

При визначенні ефективності патріотичного виховання дуже важливо враховувати як кількісні, так і якісні показники, які характеризують міру дії заходів, що проводяться, на свідомість і поведінку молоді. Проблема критеріїв ефективності виховання була завжди однією з важковирішуваних в управлінні. Проте, при усій важливості кількісних показників, вирішальну роль у визначенні ефективності патріотичного виховання грають якісні критерії, що визначають в сукупності патріотичну вихованість молоді, такими є:

- цілеспрямованість (студенти мають мету в житті, сумлінно відносяться до здобуття освіти, визначилися з вибором подальшої професії);
- патріотична діяльність (система різних ситуацій, сфер діяльності, в якій він засвоює поняття "патріотизм", "Вітчизна", "Батьківщина" "конституційному борг" і тому подібне; комплекс практичних заходів, спрямованих на підготовку до виконання конституційного обов'язку в мирний і військовий час);
- готовність до виконання конституційного обов'язку, гідного служіння Вітчизні (виконання вимог Конституції України, що визначають обов'язки і права громадянина в мирний і військовий час);
- дисциплінованість (порушення дисципліни не характерні, а якщо і відбуваються, то рідко і не мають системи);
- колективізм (діяльність колективу невід'ємна від життєдіяльності особи);
- знання історії (уміння оперувати історичними датами і наводити приклади);
- здоровий спосіб життя (відмова від паління, вживання спиртних напоїв (наркотичних засобів), активні заняття спортом).

У понятті "Патріотична вихованість" можна виділити окремі сторони, що виражають її змістовну і динамічну характеристики. До першої відносять повноту і рівень патріотичної вихованості, до другої - її інтенсивність, тривалість і стійкість [74].

Повнота і рівень спрямованості несе змістовно-особову характеристику патріотичної вихованості і значною мірою містить її формально-динамічні особливості. Під повнотою патріотичної вихованості розуміється коло (різноманітність) мотивів переваги патріотичної діяльності. Вибірче відношення до патріотизму найчастіше розпочинається з виникнення приватних мотивів, пов'язаних з окремими сторонами змісту певної патріотичної діяльності, або процесом тривалості, або з якими-небудь зовнішніми атрибутами патріотизму. За певних умов значимим для людини може стати багато хто, пов'язані з патріотизмом, чинники: творчі можливості, перспективи професійного росту, престиж професії, її громадська значущість, матеріальні, гігієнічні і інші умови праці, його відповідність звичкам, особливостям характеру і т. п. Це свідчить про те, що патріотична вихованість ґрунтується на широкому колі потреб, інтересів, ідеалів, установок людини. Інтенсивність, тривалість і стійкість залежать від ефективності процесу патріотичного виховання і визначаються якістю його організації.

Також необхідно проаналізувати рівні патріотичної вихованості, розроблені нами в процесі дослідження з урахуванням якісних критеріїв патріотичного виховання.

Низький рівень. Для молоді цього рівня цілеспрямованість в житті не є головною визначальною, засадничим є те, що вона пасивно або негативно відноситься до усього, що пов'язано з військовою службою. У разі зіткнення з ситуаціями, що вимагають моральної і фізичної напруги, нерідко проявляється бажання відступити від досягнення мети, не довести до логічного кінця те або інше завдання. Патріотизм для цієї молоді є абстрактним поняттям, що стосується інтернаціоналізму, то над цим вона просто не замислюється у кращому разі, а в гіршому — можуть бути яскраво виражені націоналістичні настрої, аж до агресивних дії відносно осіб іншої національності. Ця група молоді проявляє недисциплінованість при виконанні трудових, громадських доручень, обсяг знань по предметах навчання не відповідає вимогам, що пред'являються. Часто ця група молоді має схильність

до прогулів занять, вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів і так далі, при цьому думка колективу не є визначальний при виборі лінії поведінки. Поняття про виконання конституційного обов'язку перед Вітчизною у цієї молоді найпримітивніші.

Середній рівень патріотичної вихованості характеризується тим, що студенти мають мету в житті, визначилися з подальшим призначенням, серйозно відносяться до виконання конституційного боргу перед Вітчизною в мирний і військовий час. Є поняття про патріотизм і інтернаціоналізм, але не більше. Предмети навчання, в т.ч. і з військових дисциплін, представляють для цієї групи молоді інтерес, але не завжди приділяється максимум вільного часу закріпленню вивченого матеріалу. Переважає бажання у вільний від занять час провести з друзями в кафе, на дискотеці, сходити в кіно і так далі. Як правило, ця група молоді має у більшості своїй задовільні результати в навчанні. Характерною є також не досить висока активність при виконанні громадських доручень, схильність до незначних порушень дисципліни, іноді ігнорування думки колективу. До виконання конституційного обов'язку ця група не досить готова. На першому етапі дослідно-експериментальної роботи цьому рівню відповідали більшість молоді, що бере участь в експерименті [65].

Високий рівень патріотичної вихованості характерний для тих студентів, які сумлінно відносяться до здобуття освіти, окрім знань, що отримуються в школі, ЗВО, намагаються розширити свій кругозір. У вільний від занять час займаються у самоосвітою, наукових гуртках, беруть активну участь в громадському житті навчального колективу. Вони вже визначилися з вибором подальшої професії, правильно розуміють суть конституційного обов'язку, патріотизм і інтернаціоналізм є головною визначальною в їх житті.

На основі активної життєвої позиції у цієї групи молоді формується правильне уявлення про своє призначення в суспільстві, доля цих молодих людей в їх розумінні стає невід'ємною від долі колективу, своєї сім'ї, свого села, міста і, в цілому, Вітчизни. Ця група студентів серйозно усвідомлює необхідність виконання конституційного обов'язку перед Вітчизною, як в

мирний, так і у військовий час, сумлінно відноситься до вивчення предметів військової підготовки, веде здоровий образ життя. Порухення дисципліни не характерні для цієї групи молоді, а якщо і відбуваються, то рідко і не мають системи. Думка колективу для них відіграє важливу роль [125].

Вищий рівень патріотичної вихованості ми відмічаємо у тих студентів, з якими систематично проводиться робота з патріотичного виховання. Як правило, ці студенти (учні) займаються на спецкурсах патріотичної спрямованості в школі або це студенти, що навчаються на військовій кафедрі ЗВО. У цих випадках робота з патріотичного виховання, зміцнення дисципліни проводиться систематично.

Для цієї групи молоді характерне серйозне відношення до навчання, практично увесь вільний час студенти (учні) проводять з метою підвищення своєї підготовки за фахом. Обдумане розуміння свого призначення в суспільстві після закінчення школи, ЗВО примушує цих молодих людей серйозно готуватися до подальшого життя. Як показав завершальний етап дослідно-експериментальної роботи, вищого рівня патріотичної вихованості досягають небагато учасників експерименту. Підготовка на військовій кафедрі ЗВО викликає у цієї групи молоді мотивацію готовності до дій, подвигів в ім'я захисту інтересів Вітчизни, якщо цього зажадає ситуація. Вони можуть правильно аналізувати обстановку в країні і світі, завжди мають свою думку і можуть його обґрунтувати. Крім того, розуміння відповідальності за долю Вітчизни, готовності виконати конституційний обов'язок у військовий і мирний час стає невід'ємною частиною життєдіяльності цієї молоді [129, с.59]. Патріотизм і інтернаціоналізм — головні складові їхньої життєдіяльності. Здоровий спосіб життя складає основу лінії поведінки.

2.3. Інноваційні технології державної політики патріотичного виховання молоді

Навчально-наукова практика в силу своєї специфіки - надання можливостей реальній діяльності - виконує системотворну функцію в підготовці викладача до патріотичного виховання, оскільки вона є закономірним продовженням теоретичного навчання студентів. В ході навчальної практики закріплюються теоретичні знання і формуються практичні уміння і навички з патріотичного виховання студентів. Важливість її визначається тим, що вона орієнтує студентів на розуміння власної відповідальності за організацію системи суспільно корисних справ студентів і результати своєї діяльності в процесі практики.

Особливу роль в практичній підготовці до патріотичного виховання грає і участь студентів в соціально значимій діяльності, яка сприяє розвитку особової позиції, формуванню моральних якостей.

Керівництво навчально-педагогічною практикою дозволило виявити ряд причин :

- відсутність теорії патріотичного виховання молоді;
- нерозвиненість сучасної системи патріотичного виховання;
- слабкість і відсутність координації виховних зусиль державних, громадських і освітніх установ;
- роз'єднаність виховно-освітніх зусиль ЗВО і шкіл, методичного забезпечення і відсутність критеріїв ефективності патріотичної діяльності;
- підготовка викладача не сприймається як підготовка до виконання громадянського, патріотичного обов'язку;
- у школах, де проходить педагогічна практика студентів, відсутня система патріотичного виховання молоді .

Якщо і велася в школах робота з патріотичному вихованню, то на основі сталих стереотипів діяльності учителів, що сформувалися ще в радянську епоху. Планування здійснювалося без урахування досягнутого рівня

патріотизму як якості особи, з однією метою - проведення заходів. У плани виховної роботи, як правило, включалися традиційні, що повторюються з року в рік, заходи. Але розвиток поведінково-вольової сфери відбувається в патріотичній, суспільно-значимій діяльності.

Під патріотичною діяльністю слід розуміти діяльність особи або соціальної групи в інтересах стабільного і прогресивного розвитку Вітчизни і збереження світу.

Специфіка патріотичної діяльності, що впливає на формування поведінково-вольової сфери особи, визначається її змістом. Вона не належить до розряду матеріально-виробничих і не може розглядатися як чисто духовна. Ця діяльність багатоаспектна:

- матеріальний аспект представлений різними формами шефської роботи, суспільно-корисними діями по відношенню до об'єктів матеріальної культури;
- духовний аспект характеризується любов'ю до Батьківщини, гордістю за її історію, виробленням гуманістичних принципів громадського життя і норм цивільної поведінки;
- соціально-комунікативний аспект розглядається як спілкування представників різних поколінь, розвиток міжгенеральної комунікації і тому подібне [130].

Діяльність викладача з виховання патріотизму у молоді можна визначити як патріотичну, включаючи усі її аспекти. Від того, наскільки викладач підготовлений до цієї діяльності, залежить його активність в патріотичному вихованні молоді, результативність цієї діяльності і рівень розвитку патріотизму у молоді.

Формування поведінково-вольової сфери не обмежується тільки чітко вираженою патріотичною діяльністю, оскільки патріотизм - інтегрована якість особи. Моральні якості, необхідні патріотіві, можуть формуватися і в інших видах діяльності.

Приміром, воля - здатність, долаючи труднощі, діяти наполегливо і

цілеспрямовано. Вольовими рисами вдачі є цілеспрямованість, рішучість, сміливість, наполегливість, витримка, і самовладання. Вольові якості потрібні як в повсякденному житті, так і в критичні моменти. На подвиг здатна лише вольова людина. Слабовільний схильний до зовнішніх впливів, маніпуляцій. Людина сильної волі може протистояти негативним діям, масовій свідомості, якщо воно помилкове, і приймати самостійні рішення.

Розвинена поведінково-вольова сфера проявляється в поведінці і вчинках особи, її моральної позиції, яка визначає відношення до моральних норм.

Результатом формування поведінково-вольової сфери є соціальна активність, культура поведінки, патріотична позиція.

Досліджені теоретичні аспекти проблеми патріотизму і патріотичного виховання дозволили зробити наступні висновки:

Суть патріотизму - «любов до Батьківщини і захист її інтересів», - визначена недостатньо чітко. У рамках запропонованої концепції при аналізі суті патріотизму говориться про наявність двох полюсів цього явища. З одного боку - це любов до вітчизни; з іншої - захист вітчизни, прагнення відстояти його інтереси, що припускає елемент протистояння, оскільки інтереси конкретної вітчизни можуть розходитися з інтересами людства. У цих умовах патріотизм набуває вузько-національні риси - риси неприйняття і навіть відкритого антагонізму по відношенню до світу і перетворюється на націоналізм. Це обумовлено різновекторною характеристикою його суті [132, с.90].

Простежується різновекторна спрямованість і в утримуванні цього феномену на різних етапах історичного розвитку на догоду політичним інтересам конкретних держав, соціальних груп усередині держав, що не співвідноситься з сучасною картиною громадського розвитку.

Патріотизм - це високо моральний феномен. Він повинен набути такого змісту, який виключає агресивні елементи, виражає його моральні основи і припускає діяльність, що прогресивно перетворює людське суспільство.

Патріотизм слід розглядати як загальнолюдське явище. У зв'язку з цим він набуває, значною мірою, гуманістичні риси і втрачає вузько-національний характер.

Зміст патріотизму припускає збереження, розвиток і захист Світу, Вітчизни, соціальної групи і особи. В цьому випадку прояв патріотизму гарантований від національних перекосів. Він може відбивати інтереси держави, залишаючись толерантним, визнаючим і поважаючим патріотизм, що виражає інтереси інших держав.

Патріотизм слід розглядати як гуманістичне ціннісне відношення до Вітчизни в проекції світового розвитку, інтересів особи і її соціального оточення, характеризуючи його як гуманістичний принцип, моральну якість і духовне почуття.

Патріотизм - інтегрована моральна якість особи, цілісний розвиток, що характеризує її соціальну зрілість. Як високе духовне почуття патріотизм - любов рідній землі, почуття гордості за країну, почуття обов'язку і особистої відповідальності перед суспільством, почуття честі і особистої гідності і почуття особистої причетності до долі народу, Вітчизни і світу [138, с.205].

Як гуманістичний принцип патріотизм означає захист інтересів держави в проекції загальнолюдської єдності і дотримання інтересів особи у рамках соціального оточення.

Основою патріотизму є патріотична свідомість, в розвитку якої виділяється три інтегровані рівні. На першому рівні спостерігається формування патріотичних почуттів, на другому - цивільної свідомості. Третій рівень відбиває патріотизм в його сучасному розумінні, проявляється в духовному розвитку, наслідуванні гуманістичних норм, відстоюванні загальнолюдських цінностей і особливому світобаченні, що включає уявлення про сенс життя.

Розвиток патріотичної свідомості, що відповідає сучасному інформаційному суспільству, можливо за умови наукового розуміння історичного процесу, що розглядає хід розвитку людської історії в єдності

специфічного різноманіття, припускаючого одночасно розвиток толерантності і патріотизму.

На відміну від попередніх епох, коли акцентувалася увага на військово-патріотичному вихованні і постійному пошуку ворога, в сучасних умовах патріотичне виховання повинне будуватися відповідно до сучасного розуміння суті патріотизму і специфіки соціально-політичної і економічної ситуації в країні і світі. Воно має бути націлене на виховання особи, її конкурентоспроможності в сучасних умовах, щоб забезпечити конкурентоспроможність соціальної групи, в якій реалізує себе особа, і сприяти розвитку конкурентоспроможності держави на міжнародному рівні в усіх сферах розвитку людського суспільства [145].

Проблема розвитку патріотизму пов'язана з розвитком мотиваційною, інтелектуально-чуттєвою і поведінково-вольовою сфер особи, яких слід розглядати не рядоположенно, а в тісному взаємозв'язку. Поведінка патріота, як гармонійно-розвиненої особи спирається на раціональне (логічне) і образне (позалогічне) знання про світ, суспільство і про власні права і можливості. Це сприяє моральній мотивації і визначає патріотичну поведінку.

Нині, коли система освіти націлена на формування інтелектуальної, логічної галузі знань і в значно меншому ступені - на розвиток чуттєвої сфери, особливу значущість набуває розвиток гуманітарної свідомості, яка покликана заповнювати недолік виховання почуттів і сприяти розвитку моральної мотивації і патріотичному вихованню.

Логіка дослідження відповідно до результатів, призводить до необхідності визначення методологічних основ, пріоритетних підходів до вирішення проблеми підготовки студентів до патріотичного виховання молоді [153].

Радикальні зміни в суспільстві викликають потребу інноваційних процесів в освіті. Підготовка студентів до виховання патріотизму учнів вимагає усвідомлення потреб сучасного громадського розвитку, особливостей гуманізації і демократизації учбово-виховного процесу, розуміння

співвідношення традиції і інновації і готовності до інноваційної діяльності для збереження традицій в патріотичному вихованні.

Нині йде пошук нової методології. Цивілізаційний, синергетичний, хвильовий і інші підходи у вивченні розвитку людського суспільства викликають необхідність нових підходів в наукових дослідженнях в області патріотичного виховання.

Джерелами для розробки і розвитку методології дослідження є:

філософські знання;

ідеї управлінської теорії і практики;

теоретична діяльність учених;

дослідницька практика.

Грунтуючись на класифікаційному підході, ми орієнтувалися на різні рівні методологічного аналізу, які допомогли обґрунтувати програму дослідницької діяльності, її логіку і методи.

У рамках філософської методології в дослідженні використовувалися наукові ідеї Ф. Бекона, Дж. Локка, Гегеля, І. Канта, сучасних дослідників в області філософії і ін.[119, с. 51]

Методологія дослідження розвитку людського суспільства і основних сфер його діяльності, що об'єднує в собі єдність методологічних, аксиологічних підходів і що реалізовується у вигляді теоретичних основ моделювання розвитку суспільства, стала орієнтиром для вирішення завдань з виявлення основних тенденцій і закономірностей патріотичного виховання.

Діалектичний підхід до філософського розуміння обраної проблеми, що акцентує увагу на розвитку патріотизму і патріотичного виховання, дозволив виділити новий напрям розуміння патріотизму і особливості розвитку патріотичної свідомості.

Філософська теза про єдність теорії і практики стала основою розвитку уявлень про єдність і існуючі протиріччя в науковій і практичній діяльності в питаннях виховання патріотизму і забезпечення цього процесу підготовкою викладачів в системі вищої освіти. Дослідження ґрунтувалося і на

діалектичному протиріччі в розумінні розроблених положень про єдність і відмінності навчання і виховання як об'єктів вивчення і об'єктів конструювання освітньо-виховного процесу [105].

Основним напрямом використання діалектичного методу стала націленість на зміну змісту і методів гуманітарної (історичного) освіти, процесу навчання і технології управлінської дії і безпосередньої педагогічної практики студентів. Ця орієнтація зумовила вектор дослідження - творчий характер дослідження на основі історико-логічного підходу.

Актуальність подальшої розробки методології визначається переліченими вище протиріччями в суспільстві і системі вищої освіти, необхідність дозволу яких вимагає:

- вдосконалення вищої освіти, її гуманізації відповідно до потреб часу;
- розвитку патріотизму, творчих здібностей студентів у формах доступної їм діяльності і готовності до патріотичного виховання сучасної молоді.

Методологічною аксіомою є необхідність розробки системи підготовки вчителів, що випереджає розвиток суспільства. Такий підхід дозволяє формулювати професійні перспективи і розвивати активність і ініціативу майбутніх викладачів в рішенні державних завдань в гуманітарному загальнолюдському форматі.

Сучасна тенденція гуманізації освіти окреслює основні концептуальні підходи до вдосконалення навчально-виховного процесу відповідно до потреб суспільства.

Гуманістичний та діяльністний підходи можна вважати основою процесу підготовки майбутніх викладачів. У єдності вони можуть бути основою для подолання широко поширеного в радянський період функціоналізму в рішенні проблем виховання патріотизму : він призводив до гіперболізації окремих сторін виховного процесу (ідейно-політичного, трудового виховання, військово-спортивній підготовці і тому подібне) Сьогодні очевидна перспективність системного підходу до вивчення процесу

патріотичного виховання і розвитку особистості. Слід відрізнити його від комплексного підходу, що використався в 70-80 рр. ХХ століття, оскільки комплексність припускала рядо-положення основних форм і методів виховання, а не їх цілісність [160].

Системний підхід припускає, що явища (гуманізація і гуманітаризація освітньої системи професійна і компетентнісна підготовка майбутніх викладачів, навчання і виховання студентів, виховання особи і її патріотизму, розвиток патріотизму і патріотичної свідомості) не ізолюються, а розглядаються у взаємодії і взаємозв'язку як ціле.

Виховання патріотизму розглядається з точки зору цілісного представлення виховання як розвитку особистості, з урахуванням того, що патріотизм — це лише один з показників її цілісного розвитку, який припускає не лише ідейність і переконаність, але і сумлінність, свободу вибору у рамках громадської поведінки, а виховання патріотизму — виховання гуманізму і соціальної відповідальності.

Загальнофілософські ідеї, наукові погляди на процеси розвитку людського суспільства і загальнопедагогічні ідеї в єдності складають основу теоретичної концепції розвитку особистості, що у свою чергу визначає і розуміння суті виховання, як розвитку і саморозвитку особи у рамках суспільства, і патріотичного виховання — як виховання соціально відповідальної особи.

Виховання особи (її громадянськості, патріотизму) з позиції загальнонаукової методології - це завдання конкретно-історичне і не може визначатися безвідносно до якнайглибших політичних і соціально-економічних змін в країні і світі. Виховання молодого покоління завжди йде як виховання певного соціального типу особи. На сучасному етапі відповідно до «Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року» [155] найважливішим завданням визначено виховання патріотизму громадян України. На підставі цього найважливішою якістю особи має бути патріотизм, в якому чітко має бути виражена

громадянська позиція.

Виховання особи - це завдання не лише конкретно-історичне, але і об'єктивно-закономірне. Отже, завдання конкретно-історичне повинне співвідноситися з об'єктивно-закономірним завданням виховання, корелювати з тенденціями громадського розвитку [119, с.67].

На будь-якому етапі історичного розвитку проявляється загальна тенденція становлення, саморозвитку, самореалізації особи з обліком, а іноді і всупереч, конкретно-історичній ситуації. Відповідно до цієї загальної закономірності, система виховання не повинна обмежувати, а навпаки, створювати сприятливі умови для розвитку і саморозвитку особи.

Тенденція розвитку людського суспільства, що об'єктивно склалася на сучасному етапі, визначила розширення міждержавних зв'язків і формування нової системи взаємовідносин, заснованих на толерантності, гуманізмі, взаємній довірі і взаємодопомозі, визначає необхідність виховання громадянина тієї або іншої держави паралельно з вихованням його як громадянина Світу, що відстоює інтереси прогресивного розвитку людського співтовариства. Тому виховання патріотизму громадян України має бути засноване на вихованні гуманізму, бути цілісним, орієнтованим на особовий розвиток.

Категорія «особа» розглядається різними науками. Існує юридичне визначення цивільної особи, що має права людини і обов'язки громадянина. Є філософське тлумачення категорії: особа - вільний і відповідальний індивід. Психологія характеризує особу як індивіда, що розвиває в собі свідомість і самосвідомість, формує свій розум і забезпечує самостійність в житті. Тільки враховуючи усі ці характеристики, а не тільки психологічну суть поняття «особа», слід вирішувати головні завдання виховання особи [158, с.44]

Виховання патріотизму слід розглядати в єдності з вихованням особи. Спільною метою є виховання особи, отже, її громадянської позиції, її патріотизму - патріотичних почуттів і патріотичної поведінки.

Особа, будучи громадською, повинна зберігати внутрішню моральну

свободу, щоб залишатися особою в повному розумінні цього слова, і усвідомлювати відповідальність, щоб жити відповідно до інтересів суспільства; проявляти особисту ініціативу з метою не лише самоудосконалення, але і вдосконалення суспільства.

Виховання патріота має бути вихованням особи, що самоідентифікує себе з суспільством, усвідомлює громадські інтереси і відповідає потребам розвитку суспільства.

Підготовка викладача до патріотичного виховання сучасної молоді повинна проводитися на основі розуміння виховання як виховання необхідно-важливої для суспільства поведінки особи (вчительської діяльності в інтересах суспільства, виховання громадян) і одночасно свободи самої особи (особової позиції викладача). На перший погляд, два абсолютно взаємовиключних положення, але згідно з філософськими законами діалектики і заперечення, що взаємовизначають і взаємнообумовлюють не лише саморозвиток, але і розвиток один одного, розвитку суспільства і особи.

У зв'язку з розглядом положення про розвиток особистості, як виховання у неї розуміння свободи і необхідності, методологічного обґрунтування вимагає і проблема збереження традицій, спадкоємності поколінь як найважливіший чинник розвитку патріотизму, особливо в сучасних умовах. В основі патріотизму лежить повага до традицій як значимого елементу культури, системотворного елементу суспільства, який передається з покоління в покоління за допомогою «механізму спадкоємності», представленої в системі освіти викладачем. Підготовка викладача, відповідального за виховання патріотизму майбутніх громадян України, відповідно до філософського розуміння свободи і необхідності, може проходити тільки на основі збереження і розвитку наявних в суспільстві традицій виховання патріотизму [162].

Проблема розвитку суспільства, виховання нових поколінь, що розглядається з позицій діалектики, законів заперечення і боротьби протилежностей, дозволяє побачити, що нововведення в суспільстві

вступають в протиріччя з традицією. В умовах реформування і модернізації не лише економічних, але і громадських стосунків старше покоління за традицією тяжіє до колишніх, молоде - значно легше адаптується до нових умов. В цьому випадку збільшується не лише розрив між поколіннями, але порушуються традиції, що склалися в суспільстві і розхитуються державні засади.

В умовах тривалих реформ важливе формування у майбутніх викладачів професійної мобільності і уміння швидко реагувати на економічну, соціокультурну і навіть політичну ситуацію, що швидко міняється. Але не менш важливе виховання поваги до вітчизняних традицій. Розвиток патріотичної позиції викладача повинно будуватися з урахуванням обох підстав. В зв'язку з цим особлива роль належить інноваційній діяльності у вихованні патріотизму.

Інноваційну діяльність у вихованні патріотизму варто розглядати як:

1) ухвалення рішень, що забезпечують можливість | трансформації традиції (зміна форм, засобів, методів виховання патріотизму) і наповнення її новим змістом (наприклад, усвідомлення суті патріотизму, розуміння сучасного патріотизму);

2) створення і розвиток нових традицій (нові напрями виховання патріотизму).

Інноваційна діяльність з виховання патріотизму сучасної молоді може виникнути тільки в умовах я традиції виховання патріотизму, що розвивається з покоління в покоління, в країні. Виховання патріотизму як початкова традиція зі зміною історичної ситуації не залишиться незмінною. Вона здатна трансформуватися, наповнюючись новим змістом. Вона також може диференціюватися і синтезуватися, породжуючи нову традицію.

Існує найбагатший досвід патріотичного виховання в нашій країні, але нині він не може бути реалізований в колишньому виді, оскільки змінилося суспільство. Відповідно до цих змін повинні змінитися зміст і форми патріотичного виховання і, відповідно, підготовка викладачів до

патріотичного виховання, управлінські технології підготовки викладачів повинні розвиватися відповідно до сучасних освітньо-виховних цілей [163].

Останнім часом в науковому середовищі багато уваги приділялося проблемам педагогічних технологій : більше - технології навчання, значно менше - технології виховання.

Методами наукового дослідження такої об'єктивної реальності як підготовка студентів до патріотичного виховання розглядаються основні шляхи пізнання змісту, тенденцій, стосунків в процесі підготовки студентів до виховної діяльності.

Основними напрямками вивчення теорії і практики підготовки студентів до патріотичного виховання були [173, с. 80]:

- вивчення реального процесу виховання і освіти в розвитку з урахуванням конкретних змін;
- всебічність підходу до вивчення процесу підготовки студентів;
- єдність вивчення теорії і практики вищої освіти, використання теоретичних положень в практиці вдосконалення підготовки студентів.

Важливим напрямом дослідження стала націленість не лише на пояснення, але і на зміну змісту і методів освіти ЗВО, технології управлінської дії і практики студентів.

Наукові теорії (теорія виховання, теорія розвитку особистості, теорія гуманізації освіти, теорія інновацій в педагогіці, теорія розвитку професійної майстерності і тому подібне) виступали методом при побудові концепції підготовки студентів до патріотичного виховання, а також в якості методу, що визначав зміст і послідовність експериментальної діяльності.

Дослідницькі підходи (історичний і логічний, якісний і кількісний, змістовний і формальний, сутнісний і феноменологічний, загальний і одиничний, плюралістичний і моністичний) виступали в двох значеннях. В першу чергу, вони розглядалися як початкові принципи, основні положення в процесі дослідження. Наприклад: методологічний плюралізм, системний підхід та ін. В другу чергу, як дослідницькі підходи, як напрям вивчення

об'єкту і предмета дослідження [174, с. 213].

Застосовувалися універсальні і загальнозначущі прийоми емпіричного дослідження : різні види спостережень, опитувань, вивчення документів, матеріалів і результатів діяльності, проводився експеримент, в процесі якого розглядалася підготовка студентів до професійної діяльності, вивчався процес навчання студентів, його окремі сторони (гуманітарна підготовка, психолого-педагогічна підготовка, навчальна практика і тому подібне), їх співвідношення і залежність. За допомогою теоретичних методів (аналізу і синтезу, індукції і дедукції, аналогій і порівняння) здійснювалася переробка емпіричних даних.

Використовувалися і такі методи як метод системно-структурного аналізу, метод моделювання, а також метод уявного наукового експерименту. Ці методи в сукупності дозволяли розглянути суть явищ і процесів, виявити наявні тенденції у вихованні патріотизму, порівнювати і розвивати інновації і традиції.

Цілі і завдання дослідження викликали кореляцію методів і процедури їх використання. Тому стосовно пізнання теорії і практики підготовки студентів до патріотичного виховання молоді вони стали спеціальними методами пізнання [191].

На основі системного аналізу дослідження зрештою побудоване на феноменологічному узагальнено-плюралістичному підході, що дозволило вивчити реальний педагогічний процес, розширити і поглибити пізнання теоретичних проблем виховання патріотизму, актуальних в умовах сучасного розвитку України.

РОЗДІЛ III

НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ.

3.1. Напрями формування державної політики патріотичного виховання

Формування державної політики патріотичного виховання — це науково обгрунтований вибір характеру дії в процесі патріотичного виховання, організованого суб'єктами (сім'я, викладачі, колектив, громадські організації, етнічні співтовариства, засоби масової інформації ін.) з молоддю, вироблений в цілях максимального розвитку особистості і спрямований на виховання громадянина-патріота своєї Вітчизни в умовах державного впливу і освітньої діяльності. При використанні терміну "технологія" практично усі викладачі відмічають складність педагогічного порядку. Сьогодні в науковій літературі широко використовується терміни "наукова техніка" і "наукова технологія".

Проблема експерименту складна і в науковому плані розроблена недостатньо. Недостатність розробки проблеми пов'язана, передусім, із складністю наукових процесів і явищ. Виходячи з цього, основні напрями організації нашого дослідження будуть представлені в наступному вигляді. Дослідження в загальнонауковому сенсі процесу або явища (в даному випадку патріотичного виховання молоді) шляхом дії на них за допомогою створення нових умов, що відповідають цілям дослідження або через зміну течії процесу в потрібному напрямі.

Люди розвивається у міру задоволення своїх потреб. Вони дуже різноманітні. Серед них існують такі, які мають особливе значення при вирішенні проблеми патріотичного виховання молоді : потреба в спілкуванні і в спільності, в самореалізації в середовищі однолітків, потреба в різноманітній діяльності, в творчості, в романтиці.

В період соціально-економічних реформ відбувається ломка стереотипів на рівні соціальних груп і особи. Загальноосвітня школа багато в чому втратила свої соціально-виховні функції. Виховання розчинилося в терміні, що широко розумівся, "освіта", а частенько зводилося до навчання [20].

Молодіжна організація в школі може стати якщо не порятунком, то хоч би частковим виходом з виховної безвиході, що створилася, чим, власне кажучи, і явилось шкільне самоврядування. Для визначення готовності обраного нами контингенту молоді до експерименту ми вирішили застосувати кількісні методи оцінки. Хоча до наукових досліджень важко застосувати ці методи оцінки, прийняті в природничо-наукових дослідженнях, ми виходили з того, що при досить великій вибірці учнів можна отримати статистично значимі результати. В якості основного методу був вибраний знову метод анкетування, той його різновид, який відомий під назвою групового методу. Фахівці сходяться на думці, що цей метод "є цілком серйозним, науково обгрунтованим інструментом дослідження. Він підкріплюється "багатьма теоретичними роботами, що досліджують його технічні, математичні і психологічні аспекти, і величезною кількістю практично проведених аналізів, виконаних на його основі"[24].

Завдяки детально розробленій теоретичній базі експертний метод дає можливість отримати надійні результати з високою мірою точності. При роботі зі студентами чи учнями ми застосували систему бальних оцінок, оскільки вона не викликає ускладнень у молоді. Школярам і студентам була запропонована анкета, в якій вони повинні були відмітити будь-яким знаком бал, що оцінює ту або іншу якість особи, той або інший методичний прийом, використовуваний викладачем в патріотичному вихованні.

Виставлена кожним учнем оцінка характеризувала його думку про міру сформованості поведінкових реакцій і цінності методичного прийому. Час заповнення анкети не обмежувався і в середньому склало 1,5 години. Анкетування проводилося в позаурочний час.

Результати експерименту показали, що реалізація ідей, спрямованих на

загальний розвиток молоді в роботі з патріотичного виховання, єдність цілей виховної і навчальної роботи дуже ефективні для стимуляції самопізнання, самовиховання, саморозвитку кожного студента чи то учня. В процесі нашого експерименту ми використали методи виховання молоді, викладені в таблиці 1.

Таблиця 1

Методи виховання, вживані в процесі експерименту

Методи виховання	
переконання	приклад
заохочення	примус
аргументоване заохочення	аргументоване несхвалення
матеріальна форма	позбавлення задоволення (окрім природних потреб)
При високому рівні патріотичної вихованості	
вдячність	вимова

В процесі роботи зі студентами, впродовж навчання в кожній навчальній групі був призначений відповідальний викладач, який на засіданнях кафедри щомісячно доповідав про те, як виконується цей принцип. Наукова дія, що виступає як коротка мить спілкування або тривалий вплив, забезпечує реалізацію функцій відповідно до виховної мети. При аналізі наукової дії слід виходити з його призначення як початкового моменту взаємодії викладача з учнем.

Реалізація цих функцій наукової дії забезпечується технологією патріотичного виховання, яка науково обгрунтовує професійний вибір дії викладача на учня в його взаємодії зі світом, формує у нього відношення до цього світу, виховує почуття поваги і любові до своєї країни, свого народу.

Суть технології патріотичного виховання виявляється через систему необхідних і достатніх елементів, що пов'язаних між собою і мають внутрішню логіку.

При розробці технології патріотичного виховання ми виходили з вікової особливості цього контингенту, що бере участь в експерименті. Основними елементами технології патріотичного виховання ми визначили:

- спілкування з викладачами;
- інформаційне забезпечення;
- організація шкільного або студентського самоврядування;
- вимоги викладачів ;
- контроль і надання допомоги в патріотичній діяльності.

Основне призначення науково-педагогічної дії в тому, щоб ініціювати потенційно закладену в учневі здатність стати суб'єктом патріотичного виховання. Потрібно уміти організувати дію так, щоб його кінцевим результатом стала особова взаємодія. Відповідно до центрального призначення дії, спілкування виконує три функції:

- "відкриття" на спілкування — покликано, з одного боку, створити студенту або учню комфортні умови в закладі освіти;

- "співучасть" молодій людині в педагогічному спілкуванні - досягається в результаті аналізу взаємодії педагога з учнями.

У нашій дослідній роботі педагогічне спілкування, мало спрямованість на "відкриття учня в спілкуванні" через створення психологічно комфортних умов для розкриття його як особи, що дозволило нам в процесі дослідження зосередити основні зусилля на формуванні і розвитку соціально-значимих цінностей, громадянськості і патріотизму школярів.

Організація самоврядування дозволяє готувати студентів та учнів до управлінської діяльності, готовності керувати колективом, уміти спілкуватися з однолітками, вивчати мистецтво демократії.

Вимоги викладача - це пред'явлення в процесі патріотичного виховання соціально-культурної норми відношення і поведінки. Стосунки людини мають

суб'єктивно вільну природу і виробляються ним самостійно в процесі накопичення життєвого досвіду. Наше завдання полягало в тому, щоб вплинути на формування ціннісних стосунків позицій студентів. Для цього необхідно було уявляти собі співвідношення між безумовними нормами і правилами [33, с.45].

Реалізація вимоги, доступної в даний момент розвитку студента передбачає і облік його психічного стану. В процесі експерименту ми переконалися в тому, що психіка молоді дуже рухлива : настрій у дітей може мінятися дуже часто.

Педагогічна оцінка припускає оцінювання якості, що проявляється в цілому. Оцінити — означає "встановити міру, рівень, якість чого-небудь". У нашому експерименті — рівень патріотичної вихованості, готовності до виконання конституційного обов'язку, участь в патріотичній діяльності. Враховуючи такий підхід до педагогічної оцінки і уміло, використовуючи її у своїй роботі, ми формували і коригували ціннісні стосунки учасників експерименту. Функції педагогічної оцінки виконували засоби, що чинять комплексну дію на свідомість : внесення образу Вітчизни на рівні ціннісного відношення до світу, стимулювання діяльності молоді до освоєння цього відношення, корекції можливих стосунків в процес самостійного вироблення стосунків. Педагогічна оцінка, що забезпечує функції "внесення образу" на рівні соціальної норми, стимулювання діяльності і корекції відхилень, здійснювалася прихованим порядком за результатами тестування, що дозволяло нам не травмувати моральний стан школярів, оскільки інакше багато з учасників експерименту могли б припинити навчання на спецкурсі. Розуміючи унікальність і неповторність особи кожної молодої людини, ми тактовно і дбайливо відносилися до нього і враховували значущість оцінки для його розвитку.

Контроль і надання допомоги при організації патріотичної діяльності призначені для проведення аналізу патріотичної діяльності на підставі визначення рівнів патріотичної вихованості і надання допомоги викладачам і

студентам при проведенні експерименту.

Технологія патріотичного виховання виявляє систему професійно значимих умінь викладачів з організації дії на вихованця, пропонує спосіб осмислення технологічно педагогічної діяльності з виховання людини - громадянина своєї Вітчизни.

Відповідно до концептуальної моделі патріотичного виховання молоді, патріотичне виховання включає наступні види: навчальна робота, позааудиторна робота. Охарактеризуємо кожен з цих видів

В процесі військової підготовки у студентів в результаті педагогічного спілкування, отримання інтелектуальної інформації формуються високі професійні і психологічні якості, необхідні для виконання конституційного обов'язку, які відповідають інноваційним підходам до патріотичного виховання молоді [36]. Це стає очевидним, якщо врахувати те, що завдяки даній інформації реалізується головна мета патріотичного виховання — розвиток у молоді громадськості, патріотизму як найважливіших духовно-моральних і соціальних цінностей, формування професійно значимих якостей, умінь і готовності до їх активного проявлення в різних сферах життя суспільства, особливо в процесі військової і інших, видів державної служби, вірності конституційному обов'язку в умовах мирного і військового часу, високої відповідальності і дисциплінованості.

Крім того, ми враховуємо особливість учасників експерименту, в яких інтелектуальні здібності сформовані і в процесі навчання на військовій кафедрі проявляються дуже продуктивно. Під інтелектуальною інформацією ми маємо на увазі ту заздалегідь підібрану інформацію, яка відповідно до категорій управлінської науки, відбитих в моделі патріотичного виховання молоді, спрямована на формування патріотичної свідомості. Підібраність інформації є одним з напрямів технологічності, оскільки незалежно від предмета військової підготовки, яка може включати 10-12 предметів, незалежно від занять і методу їх проведення постійно включається в зміст заняття. Передусім, це військово-технічна інформація, під час якої

проводиться пропаганда досягнень Збройних Сил, порівняльна характеристика зразків озброєння і техніки наших Збройних Сил з аналогами ведучих держав блоку НАТО [191].

Одним з головних вимог до змістовної частини заняття згідно нашої технології являється зв'язок з життям, тобто розгляд будь-якого процесу або явища стосовно існуючої на цей час дійсності. Ось тут, якраз, і проявляється майстерність викладача, який повинен не лише довести інформацію до студентів, зацікавити їх, але і змусити їх проаналізувати цю інформацію і, зрештою, підійти до консенсусу в обмежений час, не впливаючи на загальну тривалість заняття. В результаті таких підходів до навчання і виховання студентів виробляється єдина методика, яка заснована на спільності поглядів професорсько-викладацького складу і, зрештою, позитивно позначається на навчанні і вихованні студентів, в т.ч. і на патріотичному. Розробляючи технологію інтелектуальної інформації, ми враховували те, що всяка інформація має вселяючий характер, на що вказував ще Бехтерев, що глибоко вивчив вплив механізму інформування на особові стосунки. Крім того, на молодь впливає потужний потік інформації з боку ЗМІ, який, частенько, далекий від патріотичного виховання. Виходячи з цього, інформація повинна носити систематичний, об'єктивний, доказовий характер.

Істотний вклад в патріотичне виховання студентів вносить *суспільно-державна підготовка*, яка є одним з предметів військового навчання і спрямована на пропаганду героїчного минулого, славних бойових традицій Збройних Сил; отримання основ військово-правових знань, вивчення основ військової педагогіки і психології; виховання почуття дружби між народами і інших держав.

Позанавчальна робота. Лекційні і групові заняття сплановані так, щоб максимально реалізувати інноваційні ідеї патріотичного виховання, головним чином за рахунок продуманої системи самостійної підготовки студентів і залучення їх в інтенсивну інтелектуальну роботу з розробки курсових, контрольних завдань, рефератів, доповідей, виступів на семінарах,

конференціях з патріотичної тематики [202]. Таким чином, інтелектуальна інформація, отримана студентами на заняттях, під час самостійної підготовки реалізовувалася на підставі завдань різних типів.

Крім того, на підставі плану роботи військової кафедри з патріотичного виховання відповідно до розробленої нами концепції застосовувалися засоби патріотичного виховання :

а), які виконують інформаційно-освітні функції : бесіди патріотичної спрямованості в години виховної роботи (другий і четвертий тиждень кожного місяця в навчальному семестрі);

збір матеріалів і документів для музею військової кафедри;

перегляд кінофільмів з військової тематики, як правило, під час планових занять з військової підготовки, а художніх — в години виховної роботи;

відвідування музеїв університету зі студентами;

зустрічі з ветеранами, військовослужбовцями, під час проведення науково-методичних конференцій з патріотичної тематики, а також на військових зборах після завершення курсу військової підготовки;

б) які забезпечують формування дієвих психологічних і практичних механізмів патріотичної активності : проведення змагань з військово-прикладних видів спорту відповідно до плану виховної роботи .

Одним з напрямів технології патріотичного виховання стала патріотична діяльність, яка полягала в залученні студентів до роботи з школярами.

Позааудиторна робота включає такі засоби:

а), які виконують інформаційно-освітні функції : проведення бесід на факультетах і в інститутах із студентами першого курсу про умови навчання;

відвідування музеїв ;

відвідування військових частин, знайомство з життям і побутом військовослужбовців Збройних Сил України;

б), засоби, що забезпечують формування дієвих психологічних і практичних механізмів патріотичної активності : участь в патріотичних

заходах міста, військові паради.

Увесь комплекс заходів з патріотичного виховання знаходиться під постійним контролем колективу кафедри і періодично результати контролю обговорюються на засіданнях кафедри, проводився аналіз, виявляються недоліки і вироблялися шляхи їх усунення, визначається педагогічна оцінка патріотичної діяльності на підставі визначення рівнів патріотичної вихованості [204, с.76].

Таким чином, технологія патріотичного виховання націлена на досягнення головної мети патріотичного виховання - розвиток у студентів громадськості, патріотизму як найважливіших духовно-моральних і соціальних цінностей, формування у них професійно значимих якостей, умінь і готовності до їх активного прояву в різних сферах суспільства, особливо в процесі військової і інших видів державної служби, вірності конституційному обов'язку в умовах мирного і військового часу, високої відповідальності і дисциплінованості.

Технологія патріотичного виховання студентів складається з наступних елементів:

- педагогічне спілкування, що має спрямованість на "відкриття студента в спілкуванні" через створення психологічно комфортних умов для розкриття його як особи і передачі інтелектуальної інформації;

- інформативна дія, що охоплює навчально-виховний процес на військовій кафедрі, збагачує студентів інтелектуальною інформацією;

- практичні завдання різних типів, що виконуються на підставі отриманої студентами на заняттях інтелектуальної інформації, під час самостійної підготовки;

- патріотична діяльність, спрямована на залученні студентів до роботи з школярами патріотичних класів загальноосвітніх шкіл;

- педагогічна оцінка патріотичної діяльності;

- контроль за проведенням заходів патріотичної спрямованості

надання допомоги викладачам і студентам при виконанні завдань

патріотичного виховання.

Виходячи з представленої вище технології патріотичного виховання студентів на військовій кафедрі, аналогічним чином може плануватися робота по патріотичному вихованню студентів в усіх навчальних підрозділах ЗВО. У будь-якому випадку педагогічний колектив може коригувати елементи технології патріотичного виховання молоді, в цілях підвищення ефективності процесу патріотичного виховання і досягнення високих практичних результатів у виконанні цього наукового завдання.

Досліджень процесу патріотичного виховання переконує в тому, що навчальний процес і позааудиторна робота як види патріотичного виховання повинні розглядатися в органічній єдності, у взаємозв'язку і взаємообумовленості. Тільки в цьому випадку функціонування моделі патріотичного виховання молоді, так і її елементів набуває сенсу.

В той же час позааудиторна робота є відносно самостійною системою. Оптимізація навчально-виховного процесу у позааудиторний час значною мірою залежить, по-перше, від діапазону форм, їх змістовного навантаження і методичної інструментовки і, по-друге, від того, наскільки вони дозволяють залучати учнів до процесу патріотичного виховання різними засобами. Чим ширше і різноманітніше діапазон засобів в системі педагогічної дії, тим успішніше вирішується комплекс завдань патріотичного виховання [209].

Безперечно, позааудиторна робота займає важливе місце в системі патріотичного виховання, оскільки, маючи в розпорядженні особливі можливості, передусім, дозволяє включити виховуваного в активну патріотичну діяльність.

На відміну від досвіду патріотичного виховання у позанавчальний час, досить широко відбиваного в науково-методичній літературі, методиці такого виховання в процесі виховання, в процесі вивчення освітніх дисциплін не приділяється достатньої уваги. На наш погляд, автори частенько обмежуються лише тематичним оглядом можливостей того або іншого предмета у формуванні цивільних якостей.

І як наслідок цього, патріотичне виховання в навчальному процесі здійснюється несистемно. Вивчення практики патріотичного виховання, методичних розробок, плануючих документів дозволили виділити в основному три підходи до організації процесу виховання, до розуміння і оцінки його змісту при вивченні гуманітарних дисциплін.

Перший підхід орієнтований на безпосередній зв'язок з патріотичним змістом предмета (при вивченні історії - воєнні події, при вивченні літератури - це твори на військову тему).

Другий підхід відзначається широким розумінням змісту патріотичного виховання, коли всяка позитивна діяльність кваліфікується не лише як патріотична, але і військово-патріотична.

Третій підхід заснований на планомірному, безперервному в процесі навчально-пізнавальної діяльності патріотичному вихованні відповідно до завдань моральної і психологічної підготовки, інтенсивність якої, акценти в постановці відповідних завдань залежать від характеру матеріалу, що вивчається.

Недолік першого (вузького) підходу до розуміння змісту патріотичного виховання в тому, що не усі його чинники використовуються повною мірою.

Недолік другого (широкого) підходу полягає в наступному: він не орієнтований на підготовку до виконання конституційного обов'язку, тобто в ньому не розрізняються межі між патріотичним і військово-патріотичним змістом, не зважає на специфіку останнього.

Таким чином, і перший, і другий шляхи не можуть забезпечити умов підготовки молоді, до виконання конституційного обов'язку.

Забезпечення таких умов можливе лише завдяки третьому підходу. Ми вважаємо, що ця можливість мотивована наступними причинами:

- по-перше, вимоги цілісного підходу до виховання особи громадянина, патріота і інтернаціоналіста направляють діяльність педагога на пошук і використання усіх можливостей для цілеспрямованої підготовки до виконання конституційного обов'язку;

- по-друге, вимоги принципу безперервності процесу патріотичного і військово-патріотичного виховання орієнтують педагога на продумування взаємозв'язків усіх його складових, відповідність діяльності логіці його розвитку — обліку функціональних можливостей, послідовності кожного уроку, теми в реалізації завдань патріотичного виховання.

На жаль, доводиться констатувати, що далеко не усі викладачі планують роботу з психологічної підготовки учнів до військової діяльності, розвивають і зміцнюють у них позитивне відношення до служби у Збройних Силах. Вивчення методичних розробок, участь в наукових конференціях, відвідування уроків, опитування педагогів приводять до висновку, що багато викладачів не лише не відчують необхідності психологічної підготовки, але і не мають достатніх уявлень про її суть, цілі, завдання, принципи, зміст, методи і форми. Так, в результаті проведеного дослідження обізнані про вимоги до психологічної підготовки і свідомо спираються на них у своїй практичній діяльності лише близько 50 % викладачів.

Вивчення досвіду роботи викладачів, високі результати, в патріотичному вихованні переконують, що в змісті роботи викладача гуманітарних дисциплін доцільно виділити ряд продуктивних напрямів :

- формування світогляду і свідомості;
- формування цивільної зрілості і цілеспрямованості;
- виховання патріота, створення умов для залучення студентів в патріотичну діяльність;
- формування свідомого відношення до виконання військового і громадянського обов'язку;
- виховання у душі вірності традиціям народу і його Збройних Сил;
- формування вольових і стійких психологічних якостей, необхідних для військової служби;
- виховання дисциплінованості;
- формування товариства, готовності до взаємодопомоги і взаємовиручки;

- виховання мужності, хоробрості, сміливості і стійкості як основи готовності до подвигу, до виконання конституційного обов'язку перед Вітчизною.

В той же час викладач формує у студентів потребу в самовихованні і самоосвіті, розвиває інтелектуальні уміння, необхідні для майбутньої діяльності його вихованців. Усі ці напрями інтегровані в єдиний комплекс, проте, на практиці робота за цими напрямами здійснюється з різною мірою інтенсивності, залежно від характеру матеріалу, що вивчається, конкретних умов, планованих цілей і задач [86, с. 55].

Таблиця

Завдань патріотичного виховання в структурі заняття

Види завдань і категорії їх рішення	Інформаційні завдання	Практичні завдання	Духовно-ціннісні завдання
Форми рішення завдань	Довести інформацію про бойові і трудові подвиги співвітчизників упродовж усієї історії	Навчити студентів аналізувати факти історії, літератури, і так далі з наукової точки зору, застосовувати принципи наукової методології до аналізу і оцінки подій.	Формувати готовність молоді, до виконання конституційного обов'язку перед Вітчизною, бажанні розділити його долю, у разі потреби виступити на його захист.

Цільовий компонент рішення завдань	а) в навчальній роботі -постановка цілей патріотичного виховання; б) в позанавчальній роботі розвиток і доповнення того, що було закладено на заняттях, органічний зв'язок з предметами, що вивчаються, під час інформації, бесід, наукових конференцій, відвідування музеїв.	а) в навчальній роботі -залучення знань з практики при роботі з підручником, картою і так далі; б) у позааудиторній роботі: залучення молоді до оборонно-масової роботи, взаємодії у проведенні заходів патріотичної спрямованості з військовими частинами.	а) в навчальній роботі: виховання патріотичних почуттів, переживань власної причетності до долі Вітчизни, дія на емоційну сферу осіб; б) у позааудиторній роботі: зустрічі з ветеранами війни і праці воїнами Збройних Сил України, учасниками бойових дій
Методи організації патріотичної діяльності студентів.	Рішення пізнавальних завдань при організації навчального процесу	Військово-спортивні ігри, спрямовані на патріотичне виховання молоді, вкликають інтерес до аналітичної діяльності і фізичного виховання, навчання стрільбі, водінню техніки.	Психологічні методи дії, спрямовані на підготовку студентів до виконання конституційного обов'язку, засновані на моделюванні складної обстановки в мирний та військовий час.

Джерело: складено автором за [54, 84]

Ми відмічаємо, що зміст і роль цих напрямів нерівнозначні: одні мають інтеграційний характер - формування світогляду, свідомості, інші - пов'язані з рішенням більше приватних завдань, з конкретними ситуаціями. У зв'язку з цим особливого значення набуває завдання оптимального управління процесом патріотичного виховання молоді, розвитку умінь викладача гнучко

переносити акценти в актуалізацію того або іншого напрямку. Це означає, що в практичній діяльності викладач виробляє не лише стратегічні шляхи виховання патріотизма, але і тактику - розробляє певну послідовність, алгоритми рішення завдань моральної і психологічної підготовки [37].

Таким чином, на першому етапі патріотичного виховання первинного значення набуває робота з психологічної підготовки студентів. Другий етап вимагає акцентування уваги на організації самостійної роботи, розвиток у них потреби в самовихованні і самоосвіті, в умінні долати труднощі. Безумовно, межі цих етапів умовні, оскільки вже на першому етапі викладач надає допомогу в психологічному становленні. І в той же час на другому етапі триває робота, почата раніше.

Третій етап - розгортання роботи за усіма напрямками. Складність, насиченість змісту виховного процесу в цей і подальші періоди вимагає особливої уваги до окремих завдань в структурі кожного уроку, в розставленні виховних акцентів, мотивованими цими завданнями.

Важливо, на наш погляд, підкреслити, що ефективність процесу патріотичного виховання неабиякою мірою залежить і від адекватності планованим цілям і завданням, організаційним формам, методам, і в першу чергу тим, які включають студентів в активну патріотичну діяльність, сприяють співпраці, демократизації педагогічних стосунків. Наші спостереження дозволяють стверджувати, що надмірне насичення програмного матеріалу додаткової інформації, захоплення демонстрацією різних засобів і прийомів, не мотивованих необхідністю, порушує формування системи патріотичних знань, ускладнює розуміння логіки, причинно-наслідкових зв'язків. Щоб здолати недолік, допомогти студентам привести отримвані знання в чітку систему, необхідно ширше використати активні форми і методи у навчально-пізнавальній діяльності - диспути, конференції, ігрові методи, діалог, полеміку, різноманітні методи стимуляції. Усе це не лише допомагає уникнути малоефективних прийомів прямого повідомлення різнобічних, але, на жаль, готових знань - нерідко у віще численних прийомів,

але і орієнтує викладача на відбір, на виявлення їх логічного взаємозв'язку [221].

Ось чому при організації процесу патріотичного виховання викладач загальноосвітніх дисциплін не лише визначає зміст майбутньої роботи, але і продумує внутрішню логіку його розкриття, послідовність реалізації виховних цілей, визначає оптимальне поєднання способів, засобів, які активно впливатимуть на інтелектуальну і духовну сферу студентів, стимулюватимуть до творчого застосування знань про патріотизм народу, тобто трансформує патріотичні знання в систему їх ціннісних стосунків. Проте сьогодні, в період складних і суперечливих, багато в чому кризових явищ, така трансформація можлива лише у тому випадку, якщо збагатити патріотичне виховання молоді, новими підходами до його організації.

Формування справжнього патріотизму в умовах регіональної освіти пов'язане із зверненням думок і почуттів до поваги не на словах, а на ділі культурної спадщини, традицій, права не лише свого, але і інших народів, оскільки в національному надбанні кожного народу є те загальне, що властиво усім народам: загальнолюдські, духовні, культурні, моральні цінності. Бути інтернаціоналістом — поважати права інших національностей, оскільки на цьому будується правова держава, а, отже, складаються умови, що гарантують дотримання прав власної нації — це особливо важливо [207].

Серед різноманіття внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на зв'язок національного і інтернаціонального спілкування, який повинен стати нормою, життєвою позицією кожного, можна виділити наступні ціннісні орієнтації, що об'єднують в духовному і моральному плані багатонаціональне суспільство і що відіграють важливу роль в поліпшенні міжнаціональних стосунків в умовах регіональної освіти :

- соціальні (особливо значимий принцип соціальної справедливості);
- національні (принципи рівності і рівноправ'я народів);
- цивільні (патріотизм, права людини);
- ідейні (ідеї світу, консолідації, громадського прогресу, братерства

народів);

- духовні (база яких - культура, передова наука, освіта);
- моральні (включаючи віротерпимість, толерантність).

Переклад цього положення в педагогічний аспект означає визнання об'єктивності процесу ліквідації мілітаризму і націоналізму і затвердження науки, заснованої на демократичних і гуманістичних принципах.

Необхідно відмітити, що в умовах багатонаціонального суспільства, у тому числі і в навчальних колективах, конкретизація дієвих підходів до вирішення проблеми гармонізації стосунків має одне з вирішальних значень. Це і пошук способів подолання мовної проблеми, що впливає на характер міжособових стосунків студентів, ускладняє розвиток і зміцнення інтернаціоналістичної психології. В зв'язку з цим, важливого значення набуває робота з інтенсивного вивчення української мови. Не менше значення при виборі нових підходів до виховання в умовах багатонаціонального колективу має і виявлення рівня моральної вихованості студентів, культури, значення умов їх життя — середовища, сімейних традицій, взаємовідносин з іншими народами і т. п. Причому, співвідносивши моральний, культурний рівень вихованця з вимогами моралі, вихователів слід продумати такі заходи, щоб не ущемити національну гідність виховуваного. Завдання вихователя полягає, на нашу думку, в тому, щоб навчити вихованців сприймати і засвоювати національні культурні цінності, виробити у них психологічну установку на доброзичливі і довірчі міжособові стосунки, збагачувати досвід міжнаціонального спілкування [232, с. 59].

Зроблений аналіз досліджень, спрямованих на поглиблення знань методологічних основ патріотизму, дав можливість сформулювати наступні продуктивні підходи до організації процесу патріотичного виховання :

- особовий підхід, здійснюваний при тісній взаємодії з індивідуальними диференційованим підходом;
- системно-науковий, послідовний або поетапний підхід до формування готовності студентів до процесу патріотичного виховання;

- проблемно-творчий підхід до організації активної навчально-пізнавальної діяльності.

Будучи взаємозв'язаними і взаємообумовленими, підходи ці реалізуються в єдиному комплексі.

Суть особового підходу полягає в тому, що в процесі взаємодії викладача і студента, у останнього інтегрується, оформляється в системну єдність сприйманий життєвий досвід, знання, відношення до власного "Я" формується життєва позиція, спосіб існування, тобто особа інтегрується в самостійний об'єкт. Мета особового підходу - створення умови для максимально повного розвитку соціального досвіду, здібностей, неповторної особової індивідуальності, тобто підготовка їх до життя. Мета особового підходу в аспекті патріотичного виховання припускає не лише формування громадянської позиції, але і формування особистого відношення до патріотичних цінностей, прагнення свідомо розвивати свої здібності. В умовах навчальної системи дієва увага до кожного студента може забезпечити оптимальне поєднання фронтальних, групових і індивідуальних форм діяльності, що дозволить уникнути дві крайнощі: як надмірного захоплення індивідуальним підходом, так і його недооцінки.

Значення індивідуального підходу полягає в тому, що він допомагає здолати авторитарний стиль в педагогічній діяльності, що пригнічує соціальну активність особи, попереджає її нівеляцію, сприйняття вихованця як уніфікованого виконавця.

Системно-науковий підхід, разом з іншими його вимогами, припускає вдосконалення управління патріотичним вихованням, приведення його у відповідність з актуальними суспільно-політичними процесами, забезпечення науковості змісту, послідовності в пошуку і обґрунтуванні нових підходів, пошуку активних форм і методів їх проведення, тобто припускає корекцію системи, зміцнення її компонентних зв'язків, їх розвиток відповідно до об'єктивних потреб [19, с.49].

Успіх у вихованні справжньої людини, патріота своєї Вітчизни

неабиякою мірою залежить від наукової обґрунтованості процесу управління системою виховання. У структурі державного управління процесом патріотичного виховання молоді, прийнято вичленяти наступні компоненти:

- цілеполягання, що ґрунтується на результатах вивчення індивідуальних і типологічних особливостей вихованців;

- планування діяльності викладачів та студентів, реалізація плану виховної діяльності, її регулювання і коригування — встановлення розбіжності між реальним рівнем патріотичної вихованості і потрібним;

- поточний і підсумковий контроль, оцінка ефективності виховної роботи, здійснювана на основі критеріїв і рівнів патріотичної вихованості [28, с.91].

Складений за змістом і процес цілеполягання, припускаючий ряд послідовних дій — алгоритм: висунення і обґрунтування цілей, визначення шляхів їх досягнення, прогнозування результатів [49]. При постановці далеких і близьких цілей корисно виходити з таких складових:

- по-перше, з можливостей предмета, що вивчається, для цілеспрямованої моральної і психологічної підготовки майбутніх захисників Вітчизни до їх військової діяльності;

- по-друге, з вимог усебічної готовності студентів до виконання свого громадянського обов'язку.

Цілеполягання вимагає не лише знання кінцевої мети системи, але і декомпозицію її на підцілі, формування готовності до захисту Батьківщини", що відповідають окремим етапам [49]. Шляхи досягнення планованих цілей визначаються, передусім, змістом програми предмету, що вивчається, залежать від підбору форм і методів, а також залежать від рівня підготовленості студентів, від педагогічної майстерності учителя. Нарешті, оцінка результатів здійснюється шляхом порівняння сформованого рівня готовності з початковим рівнем.

Самостійна, творча особа формується в процесі творчої діяльності. Тому в навчально-виховному процесі виникають передумови для швидшого

усвідомлення студентами ефективності і перспективності творчого підходу до роботи. При цьому важливо враховувати, що активність не зводиться до використання розважальних прийомів, а має бути спрямована на рішення відповідних завдань.

Активно-творчий підхід до навчання і виховання патріотів Вітчизни, збуджуючи їх почуття особистої відповідальності за виконання свого громадянського обов'язку, формує потребу в досягненні позитивних результатів в ході підготовки до неї [15].

Залучаючи студентів до активної навчально-пізнавальної діяльності, ми орієнтуємо їх на самостійний пошук засобів і способів рішення поставлених завдань, на придбання необхідних для цього знань, що дозволяє їм здолати стандартність мислення, стереотип дій. Цінність активних методів навчання і виховання в аспекті морально-політичної і психологічної підготовки полягає в тому, що вони виробляють уміння тактичного рішення шляхом колективних зусиль.

Важливо відмітити, що ускладнення змісту патріотичного виховання також вимагає пошуку форм, методів і засобів, активізуючих навчально-пізнавальну діяльність вихованців. Потрібний комплекс таких заходів, які створюють сприятливі можливості для самореалізації творчого потенціалу особи, дозволяє культивувати її індивідуальність позбавляють від готових рецептів поведінки, навчають самостійності в ситуаціях морального вибору, спонукають напружувати волю, розум, переживати і співчувати, активно ненавидіти зло і несправедливість, долати труднощі.

В ході дослідження, ми дійшли висновку, що активні методи формують у студентів наступні позитивні якості:

здатність адаптуватися в групі, зайнятій рішенням загальної для усіх задачі;

формують готовність перейняти на себе відповідальність за діяльність групи, розвивають комунікативні уміння, організаторські здібності;

формують знання, адекватну оцінку своєї компетентності, власної

діяльності; готовність розглядати проблему з точки зору колеги;
 здатність продукувати нові ідеї, пропозиції, проекти;
 готовність йти на виправданий ризик, приймати нестандартні рішення,
 уникати помилки;
 здатність ясно і чітко виражати думки, бути небагатословними, але зрозумілими;
 здатність прогнозувати результати діяльності, уміння цінувати час;
 формування потреби в самовихованні і самоосвіті.

Таким чином, активні засоби спрямовані не на повідомлення знання, а на розвиток особистості, її творчого потенціалу : прагнення до придбання нових знань, пошук можливостей їх практичного застосування, причому дія відбивається на такі найважливіші сфери особи як мотиваційну, операційно-познавальну, морально-вольову. Завдання активно-творчого підходу, на наш погляд, полягає в тому, щоб межі цієї частини зробити, якнайширше, тобто перетворити активні форми і методи на вирішальний засіб навчання і виховання.

Відомо, що ефективність виховної роботи зростає, якщо вона поєднує масові і індивідуальні форми дії на молодь, співзвучна з їх потребами і запитам. Успіх супроводить ті шкільні колективи, в яких забезпечений комплексний підхід до виховання особи, існує облік вікових особливостей юнаків, безперервність і спадкоємність виховних дій, досягнуті координація зусиль і взаємозв'язок діяльності усього педагогічного колективу.

3.2. Стратегічні основи формування державної політики патріотичного виховання.

Нова модель патріотичного виховання молоді, в умовах регіональної освіти дозволяє перейти до розробки концепції, що є основною складовою в підвищенні ефективності процесу патріотичного виховання молоді, в умовах

вищої освіти.

Події останнього часу підтвердили, що економічна дезинтеграція, соціальна диференціація суспільства, девальвація духовних цінностей зробили негативний вплив на суспільну свідомість більшості соціальних і вікових груп населення країни, та дуже коштували виховній дії української культури, мистецтву і освіті як найважливішим чинникам формування патріотизму. Стала усе більш помітною поступова втрата нашим суспільством традиційно патріотичної свідомості. Об'єктивні і суб'єктивні процеси істотно загострили національне питання. Багато в чому втрачено істинне значення і розуміння інтернаціоналізму. У суспільній свідомості отримали поширення байдужість, егоїзм, індивідуалізм, цинізм, агресивність, нешанобливе відношення до держави і соціальних інститутів. Проявляється стійка тенденція падіння престижу військової і державної служби [25].

У цих умовах очевидна невідкладність рішення на державному рівні найгостріших проблем системи виховання патріотизму як основи консолідації суспільства і зміцнення держави.

Щоб об'єднати зусилля державних органів виконавчої влади, скоординувати і направити їх роботу на усі соціальні і вікові групи, сім'ю як головний осередок суспільства, потрібна єдина державна політика в області патріотичного виховання громадян, відповідна цій політиці державна система патріотичного виховання громадян, здатна консолідувати і координувати цю багатопланову роботу.

Ця система повинна включати відповідні державні структури, нормативну правову базу виховної діяльності на усіх рівнях, починаючи з первинного колективу і закінчуючи найвищими органами державної влади, а також комплекс заходів з формування патріотичних почуттів і свідомості громадян України.

Героїчні події вітчизняної історії, видатні досягнення країни у сфері політики, економіки, науки, культури і спорту ще зберегли якості моральних ідеалів, що створює реальні передумови для розробки комплексу заходів з

патріотичного виховання громадян з урахуванням тенденцій, що склалися до теперішнього часу, пов'язаних з консолідацією суспільства і підйомом патріотизму, перенесенням основних зусиль із патріотичного виховання в регіони, громадськість яких демонструє негативне відношення до сепаратизму і вказує на необхідність активнішої участі в заходах патріотичної спрямованості [40, с.112].

У патріотичному вихованні молоді, систематизовані і послідовно викладені теоретичні основи патріотичного виховання, обґрунтовані її цілі, зміст, завдання, принципи, напрями забезпечення ефективності цієї діяльності в процесі взаємодії усіх суб'єктів патріотичного виховання.

Головною метою патріотичного виховання молоді, є визначення місця і ролі патріотичного виховання в загальній системі виховання, як найважливішого напрямку діяльності органів державної влади і навчальних закладів, заснованою на наукових положеннях і принципах, а також визначення умов, що дозволяють здійснювати цю діяльність послідовно і цілеспрямовано.

Реалізація концепції спрямована на створення системи патріотичного виховання молоді, забезпечує збагачення засобами патріотичного виховання навчальної, позааудиторної роботи в навчальних закладах при скоординованій діяльності суб'єктів (сім'я, педагоги, колективи, громадські організації, етнічні співтовариства, засоби масової інформації).

Основним інститутом, що забезпечує організацію процесу цього напрямку виховання, функціонування, за його ефективністю і кінцевими результатами, являються органи державної влади. Вони організують процес патріотичного виховання підростаючого покоління на рівні школи, при здобутті вищої освіти, на рівні місцевих органів самоврядування і так далі.

Патріотичне виховання молоді, одне з напрямів державної молодіжної політики на етапі перехідного періоду і на довготривалу перспективу.

Державна молодіжна політика відбиває стратегічну лінію держави на забезпечення соціально-економічного, політичного і культурного розвитку

країни, на формування у молодих громадян патріотизму і поваги до історії і культури Вітчизни, загальнолюдських гуманістичних цінностей [44, с.37].

Таким чином, патріотичне виховання молоді, виховання, спрямоване на розвиток патріотичних почуттів, формування патріотичних переконань і стійких норм патріотичної поведінки, патріотичних цінностей; виховання поваги до природи, національної культури, народних традицій, рідної мови, малої батьківщини, готовності до виконання конституційного обов'язку перед Вітчизною.

Одже молодь - це соціально-демографічна група населення, в якій формується особа у віці від 15 до 35 років, яка являється носієм нових протиріч, оптимальних, життєво необхідних властивостей, що видозмінюється від покоління до покоління.

Молодь необхідно оцінювати як частину суспільства, особливу, що несе, незамінну іншими соціальними групами, функцію відповідальності за збереження і розвиток нашої країни, за спадкоємність історичної і культурної спадщини.

Вища освіта здійснюється через систему установ освіти в регіоні. Ця система припускає задоволення особистих потреб громадян регіону в освіті [64].

Концепція патріотичного виховання молоді, в умовах вищої освіти (далі — Концепція) — система визначень найважливіших цілей, завдань, пріоритетів і заходів державної політики, спрямованої на забезпечення стратегії держави у формуванні умов для забезпечення ефективного функціонування процесу патріотичного виховання молоді, в умовах вищої освіти.

Концепція ґрунтується на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, на положеннях Конституцій України.

Концепція спирається на аналог патріотичного виховання молоді і досвід реалізації державної молодіжної політики, враховує динаміку розвитку як позитивних, так і негативних тенденцій в молодіжному середовищі, а також

глобалізацію різних сфер життєдіяльності населення, що відбувається у сучасному світі.

Концепція виходить з того, що кінцевий результат патріотичного виховання припускає досягнення в процесі його функціонування досить високої ефективності, яка, у свою чергу, характеризується певними критеріями. Ефективність розуміється як процес досягнення її суб'єктами в ході здійснюваної ними діяльності поставлених цілей і завдань, які виражаються в конкретних позитивних результатах з формування патріотизму у молоді; це раціональна, оптимальна організація усіх ланок цього процесу відповідно до мети, що стоїть перед ним, конкретними умовами і особливостями його здійснення.

Необхідними умовами визначення ефективності патріотичного виховання є регулярний облік, фіксація і аналіз його результатів, реально і що конкретно проявляються в зміні ряду якісних характеристик молоді, таких, як патріотизм, військовий борг, наслідування кращих традицій, готовність до самопожертвування і інших.

Патріотичне виховання проводиться відносно молодих громадян, суб'єктами реалізації концепції патріотичного виховання виступають органи державної влади і місцевого самоврядування, державні освітні установи, сім'я, педагоги, колектив, громадські організації, етнічні співтовариства, засоби масової інформації та ін. інші юридичні і фізичні особи, що здійснюють діяльність зі створення необхідних умов для патріотичного виховання молоді, її освіти і розвитку.

Виняткове значення має участь самих молодих громадян, молодіжних об'єднань в процесі патріотичного виховання.

Патріотичне виховання молоді, ґрунтується на конституційних гарантіях рівності прав і свобод громадян, реалізація яких відносно молоді і здійснюється на наступних принципах :

- визнання молоді в якості рівноправного суб'єкта патріотичного виховання в умовах вищої освіти;

- взаємній відповідальності держави, суспільства і молодих громадян за дотримання конституційних прав і обов'язків в процесі патріотичного виховання в умовах регіональної освіти;

- відкритості, що передбачає безпосередню участь громадськості в розробці і реалізації пріоритетних напрямів і програм патріотичного виховання молоді, в умовах регіональної освіти;

- пріоритетності державної підтримки молодих громадян на основі партнерства між органами державної і муніципальної влади, освітніми установами, профспілками і суспільством на етапі соціального, культурного, духовного і фізичного розвитку, вибору життєвого шляху, освіти, початку трудової діяльності, створення сім'ї, залучення до культурних цінностей, реалізації суспільно значимих ініціатив;

- єдність системи патріотичного виховання на державному, регіональному і муніципальному рівнях;

- спадкоємності, стабільності і вдосконалення заходів з формування системи патріотичного виховання молоді, в умовах регіональної освіти.

Головна мета патріотичного виховання - виховання переконаного патріота, що любить свою Батьківщину, відданого Вітчизні, готового служити йому своєю працею і захищати його інтереси.

Завдання патріотичного виховання :

- виховання патріотичних почуттів, формування на основі патріотичних знань поглядів і переконань патріотичного характеру, позитивного відношення до патріотичної діяльності;

- привиття практичних навичок і умінь, необхідних для самостійної діяльності патріотичного характеру;

- формування правової культури, етнічних цінностей, повага до рідної мови, культурного і історичного минулого, до національних традицій;

- забезпечення готовності молоді до виконання конституційного обов'язку перед Вітчизною в мирний і військовий час.

Конституційний обов'язок громадянина слід розуміти як виконання

вимог Конституції, що визначають обов'язки і права його в мирний і військовий час, а також в гідному служінні своїй Вітчизні, готовності розділити її долю [115].

Тяговим "механізмом" завдань патріотичного виховання є комплексне використання можливостей освітніх установ різних рівнів (школа, ЗВО), що має на увазі наповнення заходами патріотичної спрямованості навчальної, позанавчальної, позааудиторної роботи при організації взаємодії з усіма суб'єктами патріотичного виховання.

Результатом реалізації завдань і досягнення мети патріотичного виховання молоді стане формування особи :

- громадянина-патріота, що піклується про захист інтересів Вітчизни, про матеріальну і духовну стійкість суспільства, про спадкоємність традицій і моральних цінностей;

- громадянина, що знає і збагачує вітчизняну історію і культуру, досягнення суспільства в економіці, науці, літературі і мистецтві, бере активну участь в державному і громадському житті, у функціонуванні інститутів правової держави і громадянського суспільства, у тому числі в роботі молодіжних і дитячих патріотичних об'єднань;

- громадянина, що має освіту, та відповідає потребам сучасного матеріального і духовного виробництва, о має якості заповзятливості, чесності, сумлінності, відповідальності, здатного проявити себе фахівцем, підприємцем, грамотним споживачем;

- громадянина, що веде здоровий спосіб життя, сім'янина, що піклується про відтворення і виховання подальших поколінь.

Молодіжна політика регіональних органів влади повинна стати пріоритетним національним проектом, а патріотичне виховання молоді її головним напрямом.

Створення системи патріотичного виховання молоді на основі вертикальної інтеграції навчальних закладів середньої, вищої освіти з виділенням ЗВО у базовий центр патріотичного виховання.

2. Коригування і розвиток законодавчої і нормативної бази патріотичного виховання.

3. Розробка і реалізація заходів з поліпшення кадрового потенціалу, з забезпечення системи підготовки фахівців з напрямів і технологій патріотичного виховання в навчальних закладах.

5. Модернізація змісту і технології патріотичного виховання молоді.

6. Побудова освітнього процесу в навчальному закладі на виховання високих моральних якостей, патріотизму молоді.

7. Формування світогляду молоді через насичення патріотичним змістом її життєдіяльності при взаємодії усіх суб'єктів патріотичного виховання в єдиному освітньому просторі навчальних закладів, які є координаційним центром патріотичного виховання.

8. Формування і розвиток науково-методичне і інформаційно-аналітичне забезпечення патріотичного виховання молоді;

9. Створення центрів патріотичного виховання в населених пунктах, мікрорайонах міст, в т.ч. на базі існуючих патріотичних клубів, організацій і так далі;

10. Використання виховного потенціалу етнопедагогічного середовища, національно-психологічних, культурно-історичних особливостей регіону в цілях патріотичного виховання молоді.

11. Організація управлінської діяльності, заснованої на сучасній системній методології патріотичного виховання, спрямованій на підвищення рівня патріотичної вихованості молоді.

12. Активізація заходів з профілактики і лікуванні алкоголізму, наркоманії і токсикоманії і інших соціальних захворювань, зі збереження психічного здоров'я молоді.

13. Розвиток і зміцнення системи матеріально-технічного і фінансового забезпечення патріотичного виховання.

14. Здійснення систематичного контролю за процесом патріотичного виховання молоді, органами регіональної державної влади.

V. Управління системою патріотичного виховання молоді.

Реалізація патріотичного виховання молоді здійснюється органами державної влади, органами місцевого самоврядування, навчальними закладами, громадськими об'єднаннями.

VI. Очікувані результати

Кінцевий результат патріотичного виховання припускає досягнення в процесі його функціонування досить високої ефективності. Ефективність розуміється як процес досягнення суб'єктами патріотичного виховання в ході здійснюваної ними діяльності поставлених цілей і завдань, які виражаються в конкретних позитивних результатах з формування патріотизму у молоді, - це раціональна, оптимальна організація усіх ланок цього процесу відповідно до мети, що стоїть перед ним, конкретними умовами і особливостями його здійснення.

Необхідними умовами визначення ефективності патріотичного виховання є регулярний облік, фіксація і аналіз його результатів, реально і що конкретно проявляються в зміні ряду якісних характеристик молоді, таких, як патріотизм, військовий обов'язок, наслідування кращих традицій, готовність до самопожертвування і так далі.

Наш концептуальний підхід до підвищення ефективності процесу патріотичного виховання молоді, виходить з комплексного використання можливостей освітніх установ різних рівнів (школа, ЗВО), суб'єктів патріотичного виховання, при безпосередній підтримці регіональних органів державної влади.

Концепція патріотичного виховання молоді включає такий елемент, як державний вплив на патріотичне виховання молоді. Створення вертикалі управління патріотичним вихованням забезпечить державний вплив, про що говориться в Державній цільовій соціальній програмі національно-патріотичного виховання на період до 2025 року [155], що враховано в розробленій нами концептуальній моделі і концепції патріотичного виховання молоді.

Ми вважаємо, що важливим напрямом ефективної роботи з патріотичного виховання є використання навчально-виховного процесу в освітній установі, який згідно нашої концепції є основним видом патріотичного виховання. Особливо така можливість надається при освоєнні курсів історії, літератури, національної культури та інших дисциплін.

Якість уроків історії, їх виховний вплив вище тоді, коли учителем продумані і чітко реалізуються у своїй органічній єдності і змістовний і організаційно-методичний аспекти. Конкретне і доступне розкриття загальних історичних закономірностей, засвоєння основних суспільно-політичних понять, пробудження у молоді живого інтересу до героїчних подвигів і історії в цілому досягається у тому випадку, коли при вивченні програмного матеріалу використовується місцевий краєзнавчий матеріал. Досвідчені учителі виховують патріотичні почуття на прикладах військового і трудового героїзму земляків. Емоційному сприйняттю навчального матеріалу сприяє застосування різноманітних посібників (плакатів, слайдів, відеофільмів) [118].

Ми відмічаємо, що патріотичне виховання не є обов'язком тільки викладачів-гуманітаріїв. Досягнення наших співвітчизників в різних галузях сучасної науки, культури і техніка дозволяють педагогам різних дисциплін будувати свої заняття з певною патріотичною спрямованістю.

Кожен педагог повинен ставити наступні цілі патріотичного виховання в процесі навчання:

- цілі процесу навчання в цілому, навчального предмету;
- цілі вивчення окремих розділів предмету;
- цілі вивчення окремих тем і, нарешті, цілі окремих занять, на яких засобами навчання виховуються патріотичні почуття.

Поставивши цілі заняття, педагог відбирає засоби їх реалізації, і в першу чергу зміст. Розробка змісту навчальних занять здійснюється відповідно до природи патріотичної діяльності, функцій навчального процесу і окремих навчальних предметів, типології чинників і ситуацій, які обумовлюють процес виховання громадянина-патріота Вітчизни.

Реалізація можливостей змісту освіти і патріотичного виховання молоді, залежить, передусім, від форм організації і методів навчання і виховання, діяльності педагога і учнів, психологічного мікроклімату колективу (громадська думка, міжособові стосунки і т. д.), спрямованих на реалізацію запланованих цілей заняття.

Патріотична спрямованість методів навчання припускає прояв в діяльності таких мотивів, і психічних станів, які відбивають структуру готовності до захисту Вітчизни.

Уся сукупність обраних методів навчання дозволяє сформувати у студентів (учнів) знання наукових основ військової техніки (електромагнетизму, властивостей полів і т. д.), сприяти розвитку їх мислення, умінню робити дедуктивні висновки, долати пізнавальні ускладнення, викликати почуття гордості за українську науку, любов до Батьківщини, готовність долати труднощі в ім'я щастя Батьківщини. Таким чином, при виборі методів навчання на цьому уроці були враховані функції змісту предмета, дидактичні цілі навчання, пізнавальні можливості студентів (учнів), рівень методичної підготовки викладача, місце цього уроку в системі уроків з предмету. Ефективність методів визначається, таким чином, не окремими методичними знахідками, а їх системою [122].

Проблема підвищення функцій навчального процесу в системі роботи з патріотичного виховання неминуче призводить до питань вдосконалення заняття, як засоби формування особи, готової до праці і захисту Вітчизни. Мета заняття завжди конкретна і призначена для цього уроку в цьому класі. Її не можна тиражувати, оголошувати універсальною для усіх за цією темою. З урахуванням висловлених положень приведений варіант формулювання цілей заняття.

Виховна мета - переконати студентів (учнів) в тому, що український уряд вживає необхідні заходи для забезпечення безпеки своєї країни, збудити почуття гордості за Збройні Сили, стимулювати у молоді прагнення і готовність виконувати конституційний обов'язок перед Вітчизною в мирний і

військовий час.

Освітня мета - поглибити знання про головні напрями внутрішньої і зовнішньої політики України, про необхідність мати Збройні Сили для озброєного захисту Вітчизни.

Подальший хід заняття будується так, щоб в змісті заняття враховувалися переживання, емоційні стани, психічні реакції у молоді і у результаті в її свідомості закріпити ті установки, ті почуття, поняття, логічні операції, які відбивають відношення до Вітчизни. При цьому важливо спиратися на відому психологічну закономірність формування певної властивості особи виховуючи що його необхідно включати в діяльність, в якій ця властивість проявляється, стає життєво необхідною для студента; активний стан якості особи на занятті сприяє його розвитку [124].

Враховуючи це, викладач повинен прагнути збудити у молоді наступні почуття:

- переживання необхідності забезпечити безпеку Вітчизни як життєво важливому обов'язку кожної людини, виходячи з реального міжнародного стану;
- прагнення до наслідування подвигів героїв;
- високу мотивацію, яка відрізняє справи і вчинки патріота своєї Вітчизни.

Оскільки почуття завжди конкретні, то на занятті доцільно наводити факти, документальні матеріали, що показують студентам (учням) дії воїнів, у тому числі їх однолітків, в складних ситуаціях Другої Світової війни, при виконанні інтернаціонального обов'язку в інших державах.

Потім педагог приступає до найважливішого моменту проектування навчального заняття - розробки його конкретного змісту і організаційної структури. Під змістом ми розуміємо не лише матеріал програми і підручників, але і додаткові відомості, приведені викладачем. При цьому викладач бере до уваги не лише можливості учнів, але і власні методичні можливості.

Найважливіший момент заняття - створення проблемної ситуації, де потрібно велике мистецтво педагога. Завдяки цьому учні усвідомлюють, що у світі йдуть позитивні процеси - формується нове відношення до міжнародного тероризму. У цих умовах політика нашої держави зовсім не зводиться до пацифістських закликів, а поєднується з твердою опорою на військову потужність Збройних Сил. При вирішенні цієї проблеми доцільно організувати дискусію, обмін думками, добитися правильного розуміння зміни в міжнародних відносинах після терористичних актів росії і інших країнах, а також після розв'язування агресії. Завдання викладача на цьому етапі заняття - допомогти молоді, усвідомити несумісність агресії і мирного способу життя, довести це історичними фактами [125, с. 88].

Резюмуючи сказане, ми відповідно до викладених раніше положень сформулювали наступні критерії оцінки патріотичної функції того або іншого уроку :

1. Зв'язок заняття з усією системою патріотичного виховання цього класу, групи : виявлення можливості і місця свого предмета, цієї теми в патріотичному вихованні студентів, облік логіки (етапів) формування готовності до виконання конституційного обов'язку по захисту Вітчизни, вже наявного у молоді досвіду патріотичної діяльності, забезпечення спадкоємного зв'язку з раніше вивченим матеріалом, з іншими предметами.

2. Конкретна і педагогічно обгрунтована постановка мети уроку. Спільні цілі, які ставляться при вивченні предмету, зафіксовані в пояснювальній записці до програми. Учителеві необхідно їх конкретизувати, зберігши єдність навчання патріотичним знанням і умінням з розвитком якостей особи, що виражають готовність до захисту Вітчизни. Для цього доводиться доповнювати установки обов'язковими записками. Так, в пояснювальній записці до шкільної програми з іноземної мови сказано: "Навчання повинне сприяти формуванню патріотичних переконань, моральної чистоти, працьовитості, прагнення самостійно поповнити свої знання, вихованню у душі любові до нашої Батьківщини і готовності до її захисту". Ці

цілі відносяться до будь-якого предмету і специфічних можливостей іноземних мов стосовно формування захисника Батьківщини не відбивають. Але у більшості сучасних шкільних програм необхідність реалізації завдань патріотичного виховання, підготовки молоді до захисту Батьківщини взагалі не видиме.

3. Необхідне відображення в структурі заняття змісту патріотичної освіти і виховання :

- ознайомлення учнів з військово-політичною ситуацією у світі, основними положеннями військової доктрини держави, суттю мирних ініціатив українського уряду, переконання учнів в необхідності усебічного навчання у зв'язку із зростанням інтелектуальності, наукомісткості сучасної військової справи для формування готовності виступити на захист Батьківщини, якщо цього зажадає реальна обстановка;

- озброєння учнів знаннями, необхідними для майбутнього захисника Вітчизни : про сенс і громадське призначення військової служби, історичній ролі ЗСУ в захисті Вітчизни;

- розуміння військово-політичної ситуації, характеру майбутнього воїна, наукових основ сучасної військової техніки, знайомство з вимогами, які вона пред'являє до людини.

4. Ефективність заняття в рішенні завдань патріотичного виховання залежить від того, які стимули, мотиви, спонукають молодь працювати. Заняття, на якому переважають мотиви необхідності (а викладачі часто використовують такі стимули), не може бути ефективним засобом виховання майбутнього захисника Батьківщини. Адже характерною рисою воїна, глибоко свідомого і який відчуває свій борг, є виконання ним статутних або інших обов'язків не в силу страху покарання, адміністративного дисциплінарного примусу і не прагнення отримати яку-небудь вигоду, а в силу внутрішніх ідейних спонукання. Тому найбільш ефективним для патріотичного виховання молоді, буде заняття, на якому поєднуються мотиви любові до Батьківщини, боргу і відповідальності.

5. Наявність на заняттях ситуацій, що викликають емоційно-моральні переживання власного військового боргу. Створення такого роду ситуацій вдається викладачеві далеко не завжди. Частенько він йде простішим шляхом. Замість розкриття моральної цінності військової праці, героїчних подвигів в ім'я Батьківщини він просто інформує учнів про факти і події минулих воєн. Ознайомлювальна ситуація недостатня для збудження переживання моральної цінності справ і вчинків. Для створення останньою потрібні точніше спрямовані комплекси виховних прийомів.

6. Забезпечення активності учнів на занятті при вивченні значимого в патріотичному відношенні матеріалу, висновків, фактів, ідей. Викладач повинен продумати таку послідовність викладу фактів, закономірностей, такий хід їх аргументації, щоб у момент повідомлення головної ідеї учні знаходилися в стані найбільшої активності і працездатності, і щоб ця ідея була ними помічена, і відбилася в їх свідомості в єдності з переживанням.

7. Важливим є оптимальний вибір структури, змісту, методів і форм проведення заняття, забезпечення використання найбільш раціонального типу заняття з точки зору його патріотичної спрямованості. Слід врахувати, що заняття різних типів мають різні функції. Тому виникає завдання - підібрати таку структуру, яка забезпечувала б комплексну, різнобічну дію на особу в її підготовці до захисту Вітчизни [1].

Такі вимоги до заняття, що забезпечує патріотичне виховання молоді. Таким чином, системи роботи викладача в системі формування державної політики з патріотичного виховання молоді, може бути представлена в наступному виді:

- постановку цілей виховання патріотизму в навчальному процесі для кожного предмета, розділів предмета, певних тем і занять;
- формування засобів реалізації цілей заняття і його матеріального забезпечення для виховання громадянина - патріота Вітчизни;
- визначення методів навчання з урахуванням змісту предмета, дидактичної мети, пізнавальних можливостей студентів (учнів), рівня

методичної підготовки викладача, місця проведення заняття;

- вибір методичних прийомів для формування особи, готової до діяльності в обраній сфері на благо Вітчизни;

- проектування навчального заняття (розробка змісту, організаційної структури);

- створення проблемної ситуації, для дозволу якої організовується дискусія і обмін думками;

- використання потенціалу державного середовища в цілях формування на основі етнокультури патріотичних почуття до рідного краю, регіону, Вітчизни.

В організації цілісного навчально-виховного процесу особливу роль грає система виховної роботи, оскільки формування усебічно розвиненої, суспільно активної особи можливе тільки за умови об'єднання усіх освітньо-виховних процесів, включення студентів (учнів) в різноманітно суспільно-корисну діяльність, організовану школою або ЗВО, роботою за місцем проживання, сім'єю, виробничими колективами, культурно-освітніми установами, засобами масової інформації, важливе завдання підвищення ефективності, системності усього виховного процесу — координація і об'єднання їх зусиль. На рівні роботи школи ця проблема вирішується, передусім, шляхом створення педагогічних комплексів та організації системи виховної роботи [135, с.109].

Дослідження показують, що в практиці відсутній єдиний підхід в розумінні системи патріотичного виховання, основ її побудови, спостерігається захоплення окремими видами діяльності. Крім того, пригнічуються ініціатива і самостійність, мало використовуються діагностичні методи диференціації студентів (учнів) за рівнем сформованості як окремих якостей, так і особи в цілому. Частенько плануються лише глобальні виховні завдання, порушується відповідність виховних цілей та засобів, необхідних і достатніх для їх досягнення, спостерігається захопленість словесними методами впливу на шкоду практичному включенню

учнів в ті або інші види діяльності і т. д.

На основі аналізу праць дослідників ми склали алгоритм роботи з патріотичного виховання:

- виявлення рівня патріотичної вихованості ;
- відбір цілей і завдань патріотичного виховання, в яких проектується очікувані результати діяльності в певний період часу;
- відбір необхідних і достатніх засобів, координація застосування яких забезпечує рішення завдань патріотичного виховання;
- співвідношення отримуваних результатів з поставленими цілями, внесення корекцій для підвищення ефективності досягнення цілей.

Для ефективнішого вирішення цих завдань слід спиратися на викладені вище за вимогу до особи майбутнього громадянина-патріота Вітчизни, вікові особливості розвитку патріотичної свідомості і поведінки особи, знати методику визначення рівнів патріотичної вихованості.

Для побудови системи патріотичного виховання спочатку необхідно оцінити рівень патріотичної вихованості. Без цього не можна поставити виховні завдання, здійснити диференційований підхід, спланувати послідовність роботи в ході якого здійснювалося б просування від одного рівня до іншого - більш високого.

Друга процедура побудови системи роботи з патріотичного виховання - постановка цілей і завдань. Проте тут слід врахувати, що для їх формулювання недостатньо знати рівень патріотичної вихованості, необхідно ще враховувати виховні можливості кожного. Передовий досвід, а також дослідження учених показують, що система виховної роботи є єдністю наступних виховних процесів : діяльності колективу, активу і окремих студентів, виховній діяльності сім'ї, громадських організацій [138, с. 203] та ін.).

Наступний аспект робота з формування особи, готової до виконання конституційного обов'язку з захисту Вітчизни. Ціннісні орієнтації і життєві установки батьків, слова, справи і вчинки, стиль взаємовідносин, увесь

сімейний устрій, спосіб життя сім'ї - це ціла система виховних дій, у рамках якої відбувається початкове виховання особи громадянина-патріота своєї Вітчизни. Відкритість соціуму для особи і особа, що співпрацює з соціальним оточенням, - умови реалізації тих стосунків, які складають основу процесу міжсуб'єктної взаємодії, сприяють зростанню виховного впливу середовища на зростаючу людину. При цьому здійснюється передача соціального і практичного досвіду, системи цінностей від покоління до покоління, у молоді створюється цілісність в сприйнятті світу і визначенні місця в ньому людини.

Нині вплив сім'ї на підготовку молоді до захисту Вітчизни можна вважати не цілком ефективною, що багато в чому визначається і недостатньою розробкою цієї проблеми. Наявні дослідження у своїй більшості аналізують роль сім'ї в патріотичному вихованні, але в окремих з них йдеться спеціально про підготовку молоді до служби у Збройних Силах. Одне з найважливіших завдань в патріотичному вихованні - стимулювання і розвиток виховних можливостей сім'ї у формуванні стійких і мужніх захисників Батьківщини [146].

Особливе значення в патріотичному вихованні в сім'ї грають спільні екскурсії в музеї, походи, в ході яких відбувається засвоєння бойових і трудових традицій українського народу, краси солдатського подвигу.

Педагогічне керівництво процесом сімейного виховання необхідно направити, передусім, на вироблення єдності вимог сім'ї і школи та ЗВО в патріотичному вихованні молоді, на уміння батьків діяти відповідно до завдань виховання.

Тільки цілісне використання засобів патріотичного виховання дає можливість формування ціннісного відношення до Вітчизни. Слід використати такі методи і форми, які забезпечують цілісність, системність засобів патріотичного виховання.

Названі вище процеси утворюють єдину систему - цілісний процес патріотичної роботи, організовуваної і координованої в єдності [160].

Побудова системи виховної роботи — ця творчість класного керівника.

Зміст роботи на кожному етапі планується з урахуванням можливостей школи, ЗВО, сім'ї, позашкільних установ і, найголовніше, можливостей колективу. Ефективність системи виховної роботи з формування готовності до виконання конституційного обов'язку перед Вітчизною багато в чому залежить від особового підходу, співпраці. Ця система виявиться дієвою, якщо матиме державну підтримку.

3.3. Формування цілей та принципів реалізації державної політики патріотичного виховання.

Формування цілей є однією з основних труднощів в проектуванні освітньо-виховного процесу, контролі і оцінці його результатів. Виходячи з цілей, повинні визначатися зміст освітніх програм, форми організації навчально-виховного процесу, його методи і засоби.

На сучасному етапі державні освітні стандарти вищої освіти визначають кваліфікаційні характеристики випускників ЗВО. Те, що кваліфікаційна характеристика є сукупністю кінцевої мети підготовки фахівця, робить її ключовим елементом в організації освітнього процесу. Але потреби суспільства і завдання патріотичного виховання громадян України, викликають необхідність вдосконалення цього процесу. У дослідженні для вивчення, аналізу і підвищення ефективності цього процесу використовувався метод моделювання [174, с. 67].

При розробці нашої моделі ми виходили із загальнонаукових принципів детермінізму, відповідності і додаткової. Принцип детермінізму, з одного боку, припускає наявність різноманітних об'єктивно існуючих явищ і їх реальних взаємозв'язків (політична ситуація у світі - соціально-економічний і політичний розвиток країни - духовний стан суспільства - громадянська позиція населення - розвиток системи освіти - підготовка викладача -

моральний розвиток молоді). За певних умов одне явище породжує інше. (Наприклад, розвиток інформаційного суспільства, через цілий ланцюг зв'язків і процесів, викликає потребу вдосконалення патріотичного виховання в нашій країні. Політичні зміни, що сталися, в країні позначилися на духовному стані українського суспільства.) З іншого боку, принцип детермінізму виступає у формі причинності як сукупності обставин, які викликають необхідність вдосконалення процесу підготовки викладачів до патріотичного виховання нових поколінь [178, с. 77].

Принцип відповідності для нашого дослідження означає спадкоємність наукових теорій — загальній теорії виховання, теорії патріотичного виховання. Цей принцип дозволяє не лише вносити на основі проведених теоретичних і практичних досліджень доповнення і зміни наявні в практики, що існують в базовій теорії, але і розглядати їх з нових позицій.

У розуміння моделі підготовки викладача до патріотичного виховання молоді ми вкладаємо визначення змісту загальнопедагогічної підготовки, його структури і основних критеріїв, що характеризують підготовку викладача до патріотичного виховання молоді з урахуванням сучасних умов.

Виходячи з цих положень, слід зазначити, що цілі педагогічної діяльності — явище динамічне. А логіка їх розвитку така, що, вони виникають як відображення об'єктивних тенденцій громадського розвитку. В результаті зміст, форми і методи такої діяльності мають бути приведені у відповідність з потребами суспільства.

В умовах корінних змін в нашому суспільстві мають бути піддані переробці наявні уявлення про процес патріотичного виховання і про ті зміни, які повинні статися в підготовці викладача до цієї діяльності [179].

Передусім, потрібна постановка мети - початковий пункт побудови теорії і практики виховного процесу.

Сьогодні, коли українське суспільство ще стоїть на перехресті історичних доріг, логічно мета виховання виводити з таких засадничих цінностей українського народу, як патріотизм і державність, соціальна

справедливість (пошук істини), відповідальність (честь, гідність), верховенство духовних цінностей над матеріальними (духовність), соборність (віра), община і колективізм (єдність), людинолюбство (милосердя), толерантність (терпимість), працездатність (працьовитість) і прагнення до творчості (натхненність).

В умовах формування громадянського суспільства в Україні виховання молоді повинне переслідувати мету - розвиток морально вільних і духовно багатих, діяльних, чесних і відповідальних, цілісних і гармонійних людей. Вони мають бути підготовлені до активного життя в суспільстві.

Для цього повинні реалізовуватися, а не залишатися лише гаслами, ідеї гуманізації в освіті, які мають бути основою діяльності викладачів та закладів вищої освіти, оскільки педагог був і залишається «вихователем людства». А для цього, як відмічав свого часу Фіхте, він «має бути морально кращою людиною свого віку, він має бути вищим ступенем можливого в цю епоху морального розвитку».[189]

У зв'язку з цим мета освіти може бути представлена як безперервна загальна і професійна підготовка, яку характеризує :

- патріотизм, висока громадянська відповідальність і соціальна активність;
- любов і повага до тих, кого навчаєш;
- духовна культура і справжня інтелігентність;
- високий професіоналізм, інноваційний стиль наукового мислення, готовність до створення нових цінностей і ухвалення творчих рішень;
- потреба в постійній самоосвіті.

Усе це може забезпечити в єдиній системі «готовності» майбутнього викладача до виховання патріотизму у молоді.

Зміст і структура професійної готовності викладача до виховної роботи можна представити як синтез структурних компонентів : мотиваційно-ціннісного (особового) і виконавчого (процесуального). Готовність до виховної роботи нами розглянуто як «підготовленість до проведення виховної

роботи на основі загальних і спеціальних знань, умінь і навичок, потреби в організації і управлінні життєдіяльністю колективу, а головне - у вихованні його членів [193, с. 227].

Структура готовності студента до патріотичного виховання молоді може бути представлена наступними компонентами:

Мотиваційно-ціннісний компонент - заснований на інтеграції особистого і соціального досвіду, відповідає моральним ціннісним орієнтирам, що визначає вибір в процесі діяльності, орієнтує на патріотичну діяльність.

Змістовний компонент — заснований на професійних знаннях, знанні мети, суті і змісті патріотичного виховання і припускає спрямованість майбутнього викладача на патріотичне виховання.

Морально-психологічний компонент - заснований на світогляді, моральних якостях особи і визначає прихильність світу, ідеї морального вдосконалення суспільства і служіння Вітчизні.

Творчо-діяльнісний компонент — представлений комплексом умінь і навичок :

визначати мету;

планувати і організовувати навчально— виховну діяльність;

аналізувати і вносити корективи в діяльність;

проявляти творчу ініціативу;

використати інновації патріотичного виховання в навчально-виховній діяльності;

виявляти рівні вихованості у учнів, здійснювати аналіз результатів діяльності і тому подібне [199].

Виділені компоненти є цілісною системою, де системотворним є творчо-діяльнісний компонент. Ця структура готовності студентів до патріотичного виховання адекватна за своїми компонентами структурі готовності до виховання і педагогічної діяльності в цілому.

На підставі характеристики основних компонентів готовності можна

визначити, що готовність студента до патріотичного виховання молоді — здатність особи, що має гуманістичний світогляд, опанувала професійні знання і сучасні виховні технології визначати і творчо реалізовувати цілі патріотичного виховання в процесі виховання особи.

Поняття «Готовність студента до патріотичного виховання молоді» тісно пов'язане з поняттями «патріотичне виховання», «патріотизм», «готовність до патріотичної діяльності», «патріотична діяльність».

У зв'язку з цим слід дати і визначення перерахованим поняттям.

Патріотизм - гуманістичне ціннісне відношення до світових проблем, Вітчизни, суспільства і особи.

Патріотична діяльність - діяльність особи або соціальної групи, в інтересах стабільного і прогресивного розвитку Вітчизни і збереження світу.

Готовність до патріотичної діяльності — цілісна система особових моральних якостей і професійних умінь, стимулююча соціально-орієнтовану активність в інтересах суспільства, Вітчизни і збереження світу.

Патріотичне виховання - цілеспрямований розвиток особистості, націлений на її духовне багатство і відповідальність перед суспільством.

Патріотична вихованість - орієнтація на гуманістичні цінності і патріотичну діяльність в інтересах вдосконалення суспільства, розвитку Вітчизни і світу [209].

Ці поняття слід розглядати як рівноцінні, оскільки в основу «готовності студента до виховання патріотизму» мають бути закладені і компоненти «патріотична вихованість», «патріотизм», і «готовність до патріотичної діяльності», «патріотична діяльність».

Патріотизм може виховувати тільки патріот. Цей висновок став визначальним для побудови анкет, за якими вивчалася думка викладачів і школярів, студентів ЗВО про процес патріотичного виховання, для визначення якостей особи майбутнього вихователя, дослідження основних тенденцій виховання у школі, студентів ЗВО і вдосконалення процесу патріотичного виховання.

Найважливіші умови ефективності патріотичного виховання :

- єдність засобів патріотичного виховання в рішенні основної задачі виховання патріотизму (інтеграційний аспект);
- координація численних засобів патріотичного виховання, «націлювання» їх на рішення задачі виховання особи і її патріотизму (координаційний аспект);
- розподіл засобів в оптимальній послідовності і поєднанні (динамічний аспект).

Засобами патріотичного виховання можна вважати спеціально організовані види діяльності і спілкування, які сприяють розвитку її моральних якостей і патріотичних почуттів в процесі патріотичного виховання.

Можна розділити засоби патріотичного виховання за їхніми функціями, за можливості робити ефективний вплив на розвиток у молоді патріотичних почуттів і патріотичної поведінки :

Перша група: засоби, виконуючі інформаційні функції (навчальні заняття, лекції, бесіди про народні традиції і культуру; виступи ветеранів бойових дій і праці, конференції, туристичні екскурсії по місцях бойової і трудової слави, читання книг мемуарного характеру, перегляд і обговорення кінофільмів і телепередач з патріотичної тематики і тому подібне)[211, с.179].

В цілях підвищення ефективності цих засобів необхідно прагнути до історичної правди і затвердження ідей - соціального оптимізму;

- перспективного розвитку держави;
- необхідності співпраці, спільної діяльності усіх цивілізованих країн проти міжнародного тероризму і локальних вогнищ військових дій як найважливішої гарантії запобігання війні. Використання цих засобів сприяє розвитку патріотичних почуттів і інтелектуальної діяльності молоді пізнавального і ціннісно-орієнтаційного характеру.

Друга група: засоби, що забезпечують формування дієвих механізмів патріотичної активності. До цих засобів слід віднести творчу діяльність

(створення художніх творів, літературних робіт, створення народних костюмів і тому подібне) і історико-патріотична діяльність (пошук невідомих героїв, літопис військових подвигів і подій, заняття в історичних групах і масово-патріотичних об'єднаннях і тому подібне).

Засоби цієї групи припускають розвиток мотивації і реальну участь молоді в освоєнні соціально- цінного досвіду, необхідного для збереження і розвитку вітчизняних традицій і різних напрямів патріотичної діяльності.

Третя група: засоби, що чинять комплексну дію на інтелектуально-чуттєву і поведінково-вольову сфери. Ці засоби (дискусії, круглі столи, чат-конференції і тому подібне) створюють ситуації, що вимагає прояву громадянської, патріотичної позиції [217].

Засоби цієї групи не можуть бути віднесені до чисто просвітницьких або практичних заходів. Вони чинять комплексну дію, актуалізую моральну позицію особи, визначаючи необхідність переживання своєї причетності до долі Вітчизни, народу, світу, прояву власних переконань.

Об'єднання цих засобів в єдину систему вимагає певних організаційних форм:

- традиційних, таких, що зарекомендували себе в практичній роботі з патріотичного виховання;
- інноваційних — ефективних у вихованні сучасної молоді (ділові ігри, чат-конференції, моделювання різних ситуацій патріотичної діяльності та ін.)

Формування готовності до виховання патріотизму нині повинне базуватися на освоєнні сучасної виховної технології, яка покликана оптимізувати навчально - виховний процес, забезпечити його суб'єктність, що визначить ефективність виховного процесу.

Не можна змусити любити Батьківщину, займатися патріотичною діяльністю. Цей вибір здійснюється не на основі примусових заходів. На основі знань і ціннісних орієнтацій робиться вільно вибір позиції. А на її розвиток може вплинути педагог, учитель в процесі ділових стосунків, спільних емоційних переживань соціальних цінностей. Тому важлива

трансляція не лише знань, але і відношення до соціальних цінностей, людської культури, що вплине на формування ціннісної позиції студентів. Технологія патріотичного виховання базується на педагогічній технології виховання особи. Але це творчий процес, і тут не може бути певного шаблону на усі випадки життя. Але, знаючи технологічні закономірності, можна інтегрувати усі функції управлінської дії.

Педагогічна дія робить істотний вплив на розвитку суб'єктності, яка визначає моральний розвиток особистості і надалі її патріотичну позицію.

Визначаючи елементи управлінської технології патріотичного виховання, слід виділити, в першу чергу, суб'єкт-об'єктне спілкування, в ході якого створюється певний настрій на активізацію особи, а далі - залучення до патріотичної діяльності, яка безпосередньо привчає до конкретної соціальної норми і проявляється в демонстрованій патріотичній поведінці [227].

Важливим технологічним елементом має бути виключення психічної напруги (стану дискомфорту) шляхом надання вибору способу участі в патріотичній діяльності, що забезпечить і творчість в цій діяльності.

Окрім володіння управлінською технологією, викладач для успішного вирішення питань патріотичного виховання повинен уміти діагностувати патріотичну вихованість. Проте оцінити рівень розвитку патріотизму, як і рівень підготовки до патріотичного виховання, неможливо епізодичним опитуванням або за допомогою тесту. Важливе усебічне вивчення розвитку особистості.

Найважливішим *критерієм* ефективності підготовки ЗВО - підготовки висококваліфікованого викладача - являється «готовність до педагогічної діяльності». Це є і критерієм ефективного рішення виховних завдань (у тому числі, виховання патріотизму).

При розробці критеріїв підготовки майбутнього викладача до виховання патріотизму у молоді ми виходили з поставлених мети і завдань дослідження. Ми використовуємо наявний в країні досвід оцінки патріотичної діяльності - зовнішні критерії (об'єктивну основу). Але вважаємо важливим - розглядати і

внутрішні критерії - суб'єктивну основу патріотичної діяльності. Об'єктивною стороною критеріїв є участь в реальних справах патріотичної спрямованості, а суб'єктивною - їх мотивація. Кожен критерій - це сукупність окремих показників [232].

Універсальним критерієм є *діяльність* (патріотична діяльність, або діяльність з виховання патріотизму). Критерієм ефективності є відношення до цієї діяльності (мотиви і результативність). Показники систематизовані в групи *мотиваційних, діяльнісних і результативних* критеріїв і зведені в таблицю. (Таблиця 4)

Таблиця 4

Критеріїв і показники ефективності патріотичної діяльності

Критерії	Показники
Мотиваційні (особові)	- інтерес до патріотичної діяльності - потреба в патріотичній діяльності - патріотична спрямованість діяльності - прагнення до саморозвитку, самоудосконалення
Діяльнісні (соціальні)	- участь в патріотичних заходах - участь в суспільно-значимій діяльності - розширення знань про патріотизм
Результативні (соціально-орієнтовані)	- соціальна активність - сформованість моральних якостей особи - громадянська позиція - патріотична діяльність

Дослідження в області виховної діяльності показують, що ефективність виховної роботи залежить від особових і професійних якостей. Тобто, критерієм підготовки викладача до виховання патріотизму є сформованість його особових якостей і професійних умінь, що визначають «готовність до виховання патріотизму».

На основі вказаних вище показників, зі змісту сучасного патріотизму можна виділити рівні розвитку патріотизму, знання яких потрібне для оцінки результатів патріотичного виховання, проектування і здійснення цього процесу[22].

Високий рівень патріотизму :

- духовність, орієнтація на загальнолюдські і вітчизняні цінності;
- усвідомлення особистої відповідальності за долю Вітчизни;
- миролюбність, толерантність;
- патріотична свідомість, саморозвиток і самоудосконалення;
- виконання громадянського обов'язку, діяльність в інтересах держави і суспільства;
- інтелігентність, особиста гідність;
- соціальна активність, гуманітарна, патріотична діяльність;
- ініціатива в патріотичній діяльності;
- глибоке вивчення історії і культури України;

Середній рівень патріотизму :

- орієнтація на вітчизняні цінності;
- розуміння необхідності захисту інтересів Вітчизни;
- розумінням політичної ситуації у світі;
- правова, цивільна свідомість;
- прояв активності в масових патріотичних заходах;
- досвід патріотичної діяльності в її різних формах;
- дисциплінованість і відповідальність;
- вивчення вітчизняної історії, літератури і культури України.

Низький рівень патріотизму :

- знання вітчизняних цінностей;
- розуміння необхідності захисту інтересів Вітчизни;
- слабо розвинені уявлення про громадянський обов'язок, патріотизм;
- низький рівень правової, цивільної свідомості;
- дисциплінованість;

- пасивне виконання громадських доручень;
- поверхневі знання вітчизняної історії, літератури і культури;
- низький рівень розвитку мотиваційної і вольової сфер особи.

Нульовий рівень патріотизму (його відсутність) :

- пріоритет індивідуальних цінностей, меркантильних інтересів;
- абстрактне розуміння необхідності захисту інтересів Вітчизни;
- не розвинені уявлення про громадянський обов'язок і патріотизм;
- відсутність правової свідомості;
- соціальна пасивність;
- недисциплінованість при виконанні громадських доручень або їх ігнорування;
- відсутність інтересу до гуманітарних дисциплін;
- нерозвиненість вольових якостей, відступ від намічених цілей.

Виходячи з аналізу критеріїв патріотизму, рівнів виховання патріотизму і цілей патріотичного виховання, як інтеграційного показника виховання особи, виділимо критерії патріотичної вихованої особи, патріота (критерії патріотичного виховання) - високі моральні якості особи, що визначають її відношення до Вітчизни, суспільства і світу і патріотичну діяльність :

- духовність, прихильність загальнолюдським і вітчизняним цінностям;
- гордість за свою країну, повага її історії, культури, традицій;
- інтелігентність, особиста гідність і відповідальність перед суспільством;
- служіння Вітчизні, готовність до захисту його інтересів, миролюбність і толерантність;
- безпосередня патріотична і гуманітарна діяльність, творчість і інноваційність в патріотичній діяльності.

Патріотичне виховання орієнтується на громадську систему цінностей і ідеалів. Для його ефективності воно повинне будуватися на вищих вітчизняних і загальнолюдських цінностях (прагнення до світу, любов до своєї Батьківщини, прагнення до захисту її інтересів, турбота про перспективи загального розвитку), а не на середньому рівні, коли цілі носять буденний

характер (проведення заходу і тому подібне)[31, с. 167].

Дослідження основних тенденцій підготовки викладача до виховання патріотизму у молоді дозволило дійти таких висновків:

Методологія дослідження дозволила виділити нові аспекти патріотичного виховання. Проведений аналіз теорій управлінської науки з урахуванням методологічної аксіоми, що система підготовки викладачів повинна випереджати розвиток суспільства, привів до необхідності пріоритетним виділити гуманістичний підхід до цього процесу. При орієнтації на перспективу розвитку суспільства в умовах інформаційної епохи важливо розглядати процес патріотичного виховання і підготовку викладачів до патріотичного виховання молоді в прямому зв'язку з гуманізацією процесу освіти.

Важливим напрямом вдосконалення сучасного патріотичного виховання молоді є підготовка викладачів. Вдосконалення, з урахуванням сучасних тенденцій гуманізації освіти, мета- і мікро-систем, що визначають підготовку викладача, сприятиме поліпшенню процесу підготовки студентів до патріотичного виховання молоді і надалі - виховання патріотизму громадян України.

Виховання патріотизму слід розглядати в тісному зв'язку з розвитком особистості, оскільки патріотизм - це показник її цілісного розвитку, що припускає не лише ідейність і переконаність, але і сумлінність, свобода вибору особової поведінки у рамках суспільства. Викладач, щоб виховувати патріотизм у нових поколінь молоді, має бути патріотом - особою, різнобічно розвиненою, вільною і відповідальною за свої вчинки перед суспільством. На підставі цього і дається визначення патріотизму як особової якості : патріотизм - складний комплекс якостей особи, що характеризує вищий розвиток її цілісності і соціальної зрілості.

Виховання викладача як особи, здатної до патріотичного виховання студентів, повинно будуватися на основі культурологічного, полісуб'єктного, аксиологічного підходів, що забезпечують суб'єктну позицію майбутнього

викладача, формування педагогічної культури, що припускає єдність морального і професійного розвитку. Синергетичний, дихотомічний, герменевтичний підходи, орієнтуючи на виховання почуттів, розвиток креативності і творчої діяльності, дозволяють не допустити формалізму в підготовці майбутніх викладачів до цієї діяльності. Цивільний, програмний, варіативний підходи дозволяють ініціювати суспільно значиму патріотичну діяльність студентів в процесі їх підготовки до виховання патріотизму у молоді.

Патріотичне виховання повинне будуватися на основі принципів громадської спрямованості, демократизму і єдності виховних дій; принципів історизму і опори на позитивні приклади, принципів толерантності і міжнаціональної (у тому числі і міжетнічного) співпраці; принципів гуманізації, колективізму, соціалізації.

Підготовка викладача, відповідального за виховання патріотизму майбутніх громадян України, повинна орієнтувати його, з одного боку на збереження, з іншої - на зміну наявних традицій виховання патріотизму у зв'язку зі зміною суспільства. Для цього актуальна інноваційна діяльність, яку слід розглядати як здатність до трансформації традицій і наповнення їх новим змістом, а також створення і розвитку нових традицій.

У вихованні патріотизму повинна переважати світово-розвивальна функція патріотизму, реалізовуватися гуманізація ідеї і процесу патріотичного виховання. На цьому будуються концептуальні положення підготовки студентів до патріотичного виховання молоді, орієнтуючі на посилення гуманістичної спрямованості професійно- педагогічної освіти, єдність духовно-морального виховання любові до Вітчизни і людства, розвиток стратегії інноваційного навчання студентів.

Модель підготовки студентів до патріотичного виховання молоді визначає мету, зміст загально-педагогічної підготовки, його структуру і основні критерії, що показують готовність майбутнього викладача до патріотичного виховання. Готовність студента до патріотичного виховання

молоді представляється як здатність особи, що має гуманістичний світогляд, опанувала професійні знання і сучасні виховні технології визначати і творчо реалізовувати цілі патріотичного виховання в процесі виховання особи.

На підставі критеріїв підготовки викладача до виховання патріотизму у молоді і рівнів розвитку патріотизму визначені критерії патріотично вихованої особи (патріота), що включають :

духовність, прихильність загальнолюдським і вітчизняним цінностям;
гордість за свою країну, повага її історії, культури, традицій;
інтелігентність, особиста гідність і відповідальність перед суспільством;
служіння Вітчизні, готовність до захисту її інтересів, миролюбність і толерантність;

безпосередню патріотичну і гуманітарну діяльність, творчість і іноваційність в патріотичній діяльності.

Ставлячи питання про розвиток нового змісту патріотичного виховання, і теоретично обґрунтувавши цю можливість, важливо пам'ятати, що теорія перевіряється практикою, і питання про теоретичну можливість реалізації нової концепції патріотичного виховання замикається на загальновідомому постулаті про те, що розвиток є похідною від категорії можливого. Рівень можливого визначається і перевіряється, що характеризує експериментальний етап дослідження.

Інформаційна епоха - це не лише швидкий розвиток сучасних технологій, віртуальне подолання меж, але і посилення соціального розшарування у світі, існування країн, полярних за своїм економічним розвитком. Тому ця епоха спричиняє за собою нові форми агресії у вигляді тероризму, локальних воєн за економічний вплив, у зв'язку з чим особливо актуальною стає проблема гуманізації стосунків і розширення можливостей міжнаціонального діалогу.

Умови інформаційного суспільства активізують економічну і загальнолюдську інтеграцію, викликають потребу спільного рішення політичних, екологічних проблем, а у зв'язку з цим - співвідношення

морального потенціалів. Усе це ставить перед необхідністю діалогу культур і цивілізацій і припускає прогресивний розвиток суспільства, як цілісної системи, що саморозвивається, на основі комплексу нових, гуманних технологій.

Сучасна епоха ставить нові завдання, що визначають розвиток особистості, її гуманістичного мислення, як основи патріотичної свідомості і патріотичної діяльності.

ВИСНОВКИ

У дослідженні запропоновано обґрунтування теоретичних засад та науково-прикладних рекомендацій з формування державної політики патріотичного виховання.

Результати проведених досліджень уможливають отримання таких висновків:

1. Досліджено основні тенденції зміни патріотичних цінностей молоді. Визначено, що виховання патріотизму як інтегрованої моральної якості особи повинно сприяти розвитку інтелекту і почуттів як основи мотиваційної, інтелектуально-чуттєвої і поведінково-вольової сфер особи. Нині система освіти, в основному, націлена на формування інтелектуальної, логічної, раціональної галузі знань і в значному меншому ступені - на розвиток чуттєвої сфери. Ця тенденція позначається і на мотивації вчинків, дій людей, у тому числі в їх громадянській і патріотичній іпостасі. У гармонійно розвиненої людини, а саме так слід характеризувати патріота, обидва джерела знання як раціональне (логічне), так і образне (позалогічне) - визначають його стосунки, дії, що сприяє моральній мотивації вчинків і визначає мотиви патріотичної поведінки. Нині у зв'язку з недоліком виховання моральних почуттів особливу значущість набуває розвиток гуманістичної свідомості.

2. Охарактеризовано методичні підходи до державної політики патріотичного виховання молоді. На основі систематичного підходу обґрунтовано, що патріотизм повинен набути нових, гуманістичних рис, розвиватися в руслі загальних тенденцій еволюції людського суспільства, щоб відповідати сучасним імперативам. Не допускаючи пропаганди і переваги своєї нації над іншими, патріот повинен поважати і визнавати патріотизм і досягнення інших народів. Патріотизм повинен виховуватися на основі толерантності — здатності бачити в іншій системі цінностей те, що може допомогти в рішенні і загальноукраїнських проблем, і розвитку загальнолюдської культури. Цей загальнолюдський вимір патріотизму може

донести до свідомості підростаючих поколінь тільки викладач-наставник, який повинен розвинути у свідомості майбутніх поколінь не лише гордість за українську культуру, але і здатність до плідного діалогу зі Світом.

Необхідна кореляція державної ідеології в контексті загальнолюдських і національних цінностей, що припускає створення такої системи освіти, яка направлена в майбутнє.

3. Систематизовано інноваційні технології державної політики патріотичного виховання молоді. Окреслено, що на основі обгунтування домінанти виховно-освітніх технологій в системі вищої освіти, посилення кадрового забезпечення та налагодження міжгалузевої координації та взаємодії на рівні викладача, кафедри, громадських організацій, студентського самоврядування, органів академічного і адміністративного керівництва являються дієвими напрями, орієнтовані на формування суспільно - необхідних якостей майбутнього фахівця, в умовах комфортного для кожного учасника середовища.

4. Окреслено напрями формування державної політики патріотичного виховання. Досягнуті результати дисертаційної роботи підтверджують необхідність створення системи патріотичного виховання молоді, що дозволить зберегти духовно-моральну єдність суспільства, відродження істинних духовних цінностей народу, через формування і розвитку у молоді високих моральних якостей, етносоціальних цінностей, громадянськості і патріотизму, залучення її до етнічної культури і історичних традицій свого народу в процесі навчання і виховання в навчальних закладах через взаємовідносини з суб'єктами патріотичного виховання (сім'я, педагоги, колектив, громадські організації, етнічні співтовариства, засоби масової інформації і так далі;

5. Обгрунтовано концептуальні основи формування державної політики патріотичного виховання. На основі вимог системотворного чинника - принципу гуманізації освіти, з урахуванням розроблених концептуальних основ сучасного патріотичного виховання створена модель підготовки до

патріотичного виховання молоді. Серед критеріїв підготовки до виховання патріотизму у молоді виділені зовнішні і внутрішні чинники, які дозволили визначити критерії патріотично вихованої особи (патріота). Модель підготовки молоді до патріотичного виховання побудована на основі інтеграції соціально-економічних, педагогічних, а також теоретичних, методико-технологічних і практичних чинників патріотичного виховання.

6. Виокреслено напрями формування цілей та принципів реалізації державної політики патріотичного виховання. Окреслено наукові висновки про категорії та аспекти гуманізації державної політики з формування патріотичного виховання, гуманістичну спрямованість особистості. У контексті освітнього простору здійснений аналіз категорії гуманістичної спрямованості особистості з позицій аксиологічного й системного підходів, виявлений її культурологічний аспект. Визначені базові цінності (патріотизм, моральна відповідальність, творчість) фахівця в процесі підготовки до професійної діяльності. Показане місце гуманістичної спрямованості особистості в ціннісному світовідношенні фахівця в рамках його професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання реформи центральних органів виконавчої влади в Україні [Електронний ресурс] / Луговий В. І., Нижник Н. Р., Князев В. М. та ін. // Державне управління: теорія та практика К. : НАДУ, 2005. № 1. Режим доступу до ресурсу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2005-1/>
2. Алюшина Н. О. Психологічні механізми ефективного управлінського впливу: навч.-метод. матеріали К. : НАДУ, 2013. 48 с
3. Андрущенко В., Бондар В. Модернізація педагогічної освіти відповідно до викликів ХХІ століття .Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часоп. № 4 (35), 2009. С. 17–23.
4. Асланян Г. Державні цільові програми як бюджетний інструмент інвестування в соціально-економічний розвиток . Часопис Парламенту. 2005. № 7. С. 2–14.
5. Артемчук Г. І. Попович В.В., Січкаренко Г.Г. Вища школа України: діяльність і тенденції розвитку: монографія/ К.: Ленвіт, 2004.176 с.
6. Афанасьєв А. Педагогічні основи військово-патріотичного виховання військовослужбовців строкової служби Збройних Сил України. К., 2005. 266 с.
7. Баглик В.С. Механізми вдосконалення державної молодіжної політики . Державне управління в Україні: історія державотворення, виклики та перспективи [Електронний ресурс] матеріали VI Міжнар. наук. конф. аспірантів та докторантів з державного управління, 22 трав. 2015 р. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2015. С.62-64.
8. Баглик В.С. Механізми реалізації державної молодіжної політики України. «Ольвійський форум – 2015: стратегії країн Причорноморського

регіону в геополітичному просторі» : тези. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. Том 1. С.91-93.

9. Баглик В.С. Державні механізми формування сучасної виховної роботи серед студентської молоді України. Актуальні питання проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти: зб.наукових праць/за аг.ред.д.філос.н.Журби М.А.-Рубіжне:вид-во СНУ ім.. Даля, 2015. С.203-205

10. Баглик В. С. Специфіка і механізми формування молодіжної політичної субкультури в сучасному українському суспільстві. Наукові праці : Науково-методичний журнал. Серія: Державне управління. 2015. Т. 236. Вип. 224. С. 151-154

11. Баглик В. С. Напрями залучення молодіжних організацій до реалізації сучасної молодіжної політики. Збірник наукових праць «Теорія та практика державного управління» Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2015. Вип. 2 (49). С.57-62

12. Бажал А. Проблемний портрет молоді людини. Дзеркало тижня. 2006. № 8 (587). С. 3.

13. Балакірева О. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві [Електронний ресурс] . Український соціум. 2002. №1. Режим доступу до журн.: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=23&c=253>

14. Балакірева О. М. Формування економічної активності молоді: інформ. Брошура. К. : СПД Соколянський А. Ю., 2013. 51 с.

15. Баранівський В. Ф. Принцип соціальної справедливості як критерій демократизму сучасної вищої освіти . Гуманітарний вісн.ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. І Григорія Сковороди». Дод. 1. Вип. 29, Т.м V: Міжнародні челпанівські психолого-педагогічні читання : тематич. вип. К. : Гносис, 2013. С. 7–14.

16. Баранова А.В. Державна політика у сфері виховання молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. держ. упр. : спец. 25.00.01 “Теорія та історія державного управління” . Харків, 2014. 20 с.
17. Бакуменко В. Методологія державного управління: проблеми становлення та подальшого розвитку . Вісник УАДУ. 2003. № 2. С. 11 – 27.
18. Бідниченко О. Організація навчально-виховного процесу в технічних вищих навчальних закладах . Вища освіта України. 2006. № 2. С. 38–44
19. Біла книга національної освіти України / Акад. пед. наук України; за ред. В. Г. Кременя. К., 2009. 185 с
20. Білоус І. Політична активність молоді: форми вияву та особливості трансформації [Електронний ресурс] . Соціальна психологія. 2007. № 5 (25). Режим доступу до журн. : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=76&c=1834>
21. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. К. : Либідь, 2006. 272с. .
22. Белова Л.О. Виховна система ВНЗ: питання теорії та практики: [Монографія] / Нар. укр. акад. Х.: Вид-во НУА, 2004. 263 с.
23. Белова Л.О. Виховна система сучасного ВНЗ : соціологічні аспекти аналізу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціол. наук : 22.00.04 “Спеціальні та галузеві соціології” . Х., 2005. 35 с.
24. Білинський А. М. Творче освітньо-інформаційне середовище як чинник розвитку особистості вчителя . Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка / гол. ред. Г. Терещук ; редкол. : Л. Вознюк, В. Кравець, В. Мадзігон [та ін.]. Тернопіль, 2012. – № 2. С. 15–21.
25. Бова А. Довіра до соціальних інститутів: крос-національні зіставлення . Соціальна психологія. 2004. № 2 (4). С. 90–100.
26. Бодров А. В. Неурядові організації як індикатор суспільного розвитку громадянського суспільства [Електронний ресурс] . Державне

будівництво Х. : ХарPI НАДУ “Магістр”, 2006. № 1. Режим доступу до ресурсу. : http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/n_1_2006/doc/4/05.pdf

27. Боришевський М. Й. Дорога до себе: від основ суб’єктності до вершин духовності: монографія. К.: Академвидав, 2010. 416 с.

28. Бородін Є. І. Держава і молодь: історія ювенального законодавства в Україні (середина 80-х – початок 90-х років ХХ ст.) . К. : Укр. центр політ. менеджменту, 2004. 238 с.

29. Бородін Є. І. Розробка та прийняття Декларації “Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні”. Ефективність державного управління : Зб. наук. пр. Л. : ЛРІДУ УАДУ, 2003. Вип. 3. С. 18–25.

30. Бородін Є. І. Укази й розпорядження Президента України в галузі державної молодіжної політики. Актуальні проблеми державного управління : Зб. наук. пр. Д. : ДРІДУ НАДУ, 2003. Вип. 3(13) С. 22–32.

31. Бойко А. І. Філософія модернізації освіти в системі ринкових трансформацій .Світоглядно-філософський аналіз. К. : Знання України, 2009. – 380 с.

32. Бойко А. І. Філософія модернізації освіти в системі ринкових трансформацій: світоглядно-філософський аналіз : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти». Київ, 2010. 31 с.

33. Брудный В. И. Социальный заказ в Украине: обоснование и внедрение . О. : Ковчег, 2009. 111 с.

34. Бурега В. В. Соціально-адекватний менеджмент: концептуалізація моделі: автореф. дис... докт. соціолог. наук: 22.00.04. К., Інститут соціології НАН України, 2003. 34 с.

35. Вавренюк С.А. Вплив процесу євроінтеграції на підготовку молоді в системі вищої освіти України . Інвестиції: практика та досвід: науково-практичний журнал, серія Державне управління. К. : ТОВ «ДКС Центр», 2018. Вип. 24. С. 75-79.

36. Вавренюк С.А. Механізм мобільності студентів як засіб підвищення якості освіти в Україні . Публічне управління та адміністрування в Україні: науковий журнал, ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2018. Вип. 8, С. 23-27.

37. Виховання національно-свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України: аналітично-інформаційні матеріали. К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. 191 с.

38. Гаман М. В. Державне регулювання інноваційного розвитку України: монографія . К.: Вид-во НАДУ при Президенті України, 2005. 388 с.

39. Гаман М. Особливості державного управління у сфері інноваційної діяльності. Вісн. НАДУ. 2004. №2. С 158-166

40. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. К.: Таксон, 2003. 300 с. (Ex professo). Бібліогр.: с. 191-192. Ernest Gellner. Nations and nationalism. Nationalism .

41. Герріт Й. С. Європейський досвід децентралізації системи надання послуг . Соціальна політика і соціальна робота. 2001. № 4 (20). С. 34–41.

42. Глазунова Н. И. Система государственного управления : [учебник для вузов] . 2002. 494 с.

43. Головатий М. Ф. Проблеми перебудови соціальної політики в сучасній Україні в контексті світового досвіду. Особливості соціальної молодіжної політики в Україні та ФРН на сучасному етапі : наук. зб. К. : МАУП, 2004. С. 2.

44. Головатий М. Ф. Соціологія молоді : [курс лекцій] К. : МАУП, 2006. 2-ге вид. перероб. і допов. 304 с.

45. Головатий М. Ф. Підготовка молодшої політичної еліти як дієвий засіб розвитку політичного консенсусу [Електронний ресурс]. Політичний

менеджмент. 2007. спецвипуск (вересень). Режим доступу до журн.: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=83>

46. Головатий М. Ф. Організаційно-управлінські засади практичної реалізації соціальної політики . Управлінські аспекти соціальної роботи : курс лекцій. К. : МАУП, 2002. С. 175.

47. Головатий М. Ф. Національна самосвідомість як засаднича умова формування державності . Персонал. 2007. № 11. С. 16–21.

48. Головенько В. А. Нове покоління незалежної України. Інформаційні матеріали для слухачів Курсів підвищення кваліфікації працівників галузі Мінсім'я діти молоді / За заг. ред. Черепанової Г. Л. К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. Кн. 4. 136 с.

49. Головенько В. А. Український молодіжний рух в алгоритмі суспільних процесів. Інформаційні матеріали для слухачів курсів підвищення кваліфікації працівників галузі Мінсім'ядітимолоді / За заг. ред. Черепанової Г. Л. К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. Кн. 4. 136 с.

50. Головенько В. А. Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх розв'язання . Український соціум. 2005. № 1 (6). С. 112–125.

51. Гончар М. В. Форми участі молоді у виробленні та провадженні політики в своїх інтересах на прикладі Херсонської області : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [“Органи влади та молодіжні громадські організації. Інноваційні рішення в молодіжній політиці”], (Харків, 26–27 черв. 2007 р.). Х. : Нове слово, 2007. С. 148–150.

52. Горінов П. Молодіжний рух як об'єкт і суб'єкт молодіжної політики, важлива умова сталого розвитку суспільства. Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. О. : ОРІДУ НАДУ, 2007. Вип. 1 (29). С. 309–313.

53. Грийс Ю. Структура и построение организаций по работе с молодёжью. Особливості соціальної молодіжної політики в Україні та ФРН на сучасному етапі : наук. зб. К. : МАУП, 2004. 336 с.

54. Гриневич Л. М. Вітчизняна педагогічна теорія про розвиток освіти в Україні у контексті євроінтеграційних процесів: Педагогічний процес: теорія і практика. 2015. Вип. 1-2. С. 5-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2015_1-2_3.

55. Гринько Ю. М. Патріотичне виховання молоді : проблеми і шляхи їх рішення. Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління. Випуск 2(9)2018. ст. 580-587. Режим доступу:

<http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16514/1/Hrynko218.pdf>

56. Гринько Ю. М. . Теоретико-методологічні засади державної політики патріотичного виховання молоді, в сучасних умовах. Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління. Випуск 1(10)2019. ст. 452-460

Режим доступу:

<http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16524/1/Hrynko119.pdf>

57. Гринько Ю. М. Патріотичне виховання молоді у рамках реалізації державної молодіжної політики в Україні. Вісник НУЦЗ України. Серія: Державне управління. Випуск 2(11)2019. ст. 562-570. Режим доступу:

<http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16514/1/Hrynko218.pdf>

58. Гринько Ю. М. . Досвід зарубіжних держав у рішенні проблем формування патріотизму у сучасної молоді. Інвестиції: практика та досвід. №24 (2022). С. 102-106.

59. Гринько Ю. М. Механізми формування державно-патріотичних цінностей молоді в сучасній Україні. Актуальні питання сучасної стратегії розвитку України: виклики, пріоритети та прогнози: збірник наукових праць м. Київ, 25 листопада 2022 р. К.: Університет «Україна», 2022 р. С. 91-94.

60. Гринько Ю. М. Механізми впливу державної політики на процес формування патріотичного виховання молоді . Теоретичні аспекти та практичні проблеми управління, економіки та природокористування в Україні. Матеріали VI Міжнародної науково-

практичної конференції (м. Київ, 25-26 листопада 2022 р.). Київ: УкрСІЧ, 2022. С. 175-177

61. Грінько Ю.М. Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 18 березня 2022 р. Х. : Вид-во НУЦЗУ, 2022.С. 106-109.

62. Громадські ради в Україні / [довідник / упорядник Дациба М.]. К. : Укр. незалеж. центр політ. досліджень, 2003. 232 с.

63. Громадянське суспільство в Україні: [аналіт. звіт за результатами загальнонаціонального опитування недержавних організацій України / упоряд. : Я. Бачинський, І. Кучерів, І. Бекешкіна, О. Стегній, В. Полуйко]. К., 2013. 54 с.

64. Гурч Л. Готуємо висококваліфікованих фахівців. Персонал. 2007. № 9. С. 6–9.

65. Губенко А.О. Механізми визначення виховних технологій в сучасному студентському середовищі. Науковий вісник Академії муніципального управління Серія «Управління» . 2016.- №4. С.203-209.

66. Губенко А.О. Механізми державного впливу на формування виховної стратегії вищих навчальних закладів в Україні [Електронний ресурс]. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2016. № 2. Режим доступу : http://el-zbirn-du.at.ua/2015_2/10.pdf.

67. Губенко А.О. Напрями удосконалення державних механізмів реалізації виховно-освітніх технологій. Вісник Національного університету цивільного захисту України: [зб. наук. прац]. Вип. 2 (5). Х.: НУЦЗУ, 2016. С. 72 -77. (Серія «Державне управління»).

68. Губенко А.О. Використання зарубіжного досвіду при впровадженні державних механізмів реалізації виховних концепцій в Україні . Вісник Національного університету цивільного захисту України: [зб. наук. прац]. Вип. 1 (6). Х.: НУЦЗУ, 2017. С. 72 -77. (Серія «Державне управління»).

69. Губенко А.О. Державного регулювання патріотичного виховання у вищих навчальних закладах. Публічне управління та митне адміністрування . 2016.- №2 (15). С. 49 – 53. (Серія «Державне управління»).

70. Губенко А. Механизмы внедрения воспитательных и образовательных технологий в высшей школе . «Власть и общество (история, теория, практика) 2017. № 1(41). Тбилиси, Грузия, С.64-73.

71. Губенко А.О. Державні механізми виховного потенціалу вищого навчального закладу [Електронний ресурс]: Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика : матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції, 22–23 лютого 2017 р. / за заг.ред. В. П. Садкового. Х.: Вид-во НУЦЗУ, 2017. Режим доступу <http://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/>.

72. Губенко А.О. Механізми формування патріотичного виховання українського студентства: Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28–29 квітня 2016 р. / за заг.ред. В. П. Садкового. Х. : Вид-во НУЦЗУ, 2016. С.20-21.

73. Губенко А.О. Механізми формування екологічного виховання у студентів вищих навчальних закладів: збірник матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Проблеми техногенно-екологічної безпеки: освіта, наука, практика». Х.; НУЦЗУ, 2016.С.121-123.

74. Губенко А.О. Державні механізми формування виховних технологій у вищих навчальних закладах України: збірник статей та тез доповідей за матеріалами III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи» (м. Дніпродзержинськ, 27 травня 2016 р.) / відп. За випуск професор К. Ю. Богомаз. Д.: ДДТУ, 2016. С.40-42.

75. Дегтяр А. О. Державно-управлінські рішення: інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення: [монографія] Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ Магістр, 2004. 224 с.

76. Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15 груд. 1992 р. № 2859-ХІІ [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіц. сайт. Режим доступу :<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2859-12357>.

77. Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України. [Електронний ресурс] Режим доступу :<http://www.ukrproject.gov.ua>.

78. Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-na-period-do-2025-roku-ta-vnesennya-zmin-do-deyakihi-i300621-673>

79. Державін В. Взаємодія третього сектора економіки з державним сектором . Персонал. 2007. № 9. С. 16–20.

80. Державне управління в Україні : [навч. посіб. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова]. К. : Соми, 1999. 265 с.

81. Діяльність громадських об'єднань в Україні: стат. бюл.[Електроннийресурс] / Державний комітет статистики України. Режим доступу :http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publposl_u.htm

82. Діяльність громадських об'єднань в Україні : стат. бюл. [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. Режим доступу :http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publposl_u.htm

83. Дмитренко О. Громадська думка як чинник демократизації політичної системи України . Персонал. 2007. № 4. С. 18–21.

84. Дмитренко Г. Стратегічна спрямованість розвитку системи освіти в контексті трансформації українського суспільства . Персонал. 2006. № 9. С. 73–80.

85. Додон Н.Г. Упровадження соціокультурної політики щодо формування ціннісних орієнтацій на регіональному рівні. Державне будівництво. 2008. - №1. С. 38-46.

86. Домбровська, С. М. Державне управління вищою освітою в умовах трансформаційних змін : [монографія] . Х. : Оберіг, 2010. 176 с.
87. Домбровська С.М., Баглик В.С., Россохатський П.М., Карпеко Н.М. Реалізації державної молодіжної політики в Україні: монографія. НУЦЗУ. 2018. 198 с.
88. Донченко Т.О. Формування державної молодіжної політики в Україні: історико- правовий аспект. //Наукові праці.Том 125.Випуск 112. К. 2009. С.141-145.
89. Драч І. І. Управління формуванням професійної компетентності магістрантів педагогіки вищої школи: теоретико-методичні засади. Монографія. К. : Дорадо-Друк», 2013. 456 с.
90. Жабін С. Казьміна. О. Теоретичний огляд кадрової проблеми в науці та деякі статистичні дані щодо молоді в НАН України. URL: <https://commons.com.ua/ru/molodi-naukovci-ukrayini/>
91. Жук С. Мотиви громадської діяльності молоді. Соціальна психологія. 2008. № 1. С. 15–18.
92. Загородній Ю. Політична соціалізація студентської молоді в Україні: досвід, тенденції, проблеми . К. : Генеза, 2004. С. 21–27.
93. Закон України “Про громадянство України” / Основні чинні кодекси і закони України / уклад. Ю. П. Єлісєєв. 2-ге вид. К. : Махаон, 2003. С. 195–200.
94. Закон України “Про молодіжні і дитячі громадські організації” // Відомості Верховної Ради. Офіц. вид. К. : Парлам. вид-во, 1999. № 1. С. 2.
95. Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” // Відомості Верховної Ради. Офіц. вид. К.: Парлам. вид-во, 1993. № 16. С. 168.
96. Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо молодіжних та дитячих громадських організацій” // Відомості Верховної Ради. Офіц. вид. К. : Парлам. вид-во, 2006. № 50. С. 501.

97. Закон України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” / Нормативно-правове забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді. К. : ДЦССМ, 2002. С. 5–11.

98. Закон України “Про молодіжні та дитячі громадські організації” (у редакції закону № 271-V від 19.10.2006) // Відомості Верховної Ради. Офіц. вид. К. : Парлам. вид-во, 2006. № 50. С. 501.

99. Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” від 19.10.2006 // Відомості Верховної Ради. Офіц. вид. К. : Парлам. вид-во, 2006. № 8. С. 91.

100. Закон України “Про освіту”: Режим доступу <https://ips.ligazakon.net/document/T172145>

101. Інноваційні підходи до виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах : матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції (м. Житомир, 22-23 травня 2014 р.) / За ред. О. А. Дубасенюк, В. А. Ковальчук. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 412 с.

102. Калінічева Г. І. Конституційно-правові засади формування соціальної держави в сучасній Україні . Особливості соціальної молодіжної політики в Україні та ФРН на сучасному етапі : наук. зб. К. : МАУП, 2012. С. 53.

103. Карамишев Д. Системний підхід як напрям методології управління соціальними системами. Вісн. НАДУ при Президентові України. 2006. №1. С. 58 – 65.

104. Карнаух А. Проблеми молодіжної політики в сучасній Україні . Політичний менеджмент. К., 2005. № 4. С. 63–69.

105. Карнаух А. Проблеми становлення сучасної політичної культури в Україні . Персонал. 2007. № 9. С. 26–32.

106. Карнаух А. Громадянська освіта як засіб формування політичної культури молоді [Електронний ресурс] . Політичний менеджмент. 2007. № 6 (27). Режим доступу до журн. : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m>

107. Карпеко Н. Механізми підготовки конкурентоздатних фахівців. Інформаційний простір. Українські реалії: досвід трансформацій: Матеріали V міжнар. наук.-практич. конфер.(м. Хелм, Польща 28 листопада 2015 р.): україномовний варіант / За заг. ред. О. Є. Бухтатого, О. В. Радченка . Хелм : Вид-во ВШМВСК, 2016. . С.86-90.

108. Кжаклевська Е. Молодіжна політика в Україні. Висновки Команди міжнародних оглядачів Ради Європи. Страсбург.: Видавництво Ради Європи, 2013. С. 9.

109. Кодекс про шлюб та сім'ю ; Сімейний кодекс України / Основні чинні кодекси і закони України / уклад. Ю. П. Єлісєвєнко. 2-ге вид. К. : Махаон, 2003. С. 740–783.

110. Кодекс законів про працю України / Основні чинні кодекси і закони України / уклад. Ю. П. Єлісєвєнко. 2-ге вид. К. : Махаон, 2003. С. 868– 869.

111. Козаков В. М. Соціальний зміст і ціннісні засади державного управління [Електронний ресурс] . Державне будівництво Х. : ХарPI НАДУ “Магістр”, 2006. № 1. Режим доступу до ресурсу : http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/n_1_2006/doc/1/02.pdf

112. Козубовський В. До питання про можливості застосування Британського досвіду соціальної роботи з дітьми та молоддю в Україні . Соціальна політика і соціальна робота. К. : НаУКМА, 2002. № 3, 4. С. 49–53.

113. Колісніченко Н. М. Управління людськими ресурсами як глобальна перспектива [Електронний ресурс] . Державне будівництво . Х. : ХарPI НАДУ “Магістр”, 2006. № 1. Режим доступу до ресурсу : http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/n_1_2006/doc/3/01.pdf

114. Коменський, Ян Амос Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.

115. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. К. : Преса України, 1997. 80 с.

116. Концепція Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 рр. [Електронний ресурс]. Режим доступу:<http://dimp.org.ua/files/youth-conception-rev5.pdf>

117. Концепція національно-патріотичного виховання молоді [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.kinu.gov.ua/sport/control/uk/pufalisri/article7artid=99794&catid=9426>

118. Концепція національного виховання студентської молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.nau.ua/doc/?uid=1038.2285.0. Заголовок з екрану.

119. Корженко В.В. Філософія виховання: зміна орієнтацій. Монографія/ Укр.Акад.держ.упр. при Президентові України. К.: УАДУ, 1998. 303с.

120. Корецький М. Теоретичні засади державного управління. Персонал. 2007. № 5. С. 28–42.

121. Концепції розвитку освіти України на період з 2015 по 2025 р: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/NT1078>

122. Кучера Т.Н., Насонова Л.І., Дейнека В.В.. Філософія освіти. Харків: ХНМУ, 2015. 63 с.

123. Кривачук Л. Ф. Основні принципи діяльності інститутів виконавчої влади у сфері державної молодіжної політики в Україні. Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євро інтеграції : матеріали науково-практ. конф., Київ. Т. 2. / відп. Ред. В. І. Луговий, В. М. Князев. К. : НАДУ, 2003. С. 450–451.

124. Крижко В. В. Теорія та практика менеджменту в освіті. Запоріжжя: Просвіта, 2003. 272 с.

125. Крижко В. В. Аксіологічний потенціал державного управління освітою: навчальний посібник . К.: Освіта України, 2005. 224 с.

126. Крупник А. С. Соціальне замовлення – нова технологія розв’язання соціальних проблем в Україні . Соціальна політика і соціальна робота. 2000. № 3, 4. С. 3–12.

127. Крутій О. М. Сучасний стан діалогової взаємодії влади та громадськості в Україні [Електронний ресурс] . Державне будівництво. Х. : ХарPI НАДУ “Магістр”, 2007. № 1. Режим доступу до ресурсу : http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/n_1_2007/doc/1/04.pdf

128. Куйбіда В. С. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування : [монографія] . К. : МАУП, 2004. 432 с.

129. Кулік В. Молода Україна: Сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива. К. : Центр дослід. проблем громад. суспільства, 2008. 339 с.

130. Кулик О. М. Політико-управлінська діяльність у системі молодіжної політики: сутність, структура, функції [Електронний ресурс] . Державне управління: теорія та практика К. : НАДУ, 2007. № 2. (6). Режим доступу до ресурсу : <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2007-2.pdf>

131. Курилюк Н. Активна громадянська позиція молоді: поняття, сучасний стан, фактори впливу сучасного інформаційного простору : матеріали Першої наук.о-практ.ї конф. “Актуальні проблеми громадянської освіти:український та зарубіжний досвід”) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://eprints.oa.edu.ua/>

132. Левковська Н. Динаміка ціннісних орієнтацій молоді . Політичний менеджмент. 2006. № 1 (16). С. 85–93.

133. Лісовий О. В. Соціокультурна самоідентифікація особистості : к.філос.н. : спец.. 09.00.04 - Філософська антропологія, філософія культури : Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. 192 с.

134. Лігоцький А. О. Теоретичні основи проектування сучасних освітніх систем . К. : Техніка, 1997. 210 с.

135. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення: навч. посіб. для самот. вивчення дисципліни. К.:Екс об, 2000. 304 с.
136. Лопушинський І. П. Формування та реалізація державної мовної політики в галузі освіти України : досвід, проблеми та перспективи : [монографія]. К.; Херсон : Олді-плюс, 2006. 456 с.
137. Лопушинський І. П. Концепції державної мовної політики в Україні і: освітянський аспект . Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки. Черкаси, 2007. Вип. 102. С. 129–135.
138. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання: навчальний. посібник . Х.: ОВС, 2002. 400 с.
139. Мазуренко Л. А. Теоретичні засади реформування органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо розмежування їх повноважень [Електронний ресурс] . Державне будівництво – Х. : ХарPI НАДУ “Магістр”, 2007. № 1. Режим доступу до ресурсу : http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/n_1_2007/doc/2/27.pdf
140. Макковій О. Молодіжна політика сьогодення. Аспекти самоврядування. К. : фундація Україна США. 2009. № 4. С. 39–44.
141. Марущак В. П. Державне управління та функції управління . Актуальні проблеми державного управління : Зб. наук. пр. Х. : ХарPI НАДУ “Магістр”, 2006. № 1 (27). С. 101–102.
142. Маркіна І. А. Методологія сучасного управління: монографія . К.: Вища школа, 2001. 311 с.
143. Мартиненко В. М. Державне управління: шлях до нової парадигми (теорія та методологія). Харків: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2003. 220 с.
144. Масюк О. Міфологеми соціального партнерства . Політичний менеджмент. 2008. № 2 (29). С. 24–26.
145. Матвієнко О. Навчання методом дискусій як спільна діяльність студентів і викладачів у вищій школі . Вісник Львівського університету. 2005. – Вип. 19. Ч. 2. С. 26-31.

146. Матвієнко П.В. Освіта : формування структури чи розвиток функцій ? Американська філософія освіти очима українських дослідників : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 22 груд. 2005 р. Полтава, 2005. С. 110-117.

147. Матеріали до щорічної доповіді Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету міністрів України про становище молоді в Україні за підсумками 2013 року «Стратегічні пріоритети молодіжної політики України: освіта, зайнятість, житло». Л., 2014. С. 54.

148. Майбутнє молодіжної політики Ради Європи: Порядок денний 2020», [Електронний документ] Режим доступу http://www.kirovograd.net/science_culture/2008/10/16/v_ukrayini_vid_bulas_vosma_konferencija.htm.

149. Мачулін В. Ф. Забезпечити наукову та інноваційну конкуренто-спроможність держави. Вісн. НАН України. 2006. № 12. С. 19-21.

150. Менделєва Ю. Соціальне партнерство як механізм державного управління соціальною політикою . Актуальні проблеми державного управління : Зб. наук. пр. О. : ОРІДУ НАДУ, 2007. Вип. 1 (29). С. 130–133.

151. Метьолкіна Н. Б. Міжнародний досвід молодіжної політики . Економіка розвитку. наук. журнал. Х. : ХНЕУ, 2007. № 1 (37). С. 68–71.

152. Метьолкіна Н. Б. Механізми залучення молоді до державної служби в Україні . Держава і регіони. наук.-виробн. журнал. З. : ГУ ЗІДМУ, 2006. № 1. С. 110–112.

153. Метьолкіна Н. Б. Активізація громадської складової як необхідна умова підвищення ефективності державної молодіжної політики / Н. Б. Метьолкіна : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [“Органи влади та молодіжні громадські організації. Інноваційні рішення в молодіжній політиці”], (Харків, 26–27 черв. 2007 р.). Х. : Нове слово, 2007. С. 72–76.

154. Михайлова К. Г. Соціальні ініціативи як елемент соціальної політики. Соціальна робота : теорія, досвід, перспективи : матеріали

доповідей та повідомлень міжнар. наук.-практ. конф. / За ред. І. В. Козубовської Ужгород, 1999. Ч. II. С. 97–98.

155. Міністерство молоді і спорту України: Режим доступу <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/category/292>

156. Міністри Європи ухвалили в Києві стратегію розвитку молодіжної політики на період до 2020 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу :<http://www.molodukraine.org.ua/?q=news/read/24>. - Назва з титул. екрану.

157. Мицишин І. Я. Національна ідея та реформування освіти в Україні // Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/Pedagogika/periodic/visnyk/23/01_myshchyshyn.pdf

158. Молодежь в меняющемся обществе : [региональный мониторинговый доклад]. Детский фонд ООН, 2000. № 7. 193 с.

159. Молодь України у дзеркалі соціології / [заг. ред. О. Балакіревої, О. Яременка]. К. : УІСД, 2001. 210 с.

160. Молодь в Україні. Дослідження молодіжного сектору: проблеми та перспективи / [за ред. О. І. Локшиної]. К. : Студія "uStudio Design", 2006. С. 61–169.

161. Молодь України [Електронний ресурс] : [аналіт. звіт за результатами соц. дослідження, черв. 2007 р]. К. : Держ. ін-т. розвитку сім'ї та молоді. 2007. Режим доступу до ресурсу: http://www.dipsm.org.ua/e107_files/dokuments/analit_zvit.pdf

162. Молодь в умовах становлення Незалежності України (1991–2011рр.): щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні. К. : ТОВ «Компанія ВАІТЕ», 2011. 316 с.

163. Молодь Києва: вироблення ефективної політики у відповідь на виклики часу [Електронний ресурс]. К. : Лабораторія законод. ініціатив, 2006. Режим доступу до ресурсу : http://www.parlament.org.ua/docs/files/8/1164030465_ans.pdf

164. Національна доктрина розвитку освіти. Книга керівника навчально-виховного закладу. Нормативні та інструктивно-методичні документи. МОН України. Х.: Торсінг плюс, 2006. С. 82-96.

165. Наказ Державної служби молоді та спорту від 28 січ. 2013 р. № 187 «Про організацію та проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених всеукраїнськими молодіжними та дитячими громадськими організаціями» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. –Офіц. сайт. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>

166. Некрутенко Н. П. Проблеми працевлаштування сільської молоді та шляхи їхнього вирішення. Державне управління та місцеве самоврядування : тези 7 міжнар. наук. конгресу, (Харків, 29-30 березня 2007 р.) Х. : ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2007. С. 202–203.

167. Нижник Н. Р. Системний підхід в організації державного управління : навч. посіб. К. : УАДУ, 1998. 160 с.

168. Нікітін В. В. Політична соціалізація молоді в контексті формування громадянського суспільства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [“Органи влади та молодіжні громадські організації. Інноваційні рішення в молодіжній політиці”], (Харків, 26–27 черв. 20007 р.). Х. : Нове слово, 2007. С. 26.

169. Нікітін В. В. Концептуальні засади “діалогічної моделі” державного управління [Електронний ресурс] . Державне будівництво . Х. : ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2007. № 1. Ч. 2. Режим доступу до ресурсу : http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/n_1_2007/doc/1/06.pdf.

170. Новак В. Неурядові організації або соціальне партнерство між державою і громадянським суспільством: зарубіжний досвід / В. Новак // Вісник НАДУ. 2005. № 1. С. 359–364.

171. Ньюман К. Сравнительные исследования и законы по вопросам социального партнерства . Алматы : МЦНП, 2001. 156 с.

172. Палюх В.В. Особливості державного управління науково-дослідницькою діяльністю студентів університету в сучасних

соціокультурних умовах. Вісник НУЦЗУ: Серія державне управління: зб. наук. пр. X. : Вид-во НУЦЗУ, 2018. Вип. 2 (9). С.296-302.

173. Павлюк А. Молодь і сучасна культура: психологічні проблеми . Психологічні проблеми сучасної молоді. К. : МАУП. 2003. Вип. 12. 165 с.

174. Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект). К. : УІСД, 2001. 242 с.

175. Перелік діючих міжнародних договорів України про співробітництво у галузі молодіжної політики, фізичної культури і спорту/Міністерство молоді і спорту України: Режим доступу <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/category/292>

176. Петров О. Що обумовлює низьку довіру населення України до політичної еліти? [Електронний ресурс] . Соціальна психологія . 2007. № 5 (25). Режим доступу до журн. : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=76&c=1835>

177. Плоский К. В. Участь молоді у розвитку місцевої демократії в Україні : проблеми та перспективи . Український соціум. 2005. № 1 (6). С. 101–111.

178. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні / [Жадан І., Кисельов С., Кисельова О., Рябов С.]. К. : Тандем, 2004. 125 с.

179. Поліщук О. Стратегічне завдання системи управління вищою освітою України . Персонал. 2008. № 8. С. 66–72.

180. Пономаренко О. В. Механізм реалізації державних проектів [Електронний ресурс] . Державне будівництво. X. : ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2006. № 1. Режим доступу до ресурсу : http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/n_1_2006/doc/4/03.pdf

181. Постанова Верховної Ради України “Про Рекомендації парламентських слухань. Про проблему бездомних громадян та безпритульних дітей і шляхи її подолання” // Інформація й право. 2004. № 1. С. 162–168.

182. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2006 р. № 215 “Питання забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” // Офіційний вісник України. Офіц. вид. К., 2006. № 9. С. 73.

183. Постанова Кабінету Міністрів України № 1125 від 27.08.2004 р. “Про утворення Державної соціальної служби для сім’ї, дітей та молоді” // Офіційний Вісник України. Офіц. вид. К., 2004. № 35. С. 2339.

184. Постанова Кабінету Міністрів України № 1620 від 15.11.2006 р. “Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань діяльності центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді” // Офіційний Вісник України. Офіц. вид. К., 2006. № 47. С. 3128.

185. Постанова Кабінету Міністрів України № 78 від 1.02.2006 р. “Про затвердження типових положень про управління у справах сім’ї, молоді та спорту обласної, Севастопольської міської державної адміністрації, про відділ у справах сім’ї, молоді та спорту районної, районної у м. Севастополі державної адміністрації” // Офіційний Вісник України. Офіц. вид. К., 2006. № 5. С. 220.

186. Постанова Кабінету Міністрів України № 1757 від 19.12.2006 р. “Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України” // Офіційний Вісник України. Офіц. вид. К., 2006. № 51. С. 3410.

187. Попов, В.Р. Четыре модели государственной молодежной политики. Опыт сравнительного анализа. <http://www.e-conference.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=4314>

188. Постовий В. Г. Про концепцію національної ідеї та механізми її впровадження // Педагогіка і психологія. 2005. № 1. С. 20–23.

189. Психолого-педагогічні засади проектування інноваційних технологій викладання у вищій школі . монографія /В. І. Луговой, М. Левшин, О. Бондаренко [та ін.] ; за аг ред. В. П. Андрущенко, В. І. Лугового. К. : Пед. Думка, 2011. 260 с.

190. Пробийголова Н. Деякі тенденції процесу політичної соціалізації молоді . Політичний менеджмент. 2005. № 4 (13). С. 70–81.

191. Пробийголова Н. Політична освіта як складова політичної соціалізації молоді [Електронний ресурс] . Політичний менеджмент – 2008. № 1. Режим доступу до журн. : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=81&c=1972>

192. Проблемы участия молодежи в общественной жизни [Електронний ресурс] : [аналит. исследование]. К. : Ассоциация молодых политологов Украины. 2005. Режим доступу до ресурсу : <http://www.politolog.org.ua>.

193. Публічне управління регіональними освітніми системами в Україні : монографія / О. В. Поступна. Харків : ТОВ «Оберіг», 2021. 400 с.

194. Развитие личности в школах Великобритании. [Електронний ресурс] // – Режим доступу: http://www.britishschools.ru/about/individual_development/

195. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи : [монографія / кол. авт.: В. В. Цветков, С. Д. Дубенко, Н. Р. Нижник та ін.]. К. : Оріяни, 1998. 364 с.

196. Робоча група з питань патріотичного виховання молоді при апараті РНБО ініціює розробку загальнодержавної концепції патріотичного виховання молодих людей [Електрон. ресурс] // Рада національної безпеки і оборони України [веб-сайт] Режим доступу: <http://www.rainbow.gov.ua/news/450.htm>

197. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції проекту Загальнодержавної цільової соціальної програми "Молодь України" на 2009–2015 роки» від 11 червня 2008 р. № 825-р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. Офіц. сайт. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/825-2008-%D1%80>

198. Россохатський П.М. Механізми і заходи соціалізації підростаючого покоління та реалізації молодіжної політики . Теорія та

практика державного управління: зб. наук. праць. Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентіві України. Х. : Магістр, 2014. Вип. 1(44). С.202-207.

199. Ромін А. В. Механізми державного управління вищими навчальними закладами у сфері ДСНС України . Х. : ТОВ «Оберіг», 2013 . 200 с.

200. Савченко Б. Г. Особливості державного управління молодіжною політикою в Україні . Актуальні проблеми державного управління : Зб. наук. пр. . О. : ОРІДУ НАДУ, 2007. . Вип. 1 (29). . С. 99–107.

201. Садковий В.П. Державне управління в сфері формування освітніх стандартів підготовки фахівців цивільного захисту України : [монографія] / В.П. Садковий. . Х. : НУЦЗУ, КП “Міська друкарня”, 2013. 237 с.

202. Семигіна Т. В. Порівняльна соціальна політика : [навч. посіб.]. К. : МАУП, 2005. 276 с.

203. Скуратівський В. А. Основи соціальної політики : навч. посіб. . К. : МАУП, 2002. 200 с.

204. Сокурянская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода. Харьков: Харьк. нац. ун-т им. В. Н. Каразина, 2006. 576 с.

205. Соловйов В. М. Урядовий контроль – ефективний спосіб забезпечення законності в державному управлінні України [Електронний ресурс] . Державне управління: теорія та практика . К. : НАДУ, 2005. № 1. Режим доступу до ресурсу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2005-1/>

206. Соціологічні дослідження: вивчення соціальних проблем дітей, сім'ї та молоді / [О. М. Балакірева, О. О. Яременко, О. В. Бабак, Н. К. Ходько та ін.]. К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2004. Кн. 3. 176 с.

207. Сіданіч І. Л. Актуальні проблеми духовно-морального виховання студентської молоді // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка», 2013. Вип. 23. С. 233-241.

208. Статінова Н., Кущенко О. Пріоритети та цінності сучасної студентської молоді. Режим доступу: <http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2011/03/12.pdf>

209. Стрельчук Л. Виховання у професійній освіті // Режим доступу: <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Conferences/86.pdf>

210. Сторожук Р. П. Зарубіжний досвід реалізації молодіжної політики [Електронний ресурс] . Державне будівництво Х. : ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2006. № 1. Режим доступу до ресурсу. : http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/n_1_2006/doc/5/07.pdf

211. Сторожук Р. Державна молодіжна політика в контексті європейського вибору України: механізи реалізації . //Дис..канд.наук з держ.упр.25.00.02- Р. Старожук //О.;ОРІДУ НАДУ .2007, 206с..

212. Стратегія розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року/ Затверджено Указ ом Президента України від 27 вересня 2013 року №532/2013 /Режим доступу до ресурсу <http://www.president.gov.ua/documents/16094.html>

213. Суятінова Л. Молодь, релігія і трансформація суспільства. Соціальна психологія. 2005. № 1 (9). С. 114–121.

214. Тато Досвід: позитивний досвід та технології успішної діяльності громадських організацій, які працюють із цільовими групами: діти, молодь, студентство / [посіб. для НУО / ред. В. В. Щербаченка], Луганськ. 2009. 36 с.

215. Толстоухов А. Держава і молодь . Соціальна психологія. 2011. № 1 (9). С. 162–163.

216. Толстоухова С. В. Соціальна робота в Україні з молоддю як невідємна складова соціальної політики держави . Особливості соціальної

молодіжної політики в Україні та ФРН на сучасному етапі : наук. зб. К. : МАУП, 2004. С. 94–109.

217. Туленков М. П. Особливості управлінської праці в системі менеджменту соціальної роботи. Особливості соціальної молодіжної політики в Україні та ФРН на сучасному етапі : наук. зб. К. : МАУП, 2004. С. 134–150.

218. Туленков М. П. Організаційна взаємодія як предметна сфера соціології управління . Соціальна психологія. 2007. № 1 (21). С. 9–13.

219. Участь молоді в суспільному житті: досвід, можливості, бар'єри : щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2011 року) /Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Державна служба молоді та спорту України. К., 2012. 222 с.

220. Формування здорового способу життя української молоді: стан, проблеми та перспективи : [щоріч. доп. Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2002 р.)]. К. : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. 250 с.

221. Хмирова А.О. Становлення державно-управлінських аспектів удосконалення виховного простору вищого навчального закладу . Вісник НУЦЗУ. Серія: Державне управління. Вип. 1(6), 2017 . С.164-170.

222. Хмирова А.О. Державне управління процесом виховання патріотизму у вищих навчальних закладах України. Публічне управління та митне адміністрування . 2017. №1 (16). С. 49 – 53. (Серія «Державне управління»).

223. Хмирова А.О. Удосконалення механізмів державного регулювання виховного простору вищого навчального закладу . Інвестиції: практика та досвід . 2017. № 4. С.97-100.

224. Хто є хто в молодіжній політиці [Електронний ресурс] / [довідник]. К., 2009. Режим доступу до ресурсу : <http://www.whoiswho.org.ua/>

225. Цветков В. В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). Харків : Право. 1996. 164 с.

226. Цибуліна І. В. Удосконалення структурно-функціонального забезпечення органів державної влади з надання послуг щодо захисту прав дитини [Електронний ресурс] . Державне управління: теорія та практика – К. : НАДУ, 2006. № 1. Режим доступу до ресурсу. : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2006-1/txts/SOCIALNA/06tivzpd.pdf>

227. Чернілевський Д. В. Духовна культура особистості: Навчальний посібник: Вид. 2-ге, допов. / За ред. професора Д. В. Чернілевського. Вінниця: АМСКП, 2010. 460 с.

228. Шевцова Ю. М. Методологічний аналіз шляхів оптимізації механізмів залучення молоді до державного управління в Україні [Електронний ресурс] . Державне управління: теорія та практика К. : НАДУ, 2007. № 1 (5). Режим доступу до ресурсу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Dutp/2007-1/>

229. Шипко Г. Молодіжний рух у Німеччині . Молодіжні НУО в Україні та світі / Ред.-упоряд. Л. Кудіна, Н. Демчук, О. Обухівська. К. : Молодіжна Альтернатива, 2005. 104 с.

230. Щегорцова В. М. Проблеми формування та удосконалення системи мотивації праці державних службовців [Електронний ресурс] . Державне будівництво . Х. : ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2007. № 1. Режим доступу до ресурсу : http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/n_1_2007/doc/3/09.pdf

231. Юлдашев О.Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні: Монографія. К. : МАУП, 2005. 336 с.

232. Ярошенко А. О. Ціннісний дискурс освіти: монографія . К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. 156 с.

233. Anderson J.E. *Public Policymaking: An Introduction*. Boston-N.Y., 2003.
234. Banks M. *Careers and Identities*. Buckingham: Open University Press, Barber B. *Participatory Democracy // Encyclopaedia of Democracy*. Vol. 3. New-York, 1995.
235. Bohman J., Rehg W. *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics*. L., 1997.
236. Börzel T. *Rediscovering Policy Networks as a Form of Modern Governance // Journal of European Public Policy*. 1998. Vol. 5. n. 2.
237. Cutler D. *Taking the Initiative: Promoting Young People's Involvement in Public Decision Making in the UK*. London, 2001.